

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**"Θεολογική προσέγγιση της αντιμετώπισης των ΑΜΕΑ
επί τη βάσει του Ιω. 9, 2: «ραββί τις ήμαρτεν, ούτος ή οι γονείς αυτού,
ίνα τυφλός γεννηθή;»,
Σύγχρονες προεκτάσεις στο πλαίσιο της ειδικής αγωγής".**

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΑΓΓ. ΚΑΤΣΑΜΠΙΑΝΗ
(Α.Μ. 79510)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
Δρ. ΦΑΝΑΡΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΜΕΡΟΣ 1ο.....	8
Κεφάλαιο Α΄: Κοινωνιολογική προσέγγιση της αναπηρίας.....	8
1. Ορισμοί σχετικά με την αναπηρία	8
2. Ιστορική αναδρομή στις Κοινωνικές αντιλήψεις για τα άτομα με αναπηρία	9
ΜΕΡΟΣ 2ο.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Θεολογική προσέγγιση της αναπηρίας με βάση το «Σημείο» του εκ γενετής τυφλού	18
1. Ο Συγγραφέας του τετάρτου Ευαγγελίου και ο σκοπός συγγραφής του.....	18
1.1 Συγγραφέας.....	18
1.2 Ονομασία και χρόνος συγγραφής	19
1.3 Σκοπός συγγραφής.....	20
1.4 Διαφορές με συνοπτικούς	20
2. Το ένατο κεφάλαιο στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο.....	22
2.1 Εισαγωγή του 9ου κεφαλαίου.....	22
2.2 Το ερώτημα των μαθητών προς τον Ιησού σχετικά με τον εκ γενετής τυφλό (9,2): «ραββί τις ήμαρτεν, ούτος ή οι γονείς αυτού, ίνα τυφλός γεννηθή;»	22
2.3 Η απάντηση του Ιησού στο ερώτημα των μαθητών	23
2.4 Ο Ιησούς ως «το φως του κόσμου»	25
2.5 Ο Ιησούς θεραπεύει θαυματουργικά τον τυφλό	27
2.6 Προσπάθειες αμφισβήτησης του γεγονότος της θεραπείας του τυφλού από τους Ιουδαίους	28
2.7 Η τελική αποκάλυψη του Ιησού ως Υιού του Θεού	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Θεολογική προσέγγιση της αντιμετώπισης των Α.Μ.Ε.Α.....	34
1. Το Πρόσωπο ως εικόνα Θεού	34
2. Άτομο και Πρόσωπο	36
3. Το Πρόσωπο ως εικόνα Χριστού.....	36
4. Ο Θεός της αγάπης και της ελευθερίας	37
5. Πρόσωπο και ετερότητα ως αποτέλεσμα αγάπης και ελευθερίας	38
6. Πτώση και η φθορά ως αποτέλεσμα ελευθερίας	40
7. Ο Ιησούς Χριστός ως Αρχέτυπο του ανθρώπου	42
8. Ο Χριστός ως Ιατρός	45

9. Η απάντηση του Χριστού στο ερώτημα των μαθητών	48
10. Η συμμετοχή του αναπήρου στο Σώμα της Εκκλησίας και η προσδοκία της ίαςης	49
11. Η θυσία του Ιησού ως πρότυπο συμπεριφοράς	52
12. Η ιερότητα του ανθρωπίνου σώματος	54
ΜΕΡΟΣ 3ο	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Παιδαγωγικές προεκτάσεις στο πλαίσιο της ειδικής Αγωγής .60	
Γενικές παρατηρήσεις.....	61
1. Ψυχοπαιδαγωγική και κοινωνιολογική προσέγγιση των παραγόντων παίδευσης του σύγχρονου ανθρώπου	62
1.1 Η οικογένεια	63
1.2 Η κοινωνία	64
1.3 Η Εκκλησία.....	66
1.4 Το σχολείο	67
2. Από τον ιδρυματισμό στην κοινωνικοποίηση	67
3. Η εκπαίδευση των αναπήρων	68
4. Παιδαγωγική προσέγγιση των Α.Μ.Ε.Α.....	70
5. Η «Παιδαγωγική της Ένταξης»	72
6. Η συνύπαρξη στο σχολείο τη ένταξης.....	74
7. Το δίλημμα του σύγχρονου άνθρωπου ανάμεσα στο Εγώ και στο Εμείς.....	76
9. Από το Σχολείο της «Ένταξης» σε ένα «Σχολείο για Όλους».....	79
10. Η εκπαίδευση ως προς την επαγγελματική κατάρτιση των Α.Μ.Ε.Α	80
Κεφάλαιο Β: Η κοινωνική ενσωμάτωση των Α.Μ.Ε.Α, ως απόρροια της σύγχρονης θεολογίας.....	83
1. Από την περιθωριοποίηση στην κοινωνική ενσωμάτωση	83
2. Η Εκκλησία στηρίζει πνευματικά τα πρόσωπα με αναπηρία	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	94
Μαντζαρίδη, Γ. «Βιοηθική η ηθική της παγκοσμιοποίησης», Ίνδικτος, 14 (2001).....	98

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η επαγγελματική μου ενασχόληση με τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, έγινε η αιτία να αυξηθεί μέσα μου το αίσθημα ανάγκης κοινωνικής δικαιοσύνης και αποδοχής των ατόμων αυτών, ενώ ταυτόχρονα πλημμύρισαν τη ψυχή μου διάφορα υπαρξιακά ερωτήματα. Στην προσπάθειά μου να βρω απαντήσεις σε αυτά, αποφάσισα να προσπαθήσω να σπουδάσω θεολογία. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών μου στο τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου, σκέφτηκα να συνεχίσω τις σπουδές στο ίδιο αντικείμενο, καθώς είχα την αίσθηση ότι όσο περισσότερο μελετούσα ότι έχει σχέση με τον Θεό τόσο λιγότερα έμοιαζε να γνωρίζω. Την ίδια αίσθηση έχω και αυτή τη στιγμή.

Παρόλα αυτά οι σπουδές μου στο μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα ήταν για μένα ένα πολύ ενδιαφέρον, όμορφο και συνάμα απαιτητικό ταξίδι. Στο ταξίδι αυτό των τεσσάρων ετών της φοίτησής μου, είχα την τύχη να βρεθώ με εξαιρετικούς συνοδοιπόρους. Έτσι, σήμερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου, κυρίου Φίλια, Γιαγκάζογλου και Αγόρα, για τις γνώσεις που μου χάρισαν, αλλά κυρίως για το ειλικρινές προσωπικό ενδιαφέρον τους, όπως και τους συμφοιτητές μου, με τους οποίους μοιράστηκα σκέψεις, προβληματισμούς, αγωνίες και εμπειρίες.

Ιδιαίτερος θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου κ. Σ. Δεσπότη, στον οποίο, εκτός των άλλων, χρωστώ την επιλογή του θέματος της διπλωματικής εργασίας μου, καθώς γνωρίζοντας την ενασχόλησή μου με τους μαθητές με ειδικές ανάγκες, ήταν ο εμπνευστής της και ο οποίος με στήριξε σε αυτήν, ως δεύτερος επιβλέπων.

Θερμά, επίσης, ευχαριστώ τον καθηγητή μου κ. Β. Φανάρα ως πρώτο επιβλέποντα και σύμβουλο καθηγητή της διπλωματικής εργασίας μου, για τις χρήσιμες συμβουλές, τη συμπαράσταση, το ενδιαφέρον και την πολύτιμη καθοδήγησή του.

Για την ολοκλήρωση του πονήματός μου αυτού όμως, απαιτήθηκαν θυσίες και από τους ανθρώπους της ζωής μου. Για το λόγο αυτό αφιερώνω τον κόπο της δουλειάς μου μαζί με όλη μου την αγάπη, στο σύζυγό μου Γιώργο και στο γιό μου Δημήτρη, ως ελάχιστο ευχαριστώ για τη συμπαράσταση, την κατανόηση και την υπομονή που απλόχερα μου πρόσφεραν όλον αυτό τον καιρό, καθώς και στους γονείς

μου Άγγελο και Ειρήνη, που με στηρίζουν πάντα με πάθος σε όλες τις αποφάσεις της ζωής μου. Είναι ευλογία για μένα να τους έχω.

Τέλος, πρώτα και πάνω απ' όλα, ευχαριστώ τον Θεό που με αξίωσε να περατώσω την παρούσα εργασία.

Αθήνα, 2015.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιδανική εικόνα του ανθρώπου συντίθεται στο πλαίσιο της υγείας και της ακμαιοτήτας τόσο σε βιολογικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο. Έχοντας αυτά ως δεδομένα, κάθε άνθρωπος καλείται να θέσει τους στόχους της ζωής του και να προσεγγίσει τον ρόλο του, πάντα με βάση το πλαίσιο της Ορθόδοξης θεολογίας. Τα παραπάνω αναφέρονται στον άνθρωπο που απολαμβάνει ένα υγιές βιολογικό σώμα και ένα νοητικό επίπεδο που του επιτρέπει την απόλυτη διαχείριση της ζωής του.

Τι συμβαίνει όμως με τους ανθρώπους των οποίων το βιολογικό σώμα πάσχει; Όταν το νοητικό δυναμικό υστερεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε δεν υπάρχει η δυνατότητα λήψης αποφάσεων, διαχείρισης καταστάσεων ούτε καν συνείδησης της ατομικότητας ή και συναίσθησης του περιβάλλοντος;

Ο προβληματισμός αναφέρεται στα άτομα που από τη γέννησή τους ήδη ή από τους πρώτους μήνες της ζωής τους, υπόκεινται στις δυσκολίες της διαβίωσης καταστάσεων αναπηρίας, λόγω ατυχήματος ή ασθενείας, ή εξαιτίας κάποιου συγγενούς συνδρόμου. Πρόκειται για άτομα που ζουν και να αναπτύσσονται σε απόλυτη εξάρτηση από το περιβάλλον τους, ενώ συχνά δεν είναι σε θέση να εκφράσουν ιδίαν βούληση ή ακόμα στερούνται αυτοσυνείδησης, ή δεν είναι σε θέση να αντιληφθούν βασικές δραστηριότητες, κινήσεις και συμπεριφορές. Παρόλα τα προβλήματά τους, τα άτομα αυτά έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση ακριβώς όπως και ο «υγιής» πληθυσμός.

Στη χώρας μας γίνονται βελτιωτικές προσπάθειες του εκπαιδευτικού μας συστήματος τόσο στα σχολεία φοίτησης μαθητών τυπικής ανάπτυξης όσο και στα σχολεία ειδικής εκπαίδευσης. Παρόλα αυτά όμως, ακόμα και σήμερα, οι μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, δεν εκπαιδεύονται στις συνθήκες που θα τους παρείχαν τα απαραίτητα εφόδια για την κοινωνική τους ένταξη.

Ο χώρος της ειδικής εκπαίδευσης είναι δύσκολος και ιδιαίτερος απαιτητικός για όσους εκπαιδευτικούς ασκούν το λειτούργημά τους εκεί. Όπως στις περισσότερες των περιπτώσεων, η πράξη και το βίωμα στην ειδική αγωγή απέχει παρασάγγας από την επιστημονική γνώση που παρέχουν τα βιβλία στη θεωρία.

Η καθημερινή πολυετής ενασχόλησή μου με μαθητές που βρίσκονται σε κατάσταση βαριάς αναπηρίας και η αγάπη μου προς αυτούς, με ώθησαν από νωρίς σε μια σειρά σκέψεων και προβληματισμών. Με το πέρασμα του χρόνου άρχισα να παρατηρώ τις συμπεριφορές των ανθρώπων γύρω μου. Το ρατσισμό και την

περιθωριοποίηση των ατόμων αυτών από το κοινωνικό σύνολο. Την αποφυγή επαφής τόσο με τους ίδιους όσο και με τις οικογένειες τους. Τα σχόλια άλλοτε αρνητικά, άλλοτε λύπησης, ακόμα και περιπαικτικά σε βάρος τους. Την έλλειψη κατανόησης και αποδοχής, τον υπέρμετρο εγωισμό όλων όσων φέρουν τον τίτλο του «φυσιολογικού». Τον τιμωρητικό τρόπο που η κοινωνία μας τους αντιμετωπίζει, τον γεμάτο αδιαφορία, άρνηση και υποκρισία, σαν «παιδιά ενός κατώτερου Θεού», ξεχνώντας πως όλοι είμαστε εν δυνάμει ανάπηροι. Η δε υποκρισία που αποκαλύπτεται μέσα από τον οίκτο και τη φιλανθρωπία με τη μορφή της ελεημοσύνης, μεγαλώνει την κοινωνική απόρριψη και την ανθρώπινη διάκριση.

Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης εξιδανικεύεται η ύλη και το άτομο επικεντρώνεται στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και εξέλιξη. Σε ένα τέτοιο κοινωνικό πλαίσιο ισοπεδώνεται οποιαδήποτε ιδιαιτερότητα ως παράταιρη και προβληματική. Στον αντίποδα της κατάστασης αυτής, προτείνεται η αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας, ο αλληλοσεβασμός και η ειρηνική συνύπαρξη.

Στην εποχή μας ο άνθρωπος φαίνεται σε μεγάλο ποσοστό να έχει χάσει την «ανθρωπιά» του. Ο φόβος του «άλλου» μας διακατέχει. Αισθανόμαστε όλο και περισσότερο ότι απειλούμαστε από την παρουσία του «διαφορετικού», του «αλλιώτικου», του «ανόμοιου», ξεχνώντας να συνυπολογίσουμε τη γοητεία αυτής ακριβώς της διαφορετικότητας και της μοναδικότητας, που άλλωστε χαρακτηρίζει κάθε πλάσμα ως ανεπανάληπτο δημιούργημα του Θεού – Πατέρα. Έτσι, η ανθρώπινη αξία ολοένα και μειώνεται, πολύ μάλλον περισσότερο όταν αυτή αφορά στο ασθενικό και μειονεκτικό πρόσωπο.

Όταν μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ και να μελετήσω περισσότερο τους Πατέρες της Εκκλησίας μας και το λόγο του Θεού, μέσω των θεολογικών σπουδών μου, ήταν λογικό να αναζητήσω απαντήσεις και να ενδιαφερθώ για τη διδασκαλία της Εκκλησίας σχετικά με τα άτομα με αναπηρία.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος, παρατίθεται μια κοινωνιολογική θεώρηση της αναπηρίας ανά τους αιώνες, με τη μορφή ιστορικής καταγραφής των διαφόρων κοινωνικών αντιλήψεων για τα ΑΜΕΑ, έως σήμερα.

Στο δεύτερο μέρος, με αφορμή το Σημείο του εκ γενετής τυφλού προσεγγίζουμε τον τρόπο που ο ίδιος ο Κύριος Ιησούς Χριστός πλησίαζε τα ανάπηρα άτομα και τα θεραπεύε, δείχνοντας το παράδειγμα συμπεριφοράς σε κάθε χριστιανό, ενώ σε ότι αφορά στο ερώτημα των μαθητών προς τον Κύριο: «ραββί τις ήμαρτεν, ούτος ή οι γονείς αυτού, ίνα τυφλός γεννηθή;», προσπαθούμε να κατανοήσουμε τη διδαχή της

απάντησης του Ιησού: « *ούτε ούτος ήμαρτεν ούτε οι γονείς αυτού, αλλ' ίνα φανερωθή τα έργα του Θεού εν αυτώ*».

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε μια γενικότερη προσέγγιση της αναπηρίας, βασισμένη στην Αγία Γραφή, στους Πατέρες της Εκκλησίας μας, αλλά και σε σύγχρονους θεολόγους. Στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας κάθε άνθρωπος, απολύτως υγιής ή όχι, είναι ένα ξεχωριστό 'πρόσωπο' δημιουργημένο κατ' εικόνα και ομοίωση με τον Πατέρα – Δημιουργό του. Καταλήγουμε στην προσδοκία της ίασης, πνευματικής και σωματικής, μέσα από την ιδιότητα του Ιησού ως Ιατρού.

Στο τρίτο μέρος, παραθέτουμε σύγχρονες παιδαγωγικές απόψεις σχετικές με την εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες και την ενδεχόμενη ένταξή τους σε ένα σχολείο για όλους, με απώτερο στόχο την ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο. Θα δούμε επίσης, με ποιους τρόπους η Εκκλησία του Χριστού μπορεί να συνδράμει στο σκοπό αυτό.

Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τη βιβλιογραφία.

ΜΕΡΟΣ 1ο

Κεφάλαιο Α': Κοινωνιολογική προσέγγιση της αναπηρίας.

1. Ορισμοί σχετικά με την αναπηρία

Είναι δύσκολο να δοθεί ένας μόνον σαφής και ολοκληρωμένος ορισμός σχετικά με τον όρο «αναπηρία». Αν επιχειρήσουμε μια απλή ετυμολογική προσέγγιση της λέξης, θα διαπιστώσουμε ότι προέρχεται από το ρήμα «πηρώ» που σημαίνει «καθιστώ κάποιον μη ικανό, ατελή». Έτσι, ο όρος «πήρωσις» εκφράζει την αναπηρία, την έλλειψη αρτιότητας, τη μερική ή ολική έλλειψη μέλους, οργάνου ή λειτουργίας¹. Ο ορισμός του λήμματος «αναπηρία» σε ένα απλό λεξικό, δίνεται ως: «η σοβαρή και συνήθως μόνιμη βλάβη σωματικών ή πνευματικών λειτουργιών του οργανισμού: μερική, ολική, σωματική, διανοητική»².

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.) περιγράφει τον όρο «αναπηρία» μέσα από τρεις παραμέτρους οι οποίες αφορούν στις: α) Σωματικές δομές και λειτουργίες, όπου το σώμα παρουσιάζει κάποια μορφή βλάβης ή απώλειας ή ανωμαλίας της σωματικής δομής ή άλλης φυσιολογικής ή ψυχολογικής λειτουργίας. β) Ατομικές δραστηριότητες, δηλαδή τη λειτουργικότητα του ατόμου, η οποία μπορεί να μειωθεί από το φυσιολογικό ως προς την ποιότητα και τη διάρκειά της. Και γ) Κοινωνική συμμετοχή του ατόμου σε καθημερινές καταστάσεις και στην αλληλεπίδρασή του με το κοινωνικό σύνολο³.

Εύκολα γίνεται κατανοητό, πως το ζήτημα της αναπηρίας άπτεται τόσο ιατρικών θεμάτων όσο και κοινωνικών καταστάσεων και είναι αντικείμενο μελέτης τόσο από την επιστήμη της ιατρικής όσο και από την επιστήμη της κοινωνιολογίας. Ο Μ. Oliver, όντας ο ίδιος ανάπηρος, επισημαίνει πως οι ορισμοί της αναπηρίας κατασκευάζονται από την κοινωνία των «δυνατών», η οποία δεν παύει να αντιμετωπίζει το ανάπηρο άτομο με μια οικτίρμονα διάθεση και στο πλαίσιο της θεωρίας της «προσωπικής τραγωδίας». Η θεώρηση αυτή οριοθετεί το πρόβλημα στο πλαίσιο της ατομικότητας, αφήνοντας ανέγγιχτες δύο βασικές κοινωνικές συνισταμένες, την πολιτική και την οικονομία⁴.

¹ Ντ. Παπαϊωάννου-Σταυροπούλου, *Στου πόνου τη γυάλινη πίστα συνάντησα το πρόσωπο*, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 1996) σ. 168.

² Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο*, (Αθήνα: εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, 2004).

³ Σ. Λεπίδα, *Η στάση των Ευρωπαίων Πολιτών απέναντι στα άτομα με Αναπηρία*, σ.56, στο http://www.pspa.uoa.gr/data/download/ede/conferences/KDP_2003/Proceedings/Lepida_Styliani.pdf

⁴ Μ. Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, (Αθήνα: εκδ. Επίκεντρο, 2009) σ. 55.

Για τη σύγχρονη κοινωνία, η αναπηρία προβάλλει ως η δύσκολη εκείνη κατάσταση που περιορίζει ή εμποδίζει το άτομο να εκπληρώσει το κοινωνικό του ρόλο. Μέσα από τη δυσκολία αυτή συχνά αμφισβητείται η αξία της ανθρώπινης ύπαρξης⁵.

Από την άλλη μεριά, η κοινότητα των αναπήρων, έχει αντιταθεί στους ορισμούς και τις κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις, αντιπροτείνοντας τον ορισμό της βλάβης ως στέρηση μέρους ή του συνόλου ενός μέλους, ή ύπαρξη ενός ελαττωματικού μέλους, ή οργανισμού ή ανατομίας του σώματος, έναντι του κανονικού προτύπου της υγείας και της αρτιμέλειας. Επίσης, ορίζουν την αναπηρία ως το μειονέκτημα ή τον περιορισμό δραστηριότητας, που προκαλείται λόγω της σύγχρονης κοινωνικής οργάνωσης, η οποία δεν λαμβάνει αρκετά υπόψη τους ανθρώπους με φυσικές βλάβες, περιορίζοντάς τους από τις κοινωνικές δραστηριότητες⁶.

Το ιδεολογικό πλαίσιο, τα στερεότυπα, οι αντιλήψεις και οι προκαταλήψεις για τον άνθρωπο, τις σχέσεις και τον πολιτισμό είναι τόσο θολά, ώστε αναδύονται αυθόρμητα και ασυνείδητα αρνητικές πρακτικές έναντι των ατόμων με ελλείμματα στο σώμα ή στο πνεύμα, ακόμα και από ανθρώπους οι οποίοι με ειλικρίνεια και εντιμότητα πιστεύουν στην ισότητα και στην ισονομία⁷.

2. Ιστορική αναδρομή στις Κοινωνικές αντιλήψεις για τα άτομα με αναπηρία

Οι επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, διαφόρων κοινωνιών στο πέρασμα του χρόνου, διαμορφώνονταν ως επί το πλείστον, βάση των θρησκευτικών προκαταλήψεων και ιδεοληψιών, της κουλτούρας, αλλά και της πολιτικο-οικονομικής οργάνωση των κοινωνιών αυτών. Ανθρωπολογικές μελέτες, παρουσιάζουν στοιχεία συμβίωσης ατόμων με φυσική αναπηρία σε προϊστορικές κοινωνίες ανθρωποειδών, μαζί με το γενικό πληθυσμό. Ανάπηρα άτομα, λόγω τραυματισμών ή ανίατων ασθενειών απαντώνται στις πρωτόγονες κοινωνίες των Neanderthals, καθώς και στον γενετικά εξελιγμένο Homo sapiens⁸.

⁵ Ντ. Παπαϊωάννου-Σταυροπούλου, *Στου πόνου τη γυάλινη πίστα συνάντησα το πρόσωπο*, ό. π., σ. 168.

⁶ M. Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, ό. π., σ. 56.

⁷ Θ. Δραγώνα, «Στερεότυπα και προκαταλήψεις», στο Κλειδιά και αντικλειδιά, (Αθήνα: εκδ. ΥΠΕΠΘ - Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002) σ. 21.

⁸ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, σ.13, στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.class.uidaho.edu/normal/Readings/Institutional%20History.pdf>

Στην προϊστορική εποχή η επιβίωση του ατόμου σχετιζόταν άμεσα με την σωματική του ακεραιότητα και ικανότητα. Έτσι, βρέφη με εμφανή εκ γενετής αναπηρία, είτε παραμελούνταν έως θανάτου ή γίνονταν εύκολος στόχος για πειραματισμούς ή δέχονταν τελετουργίες πράξεις για την απομάκρυνση των δαιμονίων⁹.

Στην Αρχαία Ελλάδα, το πάθος των κλασικών για την τελειότητα είχε ως αποτέλεσμα τον έλεγχο των γεννήσεων, προκειμένου να διατηρείται ‘καθαρός’ ο πληθυσμός από ανάπηρα, ασθενή, ή δύσμορφα νεογνά¹⁰. Αρρώστια και φυσική αναπηρία σήμαιναν μiasma και ντροπή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Αντιγόνης, η οποία προειδοποιείται ότι θα εξοριστεί μαζί με τον τυφλό Οιδίποδα, καθώς ήταν ντροπή η επαφή και η συντροφιά με έναν τυφλό.

Διάσημοι είναι οι τυφλοί μάντες Τειρεσίας¹¹ και Κάλχας που είχαν την ικανότητα να προφητεύουν, να συμβουλεύουν και να ‘βλέπουν’ το μέλλον, άλλα και ο μεγάλος ποιητής των επικών έργων Ιλιάδας και Οδύσσειας, Όμηρος ‘ό μή όρῶν’, ο οποίος ύμνησε τα πάθη και τα κατορθώματα των Ελλήνων πολεμιστών, ενώ ταυτόχρονα πρόβαλλε τα φυσικά μειονεκτήματα άλλων, όπως νήπιος (κουτός), αεσίφρων (νοητικά καθυστερημένος), κουφός (ανίκανος), νηπύτιος (τρελός) κ. ά.¹²

Η προκατάληψη για τα σωματικά ή πνευματικά ανάπηρα άτομα, είναι εμφανής. Μυθολογικό παράδειγμα αποτελεί ο περιφρονημένος, κουτσός και άσχημος Ήφαιστος, γιος της Ήρας, που αντικατοπτρίζει την απέχθεια προς την αναπηρία και δηλώνει ότι η αναπηρία δεν έκανε διακρίσεις σε θεούς και ανθρώπους¹³. Ο νόμος για την έκθεση των «πεπηρωμένων» βρεφών και «τεράτων» ήταν ιδιαίτερα αυστηρός, ενώ οι Αθηναίοι συχνά τους αντιμετώπιζαν βάνανυσα και προσβλητικά, πετώντας πέτρες ή φτύνοντάς τους, παρόλο που η πολιτεία, στήριζε οικονομικά τα ανάπηρα άτομα¹⁴.

Η ανθρώπινη τάση για δαιμονοποίηση των αρνητικών καταστάσεων της ζωής, είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση στρεβλών αντιλήψεων και σε θέματα αναπηρίας,

⁹ Π. Ελευθερίου, *Αντιλήψεις για τα Άτομα με Αναπηρία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. University Studio Press, 2009) σ. 78.

¹⁰ Μ. Μωεσιδίου, *Ευγονική και παιδοκομία παρά τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι. Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Παιδοκομίας*, (Αθήνα: εκδ. Μακρίδου-Αλευρόπουλου, 1925), σ. 27.

¹¹ Σοφοκλή, *Αντιγόνη*, Ε΄ επεισόδιο, στ. 988-1114.

¹² Ομήρου, *Ιλιάδα*, Ραψ. Β΄, 211-332.

¹³ Μ. Σφακιανού, *Από τον Οιδίποδα στον Ήφαιστο: Αναπηρία Η πραγματικότητα πίσω από τον μύθο*, www.eoty.gr/main/pass.asp?titlenumber_fo=2812, τ.π.28/4/2014 .

¹⁴ H-J. Stiker, *A History of Disability*, transl. William Sayers, (Publ. The University of Michigan Press, 1999) σ. 44.

τα οποία θεωρούνταν αποτέλεσμα τιμωρίας εξ ουρανού. Η μη κανονικότητα στην εξέλιξη του είδους απειλούσε το μέλλον της ζωής του έθνους και σηματοδοτούσε καταδίκη από τους θεούς¹⁵. Επρόκειτο για το αποτέλεσμα της οργής των θεών απέναντι στα άτομα αυτά που έτσι στερούνταν και το δικαίωμα της εισόδου στο ναό¹⁶. Γι' αυτό δε σπάνιζαν οι φορές που βρέφη, τα οποία γεννιόταν με κάποια αναπηρία ή δυσμορφία, θανατώνονταν σε μια προσπάθεια να κατευναστεί η οργή των θεών¹⁷.

Στην Κλασσική Αρχαιότητα επικρατούσε το ιδανικό της ομορφιάς και της τελειότητας. Η αναπηρία λειτουργούσε ως τροχοπέδη που στιγματίζε το 'κάλλος' παρόλο που αποτελούσε απτή πραγματικότητα στη ζωή των ανθρώπων.

Στην Ρωμαϊκή εποχή κυριαρχούν τα ιδανικά της γενναιότητας, της δύναμης και της ανδρείας του πολεμιστή, οπότε η σωματική μειονεξία δεν επέτρεπε την ενσωμάτωση στον κόσμο των δυνατών. Ανεκτικότητα επιδεικνυόταν προς τα πνευματικώς αδύναμα άτομα, τα οποία θεωρούσαν πως έφερναν 'καλή τύχη' και χρησιμοποιούνταν συχνά ως δούλοι ή και γελωτοποιοί¹⁸.

Σε περιπτώσεις ατόμων με βαριές αναπηρίες, πνευματικές ασθένειες, νοητική καθυστέρηση, ή κώφωση με απουσία λόγου, απαγορευόταν η εκτέλεση κάθε νομικής πράξης, όπως ακριβώς και στα νήπια¹⁹. Συχνό φαινόμενο στην Αρχαία Ρώμη, ήταν η έκθεση ανάπηρων παιδιών από τους γονείς τους, με σκοπό την επαιτεία, ενώ πολλές φορές τα ασθενή βρέφη κατέληγαν στον ποταμό Τίβερη με την ανοχή της πολιτείας²⁰.

Πολλές είναι οι αναφορές σε ανάπηρα άτομα και στην Παλαιά Διαθήκη. Κι εδώ οι γενετικές, ή επίκτητες βιολογικές ανωμαλίες αποτελούν αιτία αποκλεισμού από τις θυσίες. Για τους Ιουδαίους, τα άτομα με σωματική ή πνευματική ανικανότητα δεν έχουν το δικαίωμα να γίνονται ιερείς του θυσιαστηρίου, να συμμετέχουν στον πόλεμο ή σε κοινά δημόσια δείπνα²¹. Παρόλο που είχαν το δικαίωμα να παρακολουθούν τις λατρευτικές συνάξεις και να παρεμβαίνουν με ερωτήματα στο Ιερό Συμβούλιο, δεν μπορούσαν να παραστούν σε επίσημες συνεδριάσεις της κοινότητας μαζί με τους

¹⁵ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 15.

¹⁶ Σ. Σούλη, *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους. Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, (Αθήνα: εκδ. Gutenberg, 2001) σ. 20.

¹⁷ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 15.

¹⁸ Π. Ελευθερίου, *Αντιλήψεις για τα Άτομα με Αναπηρία*, ό. π., σ. 80.

¹⁹ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 16.

²⁰ Σ. Σούλη, *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους. Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, ό. π., σ. 22.

²¹ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 24.

συμπολίτες τους, παρά μόνο σε ξεχωριστό μέρος, αφού θεωρούνταν «στιγματισμένοι» και κατ' επέκταση αμαρτωλοί²².

Στην Παλαιά Διαθήκη φαίνεται να εφαρμόζεται ο νόμος αιτίας και αποτελέσματος με τέτοιο τρόπο που μοιάζει απάνθρωπος. Η αρρώστια παρουσιάζεται ως τιμωρία της αμαρτίας, την οποία επιβάλλει ο Θεός στον άνθρωπο. Κάθε αρρώστια συνδέεται με μια συγκεκριμένη αιτία. Το αποτέλεσμα της βλασφημίας είναι η λέπρα, του φόνου και της ψευδορκίας η επιληψία, ενώ τη συζυγική απιστία ακολουθεί η αναπηρία των τέκνων²³.

Στην βιβλική παράδοση η 'καθαρότητα' είναι βασικό στοιχείο και είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ασθένεια. Παράδειγμα αποτελεί η ασθένεια της λέπρας. Καταρρακώνει το σώμα και αλλοιώνει την όψη του ατόμου, το οποίο θα πρέπει να ελεχθεί από τον ιερέα που ως αρμόδιος θα το χαρακτηρίσει «καθαρό» ή «μη καθαρό». Η «μη καθαρότητα» θέτει τον άνθρωπο εκτός κοινωνικού συνόλου και απαλλάσσει τους υπολοίπους από το άγχος του αγνώστου και το φόβο του διαφορετικού ή του αταίριαστου. Παρόλο που στην Παλαιά Διαθήκη υποδεικνύεται η προστασία των πλέον αδυνάτων, αναφέρεται σαφώς πως η μη τήρηση των εντολών του θεού επιφέρει το ενδεχόμενο της τιμωρίας του ανθρώπου με τύφλωση, τρέλα, ή σύγχυση του μυαλού²⁴. Τα ανάπηρα άτομα κατατάσσονται ανά κατηγορία με τις πόρνες ή τις γυναίκες σε έμμηνο ρύση και αποκλείονται από τις ιερές θυσίες²⁵.

Είναι παράδοξο και αντιφατικό, ότι ενώ αναγνωρίζουν στα ανάπηρα άτομα το δικαίωμα κάποιας περίθαλψης ή έστω μιας φιλόνητης αντιμετώπισης, εντούτοις η αναπηρία τους χαρακτηρίζεται ως θεία τιμωρία.

Σύμφωνα με τις αντιλήψεις που επικρατούσαν στην Παλαιά Διαθήκη, το μειονέκτημα της εκ γενετής τυφλότητας κάποιου ανθρώπου, τον καθιστούσε αυτόματα αμαρτωλό και καταδικασμένο να ζει μακριά από τον Θεό. Ο τυφλός άνθρωπος ήταν πνευματικά νεκρός, καθώς το φως του ανθρώπου συνδεόταν άρρηκτα με την ίδια τη ζωή του²⁶.

Επίσης, η παλαιδιαθητική - ιουδαϊκή αντίληψη θέλει κάθε ασθένεια ή

²² D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 25.

²³ Κ. Βλάχου, «Τα άτομα με ειδικές ανάγκες στην Παλαιά Διαθήκη», στο *Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες, Πρακτικά Α' εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α.»*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία Εκκλησίας της Ελλάδος, 1999), σ. 32.

²⁴ Δευτερον. 28: 15, 28-29.

²⁵ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 14.

²⁶ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Π. Πουρναρά, 1997) σσ. 196-197.

μειονεξία να είναι αποτέλεσμα της θείας δικαιοσύνης, ή τιμωρία εκ μέρους του Θεού, στις αμαρτίες είτε του ίδιου του ασθενούς είτε των γονιών αυτού. Ισχυρή ήταν ακόμα και η αντίληψη ότι το έμβρυο είχε τη δυνατότητα να αμαρτήσσει ακόμα και ενώ βρισκόταν στην κοιλιά της μητέρας του. Οι αντιλήψεις αυτές σχετίζονταν με τις αντίστοιχες ελληνιστικές περί προϋπάρξεως της ψυχής²⁷.

Στους Ιουδαίους ραβίνους επικρατούσε η άποψη ότι η αμαρτία υφίσταται από τη στιγμή της σποράς του ανθρώπου. Ότι δηλαδή το έμβρυο συμμετείχε στις αμαρτίες της μητέρας του. Σύμφωνα με τη ραβινική φιλολογία, όταν μια έγκυος επισκεπτόταν ειδωλολατρικό Ναό, μοιραζόταν την αμαρτία που διέπραττε με το έμβρυο που κυοφορούσε. Γενικά στην Παλαιά Διαθήκη οι αμαρτίες μεταβιβάζονταν και βάραιναν από τη μια γενιά στην άλλη. Εδώ βέβαια προκύπτει ένα σημαντικό ηθικό ζήτημα, καθώς ο Θεός της Παλαιάς Διαθήκης τιμωρεί τους αμαρτωλούς γονείς, πολύ δε περισσότερο τα αθώα τέκνα τους, οπότε τίθεται ζήτημα δικαιοσύνης του ίδιου του Θεού²⁸.

Αντίθετα με ότι ίσχυε έως τότε, οι θαυματουργικές ενέργειες του Ιησού, όπως αυτές περιγράφονται στην Καινή διαθήκη, απευθύνονται σε ασθενείς όπως οι λεπροί, αλλά και σε βαριά αναπήρους όπως ο παράλυτος, ή ο τυφλός Ιουδαίος, τον οποίο ο ίδιος ο Ιησούς απαλλάσσει από κάθε ευθύνη για την κατάστασή του λέγοντας πως δεν πρόκειται για τιμωρία από τον Θεό στις δικές του αμαρτίες ή των γονιών του, αλλά πως η παρουσία του στον κόσμο ήταν μια αφορμή ώστε να φανερωθούν τα έργα του Θεού. Για τη νέα θρησκεία η ύπαρξη της αναπηρίας, δεν είναι αποτέλεσμα αμαρτίας ή θείας τιμωρίας, αλλά μία πραγματικότητα, η οποία πιθανόν να αναδεικνύει την δύναμη του ίδιου του Θεού. Μέσα από τις ιάσεις αυτές αναδεικνύεται ο Ιησούς ως καταλύτης της απαγόρευσης και του αποκλεισμού των αδύναμων ως αμαρτωλών²⁹.

Κατά τα Βυζαντινά χρόνια και με δεδομένη την επιρροή από τη νέα θρησκεία, μέσα από την αγάπη και την φιλανθρωπία δημιουργήθηκε μια νέα τάση αντιμετώπισης των υστερούντων. Φυσικά δεν ήταν εύκολη η υπερπήδηση των κοινωνικών αντιλήψεων του παρελθόντος περί αμαρτίας ή τιμωρίας. Το έργο της περίθαλψης και της φροντίδας τις περισσότερες φορές ανέλαβαν οι Επίσκοποι,

²⁷ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο* ό. π., σσ. 197-199.

²⁸ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α΄ Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Π. Πουρναρά, 2005) σ. 472.

²⁹ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 33.

προσπαθώντας έμπρακτα να εφαρμόσουν τη διδασκαλία της νέας θρησκείας, σχετικά με την αγάπη προς τον πλησίον και το σεβασμό στην ανθρώπινη προσωπικότητα. Αυτή είναι η χρονική στιγμή κατά την οποία πρωτοξεκινά η δημιουργία συστήματος επαγγελματικής εκπαίδευσης και περίθαλψης ενηλίκων αναπήρων, με σκοπό την κοινωνική «ένταξη» τους³⁰, ενώ ταυτόχρονα περιγράφεται και ο εγκλεισμός των ατόμων αυτών σε μοναστήρια³¹, απομονώνοντάς τα με τον τρόπο αυτό από τον κοινωνικό ιστό. Αντιφατικό στοιχείο μεταξύ του ελέους και της αποστροφής προς το ανάπηρο πρόσωπο και την διαφορετικότητά του.

Κατά τον Μεσαίωνα οι ζωές των ανθρώπων κυριαρχούνται από δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις. Πρόκειται ιστορικά για μια μαύρη περίοδο για τη ζωή κάθε αδύναμου ατόμου. Το στίγμα της αμαρτίας ακολουθεί το ανάπηρο άτομο, ενώ πράττονται αποτρόπαια βασανιστήρια ως μέθοδοι θεραπείας, όπως ο ξυλοδαρμός σε νοητικώς υστερούντα άτομα³².

Αιτία της επιληψίας και κάθε πνευματικής ασθένειας θεωρείται ο διάβολος και ως μέθοδος θεραπείας επιβάλλεται ο εξορκισμός. Ο φόβος απέναντι σε καθετί εξαιρετικά διαφορετικό, όπως η δυσμορφία, ή η βαριά αναπηρία οδηγεί και σε ανάλογες θεραπευτικές πράξεις. Είναι σίγουρο πως η μανία καταδίωξης μαγισσών με κατάληξη την πυρά, συμπαρέσυρε και ανεξακρίβωτο αριθμό αναπήρων ατόμων, ιδιαίτερα νοητικά υστερούντων ή πνευματικά ασθενών³³.

Είναι γνωστό το διάταγμα του Πάπα Ινοκέντιου 8^{ου} (1484), με βάση το οποίο εκατοντάδες χιλιάδες άτομα με συναισθηματικές διαταραχές και αναπηρίες οδηγήθηκαν στην Ιερά Εξέταση, σε φριχτά βασανιστήρια και στη φωτιά, αποτελώντας τα εξιλαστήρια θύματα, τους αποδιοπομπαίους τράγους μεγάλων κοινωνικών καθαρμών³⁴.

Γενικά κατά τον Μεσαίωνα, δημιουργήθηκε μία τάση ίδρυσης δομών που αναφέρονταν στην αναπηρία, όχι όμως με την έννοια της περίθαλψης και θεραπείας, αλλά με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού και του διαχωρισμού του «μη κανονικού» από το «κανονικό». Η διαφορετικότητα δεν έγινε αποδεκτή από το

³⁰ Σ. Σούλη, *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους. Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, ό. π., σ. 23.

³¹ Π. Ελευθερίου, *Αντιλήψεις για τα Άτομα με Αναπηρία*, ό. π., σ. 82.

³² Ο. π., σ. 82.

³³ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 15.

³⁴ Ε. Θεοδοροπούλου-Καλογήρου, «Η περίπτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες: Μια νέα πρόκληση για το Φιλοσοφικό Λόγο και τους Φιλοσοφούντες», Πρακτικά του Διεπιστημονικού Συμποσίου «Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», (Ρόδος 1992), (Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1994) σσ. 59-65.

κοινωνικό σύνολο και περιορίστηκε εκτός. Η νοοτροπία αυτή ακολούθησε τα άτομα με ειδικές ανάγκες μέχρι και τον 19ο αιώνα³⁵.

Τον 17^ο αιώνα ιδρύθηκαν άσυλα στην Αγγλία που διευκόλυναν τον κοινωνικό αποκλεισμό και καθιέρωναν νομικά την υποχρεωτική διαμονή σ' αυτά των ζητιάνων και αλητών, δηλαδή όσων δεν πρόσφεραν μέσω της εργασίας και δημιουργούσαν προβλήματα στην κοινωνική ζωή των πόλεων με την εξαθλιωμένη εικόνα τους³⁶.

Την εποχή της Αναγέννησης, έρχεται παγκόσμια στροφή προς την Ελληνική φιλοσοφία, τέχνη, επιστήμη και θρησκευτικότητα. Στο όνομα της επιστήμης επιβλήθηκαν στα μειονεκτούντα άτομα διάφορες θεραπείες, άλλοτε με επιστημονικό υπόβαθρο και άλλοτε με κομπογιαννίτικα μέσα³⁷.

Για τις δυτικές κοινωνίες η αναπηρία αποτελούσε προσωπική τραγωδία με επιστημονικό ενδιαφέρον, αλλά όχι και κοινωνικό. Διάφορες χριστιανικές κινήσεις, θεωρούσαν πως η παροχή βοήθειας και φροντίδας στους 'παράξενους' που βρίσκονταν σε ανάγκη, εξέφραζε πράξη ελέους και βασικό χριστιανικό καθήκον³⁸.

Για τους Καθολικούς η άρνηση ελεημοσύνης σε κάποιον φτωχό ή ανήμπορο αντιστοιχούσε με την ενοχή του να έχει αρνηθεί κάτι στον ίδιο τον Χριστό, αφού τα άτομα αυτά λειτουργούσαν ως δηλωτικά της παρουσίας του ίδιου του Θεού³⁹.

Ο Διαφωτισμός «φώτισε» από την οπτική της διάνοησης το κομμάτι της αναπηρίας, θέτοντας τις βάσεις για ψυχολογικές και παιδαγωγικές παρεμβάσεις. Είναι η εποχή που σταδιακά οι δεισιδαιμονίες και οι προκαταλήψεις δίνουν τη θέση τους στη γνώση και το ρεαλισμό⁴⁰. Η άνθηση των επιστημών, η ανάπτυξη της βιομηχανίας και οι θεωρίες του Δαρβίνου για την εξέλιξη των ειδών, δίνουν νέα ώθηση στην μελέτη της αναπηρίας και στην αντιμετώπισή της⁴¹.

Αρχίζει να επικρατεί η νέα αντίληψη πως οι ανωμαλίες της ανθρώπινης φύσης δεν οφείλονται στον Δημιουργό-Θεό, αλλά σε ατυχήματα της εξέλιξης του σπέρματος. Το ενδεχόμενο λάθος κατά την γονιμοποίηση δεν συνεπάγεται λάθος κατά την δημιουργία. Αυτή η άποψη εκφράζει μια νέα διάθεση προσέγγισης του

³⁵ Π. Ελευθερίου, *Αντιλήψεις για τα Άτομα με Αναπηρία*, ό. π., σ. 83.

³⁶ M. Foucault, *History of madness*, Tran. J. Murphy and J. Khalfa, (London and New York, 2006) σ. 65.

³⁷ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 21.

³⁸ J. Clapton & J. Fitzgerald, *The history of Disability: A history of 'Otherness'*, (Renaissance Universal) σ.2, <http://ru.org/human-rights/the-history-of-disability-a-history-of-otherness.html>

³⁹ H-J. Stiker, *A History of Disability*, transl. William Sayers, (Publ. The University of Michigan Press, 1999) σ. 82.

⁴⁰ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ. 24.

⁴¹ Σ. Σούλη, *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους. Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, ό. π., σ. 28.

ζητήματος, περισσότερο επιστημονικής και αποστασιοποιημένης από τη θεολογία⁴², οπότε ενισχύθηκε η ανάγκη για όσο δυνατόν πληρέστερη αποκατάσταση της αναπηρίας⁴³.

Τον 19^ο αιώνα, νέες φιλοσοφικές ιδέες σχετικές με την ύπαρξη του ανθρώπου και την ουσία της ατομικότητας ως στοιχείου της εξέλιξης της ανθρωπότητας, ώθησαν στην ίδρυση και ανάπτυξη ιδρυμάτων για τη φιλοξενία, την περίθαλψη αλλά και την εκπαίδευση των αναπήρων⁴⁴. Στην Ευρώπη και στην Αμερική ιδρύθηκαν σχολεία για παιδιά με φυσικές αναπηρίες, ενώ οι μελέτες του Louis Braille για την εκπαίδευση των τυφλών και του Jean Itard στην κώφωση αντίστοιχα, άλλαξαν τα δεδομένα προσέγγισης των αναπήρων. Νέοι όροι, όπως «θεραπευτική παιδαγωγική», δηλώνουν μια νέα ιατρο-παιδαγωγική προσέγγιση του πληθυσμού με νοητική καθυστέρηση, που ως στόχο είχε την εξάλειψη της ονομαζόμενης «ψυχικής αδράνειας» των ατόμων αυτών⁴⁵.

Πολλές ήταν οι εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα κατά την περίοδο αυτή με αποκορύφωμα τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εξ΄ αιτίας του οποίου πολλαπλασιάστηκε ο αριθμός των αναπήρων ατόμων. Οι κοινωνίες κλήθηκαν τώρα να αποκαταστήσουν τις αναπηρίες των ηρώων - θυμάτων του πολέμου. Η αναπηρία τώρα απέκτησε μία άλλη διάσταση. Θεωρήθηκε ως έλλειψη που έπρεπε με κάθε τρόπο να καλυφθεί. Το ζήτημα λοιπόν έπαυσε να είναι μόνον ιατρικό και απέκτησε κοινωνικές διαστάσεις⁴⁶.

Την ίδια περίοδο στην Αμερική εμφανείς ήταν οι επιρροές από τις θεωρίες του Δαρβίνου και του Μέντελ σχετικά με την ευγονική και την εξέλιξη του είδους. Η νοητική καθυστέρηση θεωρήθηκε κληρονομικό χαρακτηριστικό, ικανό για την υποβάθμιση του ανθρωπίνου είδους, ενώ για μια ακόμη φορά συσχετίστηκε με την ανηθικότητα, το έγκλημα και την εξαθλίωση. Έτσι, στις αρχές του αιώνα, άρχισαν να εφαρμόζονται τα νοητικά tests, ώστε να γίνεται η κατάταξη των παιδιών με νοητική καθυστέρηση σε ειδικές τάξεις. Δυστυχώς, τα ίδια tests εφαρμόζονταν τόσο εναντίον των μεταναστών, ως αποτέλεσμα ρατσισμού και ξενοφοβίας, όσο και εναντίον των φτωχών Αμερικανών τους οποίους κατέτασσαν στους νοητικά ανεπαρκείς, καθώς οι

⁴² H-J. Stiker, *A History of Disability*, transl. William Sayers, ό. π., σ. 94.

⁴³ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ.24.

⁴⁴ Σ. Σούλη, *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους. Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, ό. π., σ. 27.

⁴⁵ Ο. π., σ. 27.

⁴⁶ H-J. Stiker, *A History of Disability*, transl. William Sayers, ό. π., σ. 124.

εφαρμοστές των tests ήταν εκπαιδευμένοι να κατατάσσουν τους ανθρώπους με βασικό κριτήριο την όψη⁴⁷.

Το αποτέλεσμα ήταν, η δημιουργία μεγάλου αριθμού ιδρυμάτων και ο ελκυσμός των ατόμων αυτών. Έχει αποδειχτεί ιστορικά ότι η συγκέντρωσή τους εκεί είχε πολλές δυσάρεστες συνέπειες, καθώς συχνά έπεφταν θύματα παράνομων ή και ανήθικων πειραματισμών⁴⁸.

Η πολιτική του Χίτλερ στα μέσα του 20^{ου} αι., που κυριάρχησε στη βόρεια και κεντρική Ευρώπη με την εθνικιστική προπαγάνδα των Ναζί για την άρια φυλή, επέβαλε στους αναπήρους την υποχρεωτική στείρωσή τους και τέλος την εξόντωσή τους με 250.000 θύματα.⁴⁹ Οι «ελλειμματικοί» οδηγούνταν σε θαλάμους αερίων, τους οποίους ονόμαζαν «Κέντρα Ευθανασίας», καλύπτοντας το κακουργηματικό πρόγραμμα «T4» με μια φιλάνθρωπη επικάλυψη⁵⁰.

Τον 20ο αι. αναπτύχθηκαν νέες πολιτικές και σημαντικές νομοθετικές ρυθμίσεις για τα ανάπηρα άτομα. Η εξέλιξη των επιστημών επέφερε σημαντικές αναβαθμίσεις των ιατρικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών παροχών στα άτομα με ειδικές ανάγκες και κυρίως στα ανάπηρα παιδιά. Κύριο ρόλο στην εξέλιξη αυτή διαδραμάτισε το γεγονός πως οι ίδιοι οι ανάπηροι και οι οικογένειές τους, διεκδίκησαν δυναμικά τα δικαιώματά τους, κυρίως μέσα από το Αναπηρικό Κίνημα. Στις ανεπτυγμένες Δυτικές χώρες ιδρύθηκαν υπηρεσίες κοινωνικών παροχών και δομές εκπαίδευσης για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, χωρίς να καταργηθούν τα ιδρύματα εγκλεισμού για περιπτώσεις βαριά αναπήρων και πνευματικά ασθενών. Η ιδέα της επανένταξης στον κοινωνικό σύνολο και της αυτόνομης διαβίωσης στις περιπτώσεις των ατόμων που έχουν την ικανότητα να ανεξαρτητοποιηθούν, πάντα με την ανάλογη πολιτειακή υποστήριξη, ισχυροποιήθηκε και σε ορισμένες περιπτώσεις υλοποιήθηκε. Βέβαια μένουν πολλά ακόμα να γίνουν.

Η αναπηρία λειτουργεί ακόμα ως το «στίγμα» που διαχωρίζει και συνεπώς διαφοροποιεί από το κοινωνικό σύνολο το άτομο που τη φέρει. Το πρόβλημα της αναπηρίας γίνεται για το ανάπηρο άτομο η κύρια προσωπική ταυτότητά του, που σχεδόν αποκλειστικά το αντιπροσωπεύει και συχνά το απαξιώνει⁵¹.

⁴⁷ D. Braddock & S. Parish, *An institutional history of Disability*, ό. π., σ.38.

⁴⁸ Ό. π., σ.42.

⁴⁹ Ελ. Φουστέρη, *Η ετερότητα ως τρόπος κατανόησης της διαφορετικότητας. Θεολογική προσέγγιση της αναπηρίας*. Διπλωματική εργασία ΕΑΠ, (Πάτρα: 2012) σ. 29.

⁵⁰ Π. Ελευθερίου, *Αντιλήψεις για τα Άτομα με Αναπηρία*, ό. π., σ. 26.

⁵¹ E. Goffman, *Στίγμα*. Σημειώσεις για τη πλάγια διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας, μτφρ. Δ. Μακρυγιάννη, (Αθήνα: 2000), σ. 66.

ΜΕΡΟΣ 2^ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Θεολογική προσέγγιση της αναπηρίας με βάση το «Σημείο» του εκ γενετής τυφλού

1. Ο Συγγραφέας του τετάρτου Ευαγγελίου και ο σκοπός συγγραφής του

1.1 Συγγραφέας

Η Εκκλησία ήδη από τον δεύτερο αιώνα, αναγνώρισε ως συγγραφέα του τέταρτου ευαγγελίου τον έναν από τους δύο γιούς του Ζεβεδαίου και αγαπημένο μαθητή του Ιησού Χριστού, Ιωάννη⁵², του «μαθητού ον ηγάπα ο Ιησούς»⁵³. Διχασμός δημιουργήθηκε στη σύγχρονη έρευνα σχετικά με το συγγραφέα του τετάρτου ευαγγελίου, γεγονός γνωστό ως «Ιωάνναιο πρόβλημα». Οι επικρατέστερες απόψεις ήταν ότι:

α) Συγγραφέας του ευαγγελίου ήταν ο Ιωάννης, γιός του Ζεβεδαίου, αδελφός του Ιακώβου και αγαπητός μαθητής του Ιησού Χριστού, ο οποίος έγραψε το ευαγγέλιο στην Έφεσο της Μ. Ασίας, σε βαθιά γεράματα και ενώ είχε προηγηθεί η εξορία του στην Πάτμο όπου και συνέγραψε την Αποκάλυψη.

β) Συγγραφέας του ευαγγελίου ήταν ο Ιωάννης ο Πρεσβύτερος, πάντα στην Έφεσο, αφού υπολογίζεται ότι ο απόστολος Ιωάννης είχε πεθάνει πριν το 70 μ.Χ., δηλαδή πριν τη χρονολογία συγγραφής του ευαγγελίου.

γ) Τέλος, υπήρχε και η άποψη ότι ο απόστολος Ιωάννης πέθανε μετά το 70 μ.Χ., αλλά δεν είναι ο συγγραφέας του τέταρτου ευαγγελίου⁵⁴.

Στο ευαγγέλιο δεν γίνεται αναφορά του ονόματος του συγγραφέα, δίνονται όμως πολλά στοιχεία σχετικά με την ταυτότητά του, όπως το γεγονός ότι ήταν αυτόπτης και αυτόκοος μάρτυρας των γεγονότων που περιγράφει. Παραθέτει λεπτομέρειες της ζωής των μαθητών και των μεταξύ τους σχέσεων, καθώς και λεπτομέρειες της συναισθηματικής και γενικότερης κατάστασης του Ιησού. Ακόμα περιγράφει λεπτομερώς γεγονότα που αποδεικνύουν αναμφίβολα ότι ο συγγραφέας του τετάρτου

⁵² Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον* (Αθήνα: Αδελφότης θεολόγων «ο Σωτήρ», 1979), σ. 9.

⁵³ Χρ. Βούλγαρη, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην τόμος Α΄* (Αθήνα: 2005), σ. 308.

⁵⁴ Ο. π., σσ. 271-272.

ευαγγελίου προερχόταν από το στενότερο κύκλο των μαθητών⁵⁵.

Γνωρίζουμε ότι τον πολύ στενό κύκλο των μαθητών του Ιησού αποτελούσαν οι Πέτρος, Ιάκωβος και Ιωάννης, οι οποίοι επιλεκτικά ήταν συχνά παρόντες σε καίρια επεισόδια της ζωής του Χριστού. Το γεγονός αυτό συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι ο Ιωάννης, ο υιός του Ζεβεδάιου, είναι ο μαθητής «ον ηγάπα ο Ιησούς»⁵⁶.

1.2 Ονομασία και χρόνος συγγραφής

Το τέταρτο ευαγγέλιο φέρει τον χαρακτηρισμό «πνευματικό», καθώς υπάρχει σε αυτό μία πνευματικότερη διάσταση στη διήγηση, αντίθετα με τα άλλα τρία ευαγγέλια που χαρακτηρίζονται ως «σωματικά». Για το λόγο αυτό, η Εκκλησία έχει ορίσει η ανάγνωση του Ευαγγελίου αυτού να ξεκινά από την Κυριακή του Πάσχα⁵⁷. Σύμφωνα με την θεολογία του Ιωάννη, η πίστη προς το πρόσωπο του Ιησού οδηγεί στην αιώνια ζωή, καθώς το έργο του Θεού συνιστάται στην πίστη αυτή⁵⁸.

Ο Θεός – Πατέρας «έπεμψε» τον Υιό Ιησού στον κόσμο προκειμένου να Τον αποκαλύψει, ώστε να επέλθει η σωτηρία. Ο Ιησούς ολοκληρώνει την επίγεια δράση του με το πάθος και την ανάστασή του, οπότε το έργο του Θεού αναλαμβάνει ο Παράκλητος ο οποίος δρα «αποκαλυπτικά», χωρίς να πραγματοποιεί σημεία, αλλά ερμηνεύοντας, θυμίζοντας ή φανερώνοντας το πρόσωπο και το έργο του επίγειου Ιησού με τρόπο μυστηριακό και πνευματικό⁵⁹.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Τρεμπέλα, το τέταρτο ή «Πνευματικό» ευαγγέλιο, πρέπει να γράφτηκε μετά το 70 μ.Χ. με πιθανότερα έτη τα μεταξύ του 85 και 95, στην Έφεσο της Μ. Ασίας, όπου ο απόστολος δρούσε και δίδασκε κατά τα έτη αυτά. Φαίνεται πως ο Ιωάννης πείστηκε για την ανάγκη της συγγραφής από τις παρακλήσεις φίλων και πιστών οι οποίοι άκουγαν τη διδασκαλία του⁶⁰. Στον καθηγητή Βούλγαρη, διαβάζουμε ότι η συγγραφή του ευαγγελίου προσδιορίζεται μεταξύ των θερινών μηνών των ετών 65-66 μ.Χ⁶¹.

⁵⁵ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη3, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Π. Πουρνάρα, 2007), σσ. 186-187.

⁵⁶ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας, 2013), σ. 27.

⁵⁷ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη3, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σσ. 180-181.

⁵⁸ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 200.

⁵⁹ Ο. π., σσ. 202-203.

⁶⁰ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σσ. 35-36.

⁶¹ Χρ. Βούλγαρη, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην τόμος Α΄* ό. π., σ. 308.

1.3 Σκοπός συγγραφής

Ο Ν. Τρεμπέλας αναφέρει πως πολλοί Πατέρες των πρώτων αιώνων, όπως οι Ιερώνυμος, Ευσέβιος, Κλήμης Αλεξανδρέυς, Χρυσόστομος, θεωρούν ότι ο Ιωάννης έγραψε το ευαγγέλιό του με σκοπό να συμπληρώσει την αφήγηση των συνοπτικών, την οποία πολύ καλά γνώριζε, με τα γεγονότα που σχετίζονταν με τη δημόσια δράση του Ιησού πριν τον αποκεφαλισμό του Βαπτιστού. Ο ίδιος ο Ιωάννης όμως κάνει γνωστό τον λόγο που τον οδήγησε στη συγγραφή του ευαγγελίου του και που δεν είναι άλλος από την ανάγκη του να γνωρίσει στους ανθρώπους τον Κύριο Ιησού Χριστό και να αποδείξει ότι Αυτός και μόνον είναι ο Μεσσίας και Υιός του Θεού. Ο σκοπός του ήταν κυρίως δογματικός, διδακτικός και δευτερευόντως πρακτικός, συμπληρωματικός, αφού παραλείπει γεγονότα που περιλαμβάνονται στις συνοπτικές αφηγήσεις ή συμπληρώνει τα κενά των ευαγγελιστών Μάρκου και Λουκά με περισσότερες λεπτομέρειες, εφόσον οι ίδιοι δεν ήταν αυτόπτες και αυτήκοι μάρτυρες του Ιησού⁶².

Ο Ιωάννης μιλά στο ευαγγέλιό του ως εκπρόσωπος της Εκκλησίας, εκφράζοντας τη βιωματική μαρτυρία της πίστη της στον Χριστό, τον οποίο έστειλε ο Θεός στον κόσμο για να του χαρίσει τη ζωή, σώζοντάς τον από τη φθορά και να του προσφέρει την ελπίδα του Παρακλήτου⁶³. Απευθυνόταν δε, κυρίως στους ιουδαίους χριστιανούς της ελληνικής διασποράς της Μ. Ασίας, με κύρια θέση ότι αληθινός Ισραήλ είναι αυτός που αναγνωρίζει και δέχεται τον Ιησού ως Μεσσία και συνεπώς αληθινός ιουδαίος είναι ο χριστιανός ιουδαίος⁶⁴.

Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, συνέβαλε ουσιαστικά στην γενικότερη ανάπτυξη της θεολογικής σκέψης και ζωής, ενώ διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην ολοκλήρωση της Χριστολογίας της Κ. Διαθήκης και επηρέασε την διατύπωση του δόγματος της Νικαίας και της Χαλκηδόνας όσο λίγα βιβλία της⁶⁵.

1.4 Διαφορές με συνοπτικούς

Το κατά Ιωάννην ευαγγέλιο ονομάζεται ‘πνευματικό’ σε αντίθεση με τα

⁶² Ν. Τρεμπέλας, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σσ. 33-34, & Χρ. Βούλγαρη, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην τόμος Α΄*, ό. π., σ. 260.

⁶³ Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη3, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 181.

⁶⁴ Χρ. Βούλγαρη, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην τόμος Α΄*, ό. π., σσ. 307-308.

⁶⁵ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 41.

συνοπτικά που ονομάζονται ‘σωματικά’. Η διάκριση αυτή είναι δηλωτική της υψηλότερης αντίληψης και ευαισθησίας του συγγραφέα, μέσα από την οποία προβάλλεται πρωτίστως η θεολογία και δευτερευόντως η ιστορία, που πάντως αποτελεί το αναγκαίο πλαίσιο των γεγονότων και των λόγων του Χριστού⁶⁶.

Το τέταρτο ευαγγέλιο διαφέρει από τα συνοπτικά στο περιεχόμενο, στη μέθοδο, στη μορφή και στη γενικότερη θεολογία. Στους Συνοπτικούς δεσπόζει ως κεντρικό θέμα η Βασιλεία του Θεού. Αντιθέτως, ο Ιωάννης διδάσκει πως η αιώνια ζωή δεν αναμένεται απλά στο μέλλον, αλλά αρχίζει από την παρούσα ζωή. Ο Υιός του Ανθρώπου έχει κατέβει από τον ουρανό για να εκπροσωπήσει τον Θεό στη γη και να υψωθεί ξανά στον ουρανό⁶⁷.

Οι Συνοπτικοί κυρίως διακρίνουν μεταξύ δικαίων και αδίκων, ενώ στον Ιωάννη η διάκριση αφορά σε εκείνους που πιστεύουν στον Ιησού ως Μεσσία και σε εκείνους που δεν πιστεύουν⁶⁸. Η διήγηση του Ιωάννη έχει έντονες αντιθέσεις μεταξύ φωτός και σκότους, αλήθειας και ψεύδους, πίστεως και ομολογίας ή μη, εκ των άνω και εκ των κάτω κ.ά.⁶⁹.

Ο Ιωάννης παραθέτει στο ευαγγέλιό του πέντε θαύματα που δεν περιλαμβάνονται στους Συνοπτικούς, μεταξύ των οποίων και τη θεραπεία του εκ γενετής τυφλού⁷⁰. Τα θαύματα στον Ιωάννη χαρακτηρίζονται ως «σημεία», καθώς κρύβουν βαθύτερους συμβολισμούς, που αποδεικνύουν τη θεία προέλευση του Ιησού όπως στο σημείο της θεραπείας του εκ γενετής τυφλού, όπου ο Ιησούς αυτοαποκαλύπτεται ως το «φως του κόσμου». Η πραγματοποίηση αυτών των σημείων από τον Ιησού, φανερώνει την ταυτότητα και τη δόξα του⁷¹.

Ο Ιησούς χαρίζει στην ανθρωπότητα μια καινούργια ζωή μέσα από τα θαύματά του - σημεία, της οποίας είναι εγγυητής και καταδεικνύει την υποκρισία των ιουδαίων θρησκευτικών ηγετών, που τελικά καταλήγει στη σύλληψη, τη σταύρωση, αλλά και την ανάσταση και εμφάνισή του στους μαθητές Του⁷².

⁶⁶ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 47.

⁶⁷ Χρ. Βούλγαρη, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην τόμος Α'* (Αθήνα: 2005) σ. 263.

⁶⁸ Ο. π., σ. 265.

⁶⁹ Ο. π., σ. 264.

⁷⁰ Ο. π., σ. 260.

⁷¹ Ο. π., σ. 263.

⁷² Ιω. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη3, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 181.

2. Το ένατο κεφάλαιο στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο

2.1 Εισαγωγή του 9ου κεφαλαίου

Το ένατο κεφάλαιο του τετάρτου ευαγγελίου έχει αφηγηματική συνάφεια με το όγδοο κεφάλαιο, στο οποίο ο Ιησούς αυτοαποκαλύπτεται στους Ιουδαίους και αυτοχαρακτηρίζεται ως το «*φως του κόσμου*» και στη συνέχεια καλεί τους ανθρώπους να τον ακολουθήσουν, ώστε να αποκτήσουν το «*φως της ζωής*» (8,12). Η διήγηση της θαυματουργικής θεραπείας του εκ γενετής τυφλού του ένατου κεφαλαίου, έρχεται ως συνέχεια των προηγηθέντων, ώστε να τονιστούν αφενός η απόλυτη τυφλότητα της φαρισαϊκής θρησκευτικότητας και η έλλειψη πίστης των Ιουδαίων έναντι της θεϊκής προελεύσεως του Ιησού και αφετέρου το μεγαλείο της θείας δόξας του Ιησού όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη δωρεά του προς τους ανθρώπους⁷³.

Η διήγηση έχει έναν δραματικό χαρακτήρα, ενώ τονίζεται η έντονη αντίθεση μεταξύ της στάσης της θρησκευτικής αυθεντίας και αυτής του ιαθέντος. Οι Ιουδαίοι θεολόγοι μεταχειρίζονται την αλήθεια με ελιγμούς και πασχίζουν να την αμφισβητήσουν με ψευδοθεολογικά επιχειρήματα την ίδια στιγμή που ο ιαθείς, ορμώμενος από την προσωπική του εμπειρία, προσπαθεί να παρουσιάσει την αλήθεια. Τελικά, έρχεται σε συνάντηση και σχέση με τον Χριστό, σε εντελώς νέα βάση⁷⁴.

Μέσω της διηγήσεως εκφράζεται η θεολογική σκέψη του Ιωάννη, ότι ο Θεός είναι παρών στον Ιησού, καθώς εκείνος εργάζεται τα έργα του πατέρα, τα οποία αφορούν στην ύπαρξη του ανθρώπου. Όσοι μετέχουμε στο σώμα του Χριστού, οφείλουμε με υπευθυνότητα την ομολογία και προσκύνηση Του, αποφεύγοντας τους φαρισαϊσμούς, που συμβολίζουν την άρνηση της εμπειρίας⁷⁵.

2.2 Το ερώτημα των μαθητών προς τον Ιησού σχετικά με τον εκ γενετής τυφλό (9,2): «ραββί τις ήμαρτεν, ούτος ή οι γονείς αυτού, ίνα τυφλός γεννηθή;»

Οι μαθητές φαίνεται να γνωρίζουν για τον τυφλό, οπότε συμπεραίνουμε ότι ήταν μάλλον γνωστός σε όλους. Με αφορμή το πρόβλημα που αντιμετώπιζε ο

⁷³ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 194-195.

⁷⁴ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 309.

⁷⁵ Ο. π., σ. 310.

άνθρωπος αυτός, οι μαθητές βρίσκουν την ευκαιρία να θέσουν στο Χριστό ένα ερώτημα που απασχολούσε έντονα την Ιουδαϊκή σκέψη⁷⁶. Η διατύπωση του ερωτήματος και η προσφώνηση «ραββί», μαρτυρούν οικειότητα και αποδεικνύουν ότι πρόκειται για το στενό κύκλο των δώδεκα μαθητών⁷⁷.

Οι Ιουδαίοι εκείνη την εποχή, όπως αρκετοί άνθρωποι ακόμα και σήμερα, συνέδεαν την ασθένεια με την αμαρτία. Θεωρούσαν αυτονόητο ότι την κάθε ασθένεια τη γεννούσε η αμαρτία. Στην περίπτωση του τυφλού το ερώτημα διαφοροποιείται, καθώς επρόκειτο για εκ κοιλίας μητρός αναπηρία. Ουσιαστικά τίθεται πρόβλημα θεοδικίας. Αρκετοί Ιουδαίοι θεολόγοι, επηρεασμένοι την Ελληνική φιλοσοφία σχετικά με την προϋπαρξη της ψυχής, πίστευαν ότι ο άνθρωπος αρχίζει ήδη να αμαρτάνει από την κοιλιά της μάνας του, καθώς οι ψυχές προϋπάρχουν του κόσμου. Σύμφωνα με την ελληνική αντίληψη, οι ψυχές, πρωτογενώς ήταν καθαρές. Με την είσοδό τους στο σώμα όμως, μολύνονταν. Έτσι, στους Ιουδαίους υπήρχε η άποψη, ότι τα παθήματα των ανθρώπων, είναι δυνατό να ανάγονται σε κάποια αμαρτία, η οποία άρχισε προ της γεννήσεώς τους⁷⁸.

Ο Ιησούς συναντά τον εκ γενετής τυφλό, ο οποίος ήταν επαίτης, κοντά στον Ναό και φαίνεται να προσπερνά το ερώτημα των μαθητών, που βασίζεται στις ιουδαϊκές αντιλήψεις, σχετικά με την προέλευση της αμαρτίας. Ανατρεπτικά προσεγγίζει την κατάσταση του τυφλού σε καθαρά χριστοκεντρικό πλαίσιο, αυτοπροσδιοριζόμενος ως «*το φώς του κόσμου*», προτυπώνοντας με τον τρόπο αυτό την θαυματουργική θεραπεία του τυφλού που ακολουθεί, την οποία αποκαλεί «*έργον του Θεού*». Παράλληλα ο Ιησούς αποκαλύπτει την θεϊκή παντογνωσία Του, αφού το σημείο προέρχεται μεν από τον Θεό, συντελείται όμως με την δράση του Ιησού, έχοντας τόσο δημιουργικό όσο και εσχατολογικό χαρακτήρα, καθώς ζωοποιεί τον τυφλό ταυτόχρονα σωματικά αλλά και τον αναγεννά πνευματικά⁷⁹.

2.3 Η απάντηση του Ιησού στο ερώτημα των μαθητών

Ο Ιησούς απαντά στο ερώτημα των μαθητών λέγοντας: «*ούτε ούτος ήμαρτεν ούτε οι γονείς αυτού, αλλ' ίνα φανερωθή τα έργα του Θεού εν αυτώ*» (Ιωάν. 9,2), δίνοντας μια εντελώς νέα εξήγηση στην εκ γενετής τυφλότητα του ανθρώπου,

⁷⁶ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 296.

⁷⁷ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 336.

⁷⁸ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 297.

⁷⁹ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 200.

αποκλείοντας οποιαδήποτε άλλη περίπτωση και παρουσιάζει το περιστατικό ως προορισμένο για να δοθεί η ευκαιρία της φανέρωσης του Αποκαλυπτικού θείου έργου του Πατρός, που δεν είναι άλλο από την Αποκάλυψη του Υιού του ως «φωτός του κόσμου». Ταυτόχρονα προβάλλεται και η σύγκριση μεταξύ των απόψεων των Φαρισαίων και της φωτισμένης πνευματικής σκέψης του εκ γενετής τυφλού⁸⁰.

Η απάντηση του Χριστού εισάγει στη διήγηση το μοτίβο της φανέρωσης-αποκάλυψης, εμφανίζοντας τον Ιησού ως τον φορέα της αποκάλυψης του Θεού⁸¹.

Ο Ιησούς με την πράξη του θα πραγματοποιήσει πάνω στον τυφλό τη θέληση και το έργο του Θεού, αποδεικνύοντας την πλήρη ταύτιση Υιού και Πατρός, ενώ ο θεραπευμένος τυφλός θα γίνει ο τόπος φανέρωσης της ταυτότητας του Ιησού και της σχέσης του με τον πατέρα⁸².

Η τυφλότητα του συγκεκριμένου ανθρώπου δεν ήταν ένα τυχαίο γεγονός, αλλά επιτελούσε σκοπό, ώστε με την ίαση να επιτευχθεί το σχέδιο της φανέρωσης της θείας δυνάμεως και της παρουσίας του Ιησού ως Μεσσία. Εμπεριέχει δηλαδή τη σκοπιμότητα της Θείας Οικονομίας⁸³.

Ο τυφλός βέβαια, ως άνθρωπος, βαρύνεται με αμαρτίες και ως συνέπεια αυτών βρίσκεται σε σωματικό και πνευματικό, κυρίως, σκότος, καθώς η συνέπεια της αμαρτίας-πτώσης γενικά είναι η αιώνια καταδίκη και ο πνευματικός και σωματικός θάνατος. Παρόλο που τα αίτια της τυφλότητάς του δεν σχετίζονται άμεσα με συγκεκριμένες αμαρτίες του ή των γεννητόρων του, η κατάστασή του κατανοείται ως ακόλουθη της ανθρώπινης αμαρτίας-πτώσης. Ο Ιησούς, ο οποίος βρίσκεται σε απόλυτη ένωση με τον Πατέρα, καταφέρνει τελικά να κυριαρχήσει επί της ανθρώπινης πτώσης, παρέχοντας σωματική και πνευματική ζωή στον τυφλό και κατ' επέκταση σε όλους τους πιστούς, φανερώνοντας έτσι τη θεία δόξα Του. Στο στίχο 4, ο Ιησούς αποκαλύπτει ότι τον «έπεμψε» ο Θεός-Πατέρας, δηλώνοντας με τον τρόπο αυτό την μοναδική και ιδιαίτερη σχέση τους, από την οποία αντλεί την θαυματουργική και ζωοποιό εξουσία του⁸⁴.

Ο Ιησούς ονομάζει τα σημεία αυτά «έργα του Πατρός», καθώς πραγματοποιούνται με την εντολή και τη βοήθειά Του. Άρα με την επιθυμία και

⁸⁰ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 473.

⁸¹ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 298.

⁸² Ο. π., σ. 299.

⁸³ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 337.

⁸⁴ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 201-202.

απόλυτη συναίνεση Του. Ο Θεός Πατέρας έστειλε τον Υιό Του στη γη όχι για να τον υποδεχθούν με επίσημες τελετές, αλλά για να εργαστεί ως εργάτης επιτελώντας το έργο του Θεού⁸⁵.

2.4 Ο Ιησούς ως «το φως του κόσμου»

Ακολούθως, ο Ιησούς αντιδιαστέλει το φως της ημέρας, κατά τη διάρκεια του οποίου μπορούμε να εργαστούμε και του σκότους της νύχτας, εξ' αιτίας του οποίου κανείς δεν μπορεί να εργαστεί. Στο τέταρτο ευαγγέλιο γενικά η ημέρα και η νύχτα κατανοούνται ως οντολογικά αντίθετες καταστάσεις με χρονική διαδοχή της μιας από την άλλη. Η εικόνα αυτή παρουσιάζει κατ' αναλογία την κατάσταση του τυφλού, που είναι υποχρεωμένος να ζει σε μόνιμο σκοτάδι χωρίς να μπορεί ποτέ να χαρεί το φως του ήλιου. Μέσα από το σημείο του τυφλού, το σωτηριολογικό έργο του Ιησού εκφράζεται ως φωτισμός του κόσμου. Στον αντίποδα, η εικόνα της νύχτας, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την εικόνα της ημέρας, στο φως της οποίας ζουν όσοι πιστεύουν στον Ιησού. Έτσι, στο τέταρτο ευαγγέλιο, ο Ιησούς παρουσιάζεται για πάντα ως παρών στην κοινότητά του, οπότε το σωτηριολογικό έργο του επεκτείνεται σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία⁸⁶.

Στην Παλαιά Διαθήκη το φως αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα του Θεού-Γιαχβέ. Σηματοδοτούσε την εξουσία Του, τον τρόπο εμφανίσεώς Του, καθώς και την ενέργειά Του στον κόσμο. Ακόμα, εξέφραζε τη ζωή και τη σωτηρία σε κοσμολογικό και εσχατολογικό επίπεδο και προσδιόριζε τον Θεό ως δημιουργό και εσχατολογικό κριτή. Ο Ιησούς στον στίχο 5 αυτοχαρακτηρίζεται ως «το φως του κόσμου», οπότε τονίζει και πάλι την σχέση του με τον Θεό από τον οποίο προέρχεται και με τον οποίο έχει κοινά γνώρισμα. Ο Ιησούς είναι συνδημιουργός του κόσμου και προϋπάρχων αυτού, καθώς η ύπαρξη του κόσμου είναι δωρεά που προέρχεται από αυτόν, και κατέχει το θείο φως το οποίο παρέχει σωματικά στους οφθαλμούς, αλλά και πνευματικά ως παροχή της αιώνιας ζωής σε όσους πιστέψουν στο πρόσωπό του αναγνωρίζοντας τη θεία του υπόσταση⁸⁷.

Ο Χριστός αυτοπροβάλλεται ως το μοναδικό και αναμφισβήτητο φως του κόσμου, που δεν υπόκειται στους κανονισμούς του Μωσαϊκού Νόμου, αφού τους

⁸⁵N. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 338.

⁸⁶ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 203.

⁸⁷ Ο. π., σ. 205.

υπερβαίνει λόγω της θεϊκής του εξουσίας⁸⁸ και συνεχίζει πάντα να είναι το φως του κόσμου, ως δημιουργός του και χορηγός της αιώνιας ζωής. Η παρουσία του όμως δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή από ανθρώπους που βρίσκονται μακριά από την πίστη σε Αυτόν⁸⁹.

Στον καθηγητή Τρεμπέλα, διαβάζουμε πως ο Ιησούς στους στίχους αυτούς, παρομοιάζει τον εαυτό του με τον ήλιο και γνωστοποιεί στους παραβρισκόμενους ότι το έργο που του έχει ανατεθεί από τον Πατέρα είναι να «φωτίσει» τον κόσμο, ακριβώς όπως συμβαίνει με τον ήλιο. Καθώς προβαίνει στις δηλώσεις αυτές ο Ιησούς παρατηρεί πως είναι η ώρα της δύσεως του ήλιου. Αμέσως προλέγει πως και ο δικός του χρόνος στη γη είναι λίγος και σύντομα θα έρθει και η δική του «δύση», οπότε δεν πρέπει να χάνει ούτε λεπτό από τον εναπομείναντα χρόνο του, προκειμένου να επιτευχθεί το έργο της αποστολής Του. Η διαπίστωση αυτή του Ιησού δίνει και στους ανθρώπους το μήνυμα ότι ο χρόνος της επίγειας ζωής μας είναι συγκεκριμένος και θα πρέπει να τον αξιοποιούμε όσο το δυνατόν καλύτερα, ώστε την ημέρα της κρίσεώς μας να είμαστε έτοιμοι και όχι απροετοίμαστοι⁹⁰.

Υπάρχει βέβαια μια ειδοποιός διαφορά μεταξύ του Χριστού και των ανθρώπων, κατά την οποία ο Κύριος ως Αρχιερέυς και Κριτής εξακολουθεί να εργάζεται και στην ουράνια ζωή του, θερίζοντας ό,τι έσπειρε κατά την επίγεια. Αντιθέτως, ο χρόνος «εργασίας» του ανθρώπου σταματά οριστικά τη στιγμή του θανάτου του. Μετά από το κομβικό αυτό σημείο δεν υπάρχει δυνατότητα μετάνοιας ή αλλαγής των όποιων λαθών⁹¹.

Για τον Ιωάννη, η Ημέρα συμβολίζει το χρόνο κατά τον οποίο αποφασίζεται η σωτηρία ή όχι των ανθρώπων. Ο Ιησούς μάλιστα φαίνεται στις διηγήσεις του Ιωάννη, σαν να προτιμά τα Σάββατα προκειμένου να τελέσει τα θαυματουργικά του έργα, μάλλον λόγω της πολεμικής της Εκκλησίας κατά του ραβινισμού⁹².

Το Σημείο πραγματοποιείται Σάββατο, δηλαδή παραβιάζεται, βάση του ιουδαϊκού νόμου, η αργία του Σαββάτου. Ο Ιησούς με τον τρόπο αυτό τοποθετεί τη θέληση του ουράνιου Πατέρα πάνω από τον μωσαϊκό νόμο και τη ραβινική παράδοση δίνοντας ένα μήνυμα στους Φαρισαίους, οι οποίοι εν ονόματι των εντολών

⁸⁸ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 206.

⁸⁹ Ο. π., σ. 208.

⁹⁰ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 338.

⁹¹ Ο. π., σ. 339.

⁹² Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 474.

του Θεού απορρίπτουν τον ίδιο τον Θεό⁹³.

2.5 Ο Ιησούς θεραπεύει θαυματουργικά τον τυφλό

Στον καθηγητή Τρεμπέλα διαβάζουμε ότι ο τυφλός ήταν θύμα κακομεταχείρισης από τους συμπολίτες του που τον προκαλούσαν με πράξεις και λόγια περιπαίζοντάς τον. Ίσως να ήταν αυτή η συμπεριφορά που κέντρισε το ενδιαφέρον του Χριστού για τον τυφλό και θέλησε να τον βοηθήσει. Άλλωστε, ο Χριστός βρίσκεται συχνά κοντά σε αυτούς που δεν τον ζητούν ούτε τον βλέπουν⁹⁴.

Ο Ιησούς έχοντας αποκαλύψει την πραγματική του ταυτότητα και έχοντας προετοιμάσει για το θαύμα που θα ακολουθήσει, λειτουργεί ως ο Θεός της Παλαιάς Διαθήκης, δηλαδή ως δημιουργός και εσχατολογικός κριτής του κόσμου. Ο τυφλός δεν έχει πλησιάσει τον Ιησού, ούτε του έχει εκφράσει την επιθυμία να τον θεραπεύσει. Ο Ιησούς κινούμενος αυθόρμητα δημιουργεί πηλό, πτύοντας στο χώμα, με τον οποίο χρίζει τα μάτια του τυφλού και τον στέλνει να νιφτεί στην κολυμβήθρα του Σιλωάμ. (Σιλωάμ στα ελληνικά σημαίνει «απεσταλμένος», οπότε ο ευαγγελιστής μεταφράζει το όνομα της κολυμβήθρας ως του «απεσταλμένου»). Έτσι, πραγματοποιεί το θαύμα της θεραπείας των οφθαλμών του τυφλού, ο οποίος παραμένει παθητικός δέκτης της δωρεάς του φωτός⁹⁵.

Με την ενέργειά του αυτή ο Ιησούς, θέλησε να κάνει τον τυφλό να πιστέψει απόλυτα πως η θεραπεία του οφείλεται αποκλειστικά στο συγκεκριμένο πρόσωπο του θεραπευτή, αποδεικνύοντας έτσι, πως οτιδήποτε ανήκει σε Αυτόν έχει ιαματική δύναμη⁹⁶. Με το σημείο αυτό αποδεικνύεται η δύναμη του Χριστού να βοηθά και να συνδράμει τον άνθρωπο, κινούμενος μόνον από αγάπη προς αυτόν, εκεί που κυριαρχεί η απελπισία και δεν υπάρχει καμιά ελπίδα βοήθειας από πουθενά⁹⁷.

Μεγάλη έμφαση δίνεται στη συσχέτιση του ονόματος της κολυμβήθρας με την αποστολή του τυφλού προκειμένου να νίψει εκεί τα μάτια του. Στην αποστολή αυτή δίνεται διττή ερμηνεία, καθώς ο τυφλός στάλθηκε στην κολυμβήθρα από τον Ιησού, ο οποίος ήταν ο «εκ Θεού απεσταλμένος». Ένας άλλος συσχετισμός συνδέει την νίψη

⁹³ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 210.

⁹⁴ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 335.

⁹⁵ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 208-210.

⁹⁶ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 340.

⁹⁷ Ο. π., σ. 336.

του τυφλού στην κολυμβήθρα του Σιλωάμ με το Βάπτισμα των χριστιανών⁹⁸. Ο πιστός βλέπει στο νερό της κολυμβήθρας το δικό του βάπτισμα, το οποίο τον καθάρισε από την αμαρτία, κάνοντάς τον καινή κτίση, ώστε να του παράσχει τον φωτισμό⁹⁹.

Η θεραπεία του τυφλού προϋπέθετε δύο βήματα. Το πρώτο το έκανε ο Ιησούς χωρίς να του ζητηθεί από τον τυφλό, ως ένδειξη αγάπης προς αυτόν, όπως ακριβώς ο Θεός έπλασε τον κόσμο με δική του πρόθεση, ελεύθερα και από αγάπη. Το δεύτερο βήμα όμως της θεραπείας προϋπέθετε την επιλογή της υπακοής και της πίστης από την πλευρά του τυφλού, στο πρόσωπο του θεράποντος Ιησού. Ακριβώς τα ίδια προϋποθέτει και η σωτηρία του ανθρώπου¹⁰⁰.

Η χρήση του πηλού στο σημείο αυτό, παραπέμπει στη δημιουργία του ανθρώπου από τον Θεό στο Γεν.2,7, ενώ η χρήση του σιέλου είναι δευτερευούσης σημασίας. Η θεραπεία είναι δωρεά με δημιουργικό και εσχατολογικό χαρακτήρα και δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιου μαγικού τελετουργικού. Ο Ιησούς χρησιμοποιεί το ίδιο μέσο της αρχικής δημιουργίας για την αναδημιουργία και ζωοποίηση του τυφλού, ο οποίος εμπιστεύεται από την αρχή τον Ιησού, χωρίς ακόμα να γνωρίζει ποιος είναι, έως τη στιγμή που του αποκαλύπτει την πραγματική του ταυτότητα, θαυματουργεί ως Θεός και αξιώνει από τον τυφλό την πίστη στο πρόσωπό του. Ο τυφλός ανταποκρίνεται αποδίδοντας συνειδητή και αληθινή πίστη, προσκυνώντας τον Κύριο. Το δώρο της εσχατολογικής ζωής δίνεται από τον Ιησού στην παρούσα ζωή¹⁰¹.

2.6 Προσπάθειες αμφισβήτησης του γεγονότος της θεραπείας του τυφλού από τους Ιουδαίους

Το περιστατικό παρακολουθεί πλήθος κόσμου που εντυπωσιασμένοι αναρωτιούνται αν πράγματι ο άνθρωπος που βρίσκεται τώρα μπροστά τους είναι ο πρώην τυφλός και με ποιον τρόπο θεραπεύτηκε. Οι ίδιοι είναι αντικειμενικοί μάρτυρες του θαύματος, που τώρα αναζητούν τον θεραπευτή-Ιησού, ο οποίος δεν βρίσκεται κάπου γύρω. Ο πρώην τυφλός επίσης αγνοεί το μέρος που βρίσκεται ο

⁹⁸ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 475.

⁹⁹ π. Ιω. Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 300.

¹⁰⁰ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 341.

¹⁰¹ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 210-213.

θεραπευτής του, κατάσταση που καταδεικνύει την ψυχική απόσταση και τυφλότητα των ανθρώπων από τον Ιησού. Σύμφωνα με τον ευαγγελιστή Ιωάννη, ο Ιησούς είναι εντελώς απρόσιτος για τους ανθρώπους έως ότου θελήσει ο ίδιος να αποκαλυφθεί σε αυτούς¹⁰².

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός της τόσης διαφοράς του τυφλού μετά το πέρας της θεραπείας του, ώστε ήταν δύσκολη η αναγνώρισή του από τους ανθρώπους που τον έβλεπαν πριν. Η διαπίστωση αυτή μας κάνει να αναλογιστούμε το πόσο μεγάλη μπορεί να είναι πράγματι η διαφορά ενός ανθρώπου που μετανοεί για τις αμαρτίες του και αποφασίζει να επιστρέψει στο δρόμο του Θεού¹⁰³.

Για να δοθούν οι απαραίτητες απαντήσεις, ο θεραπευμένος τυφλός οδηγείται στην άρχουσα θρησκευτική τάξη του Ιουδαϊσμού, τους Φαρισαίους, οι οποίοι αρχικά δείχνουν να αμφισβητούν τη μαρτυρία του πρώην τυφλού και τον προσεγγίζουν με καχυποψία εκφράζοντας απορία σχετικά τόσο με την ταυτότητα του ίδιου όσο και με την προέλευση του θεράποντος Ιησού. Δεν μπορούν να δεχθούν ότι κάποιος που εκπροσωπεί τον Θεό δεν τηρεί την αργία του Σαββάτου. Δημιουργείται διαφωνία μεταξύ τους, καθώς κάποιοι υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος αυτός δεν μπορεί να εκφράζει τη θεία θέληση, αφού δεν σέβεται το νόμο, ενώ κάποιοι άλλοι εκφράζουν τον προβληματισμό τους σχετικά με το πώς ένας αμαρτωλός πραγματοποιεί τέτοια θαυμαστά έργα¹⁰⁴.

Ο πρώην τυφλός, που αντιμετωπίζεται από τους Φαρισαίους με δυσπιστία και εχθρότητα, αναγκάζεται να επικαλεστεί την μαρτυρία των γονιών του προκειμένου να πείσει ότι είναι ο ίδιος άνθρωπος που λίγο πριν επαιτούσε εξ' αιτίας της αναπηρίας του, ενώ όταν του ζητούν τη γνώμη του σχετικά με τον θεράποντά του, εκφράζει την βαθιά και αληθινή πίστη του στο πρόσωπο που τον γιάτρεψε και την πεποίθηση ότι πρόκειται για άνθρωπο του Θεού, ενδεχομένως για προφήτη Του¹⁰⁵.

Για να αποκλειστεί το ενδεχόμενο απάτης καλούνται σε ανάκριση οι γονείς του πρώην τυφλού, που επιβεβαιώνουν την ταυτότητα και την εκ γενετής τυφλότητα του γιού τους και κάνουν σαφές ότι δεν γνωρίζουν τίποτα σχετικά με τον τρόπο ίασής του ή με την ταυτότητα του θεράποντά του. Επίσης, επισημαίνουν ότι ο γιός τους είναι αρκετά μεγάλος ώστε να μπορεί μόνος του να περιγράψει και να εξηγήσει τα σχετικά

¹⁰² Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 213-216.

¹⁰³ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 342.

¹⁰⁴ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 216-219.

¹⁰⁵ Ό. π., σσ. 219-221.

γεγονότα, καθώς και να φέρει την αποκλειστική ευθύνη των λόγων του. Η στάση τους δηλώνει ότι αισθάνονται φοβισμένοι, καθώς αν ομολογούσαν πίστη στο πρόσωπο του Ιησού ως μεσσία, αυτό θα θεωρούνταν βλασφημία και θα τιμωρούνταν με αποβολή από τη συναγωγή¹⁰⁶, χάνοντας τόσο τη θρησκευτική όσο και την εθνική τους ταυτότητα¹⁰⁷.

Οι Φαρισαίοι, βρισκόμενοι σε πνευματική πλάνη, αδυνατούν να αναγνωρίσουν την πραγματική ταυτότητα του Ιησού, εθελουφλώντας στις πράξεις που αποδεικνύουν τη θεότητά του και τον θεωρούν αμαρτωλό στηριζόμενοι στην παραβίαση της αργίας του Σαββάτου. Δείχνουν προσκόλληση στο νεκρό γράμμα του Νόμου, τον οποίο τελικά παρερμηνεύουν μην αναγνωρίζοντας ότι ο Νόμος από μόνος του δεν αποτελεί σωτηριολογικό μέγεθος, αλλά η λειτουργία του είναι να παραπέμπει στον Ιησού και τη δωρεά του¹⁰⁸.

Ο πρώην τυφλός ερωτάται για δεύτερη φορά σχετικά με τη θεραπεία που δέχθηκε από τον Ιησού, αφού οι απαντήσεις που έως τώρα έχει δώσει δεν ικανοποιούν τους Φαρισαίους. Προσπαθούν τώρα να εκμαιεύσουν απαντήσεις που θα αμαυρώσουν το πρόσωπο του Ιησού ή θα παρουσιάσουν τον πρώην τυφλό ως αναξιόπιστο ή ψεύτη. Γι' αυτό και συνεχίζουν να είναι επιθετικοί και καχύποπτοι απέναντί του¹⁰⁹.

Αυτή τη φορά είναι αυτός που ελέγχει τους πνευματικούς ηγέτες με τα λόγια του και συγκρούεται μαζί τους. Οι Φαρισαίοι στο σημείο αυτό δοξάζουν τον Θεό και τον επικαλούνται προκειμένου να τους φωτίσει για να βρουν την αλήθεια και παροτρύνουν τον πρώην τυφλό να τον δοξάσει και εκείνος για τη θεραπεία του αποσυνδέοντάς την από τον Ιησού, για τον οποίο πιστεύουν ότι είναι αμαρτωλός και θαυματουργήσε συνεργαζόμενος με τον διάβολο. Ο τυφλός απαντά με ρεαλισμό για το δεδομένο της ίασής του και ρωτά τους Φαρισαίους με ειρωνεία αν ενδιαφέρονται να γίνουν μαθητές του Ιησού και γι' αυτό κάνουν με τόση επιμονή τις ίδιες ερωτήσεις¹¹⁰.

Απορεί που αν και σοφοί νομοδιδάσκαλοι, δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσουν

¹⁰⁶ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 221-224.

¹⁰⁷ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 478.

¹⁰⁸ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 1997) σσ. 225-226.

¹⁰⁹ Ό. π., σσ. 227.

¹¹⁰ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σσ. 479-480.

τη θεία προέλευση του Ιησού και του έργου του. Χρησιμοποιεί ως επιχείρημα τη βασική ιουδαϊκή αρχή ότι ο Θεός εισακούει και ανταποκρίνεται μόνο σε αιτήματα ενάρετων ανθρώπων και όχι σε αμαρτωλών. Ο πρώην τυφλός είναι πεπεισμένος ότι πρόκειται για θεοσεβή άνθρωπο που πράττει το θέλημα του Θεού, καθώς ο Ιησούς ακόμα δεν του έχει αποκαλύψει την πραγματική ταυτότητά του¹¹¹.

Το σημείο της θεραπείας του εκ γενετής τυφλού έχει πρωτοφανές μέγεθος ακριβώς επειδή η τυφλότητα τον συνόδευε από τη γέννησή του και δεν ήταν επίκτητη. Πρόκειται για πράξη αναδημιουργίας και ζωοποίησης, που υπερβαίνει τη δύναμη οποιουδήποτε ανθρώπου και δεν μπορεί παρά να προέρχεται αποκλειστικά από τον ίδιο τον Θεό¹¹².

Στο στίχο 34, οι Φαρισαίοι θυμωμένοι από τις απαντήσεις του πρώην τυφλού και λόγω έλλειψης άλλων επιχειρημάτων, επιστρέφουν και εκφράζουν εναντίον του την ιουδαϊκή αντίληψη της εποχής ότι οι ασθένειες και τα σωματικά μειονεκτήματα είναι τρόπος τιμωρίας του Θεού σε αμαρτήματα του ίδιου του πάσχοντος ή των γονιών του και κατά συνέπεια δεν δικαιούται να έχει την παραμικρή άποψη για τα θέματα του Θεού. Η μειονεξία αυτή δε, καταδικάζει τον άνθρωπο σε σωματικό και πνευματικό θάνατο. Με αυτόν τον τρόπο, τον αποβάλλουν από τη συναγωγή¹¹³.

2.7 Η τελική αποκάλυψη του Ιησού ως Υιού του Θεού

Σύμφωνα με την Ιωάννεια θεολογία, ο Ιησούς παραμένει εντελώς απρόσιτος μέχρι να αποφασίσει ο ίδιος να εμφανιστεί όταν και όπου το επιθυμεί. Έτσι τώρα ο Ιησούς αναζητά τον διωγμένο από τη συναγωγή πρώην τυφλό και τον ρωτά αν αυτός, σε αντίθεση με τους άπιστους Φαρισαίους, πιστεύει στον «Υιό του Ανθρώπου», επιβεβαιώνοντας ουσιαστικά τις υποψίες του θεραπευμένου τυφλού¹¹⁴.

Σχετικά με το δηλωτικό «Υιός του Ανθρώπου», έχει ερμηνευτεί ως τίτλος που αποδεικνύει τον εσχατολογικό ρόλο του Ιησού ή ότι χρησιμοποιείται για να αποφευχθεί ο αυτοκαθορισμός του Ιησού ως Μεσσία, ώστε να επικεντρωθεί στην ανθρώπινη ιδιότητα του Ιησού, που όμως έχει ξεχωριστή θέση μεταξύ όλων των

¹¹¹ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 227-230.

¹¹² Ό. π., σσ. 230-231.

¹¹³ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 232-233 & Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σσ. 481.

¹¹⁴ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 234.

άλλων ανθρώπων, αφού στάλθηκε για τη σωτηρία αυτών¹¹⁵.

Στον όρο «Υιός του Ανθρώπου», δίδεται η αποκαλυπτική ερμηνεία ότι ο φερόμενος είναι εκείνος που χαρίζει στον κόσμο το φως και άρει το σκοτάδι. Συνδέεται με την αιώνια ζωή και την τελική κρίση, η οποία στο κείμενο εκφράζεται με το «κρίμα» που αφορά στη διαίρεση των ανθρώπων σε δύο κατηγορίες. Σε εκείνους που βλέπουν μέσα από την πίστη τους και στους πνευματικά τυφλούς¹¹⁶.

Ο πρώην τυφλός ζητά διευκρινήσεις από τον Ιησού σχετικά με την ταυτότητά του με διάθεση να δηλώσει πίστη μόλις του αποκαλυφθεί. Ο Ιησούς αμέσως αυτοαποκαλύπτεται τονίζοντας ότι τώρα πια μπορεί να δει ο πρώην τυφλός με τα μάτια του τον θεραπευτή – ευεργέτη του. Η ομολογία της πίστεως στο πρόσωπο του Ιησού, η προσκύνηση και η προσφώνηση του Ιησού ως «Κυρίου» από τον θεραπευμένο τυφλό έρχεται ως άμεση απάντηση και εμπεριέχει προσευχητικά στοιχεία. Για τον πρώην τυφλό ο θεραπευτής του δεν είναι ένας προφήτης του Γιαχβέ, αλλά ο ίδιος ο Θεός. Βλέπει πια με τα πνευματικά του μάτια που είναι ανοικτά και οδηγείται μέσω της πίστης στην αιώνια ζωή σε αντίθεση με τους Φαρισαίους¹¹⁷. Η ομολογία και η προσκύνηση, νοούνται ως συμπεριφορά του πιστού εντός της κοινότητας, οπότε ο ιαθείς εδώ προβάλλεται από τον Ιωάννη ως μέλος της Εκκλησίας¹¹⁸.

Ο καθηγητής Αγουρίδης, θεωρεί ότι με τη δήλωση πίστης του πρώην τυφλού στον Ιησού, εκφράζεται στο κείμενο ένας παραλληλισμός του τυφλού με το πρόβατο και του Ιησού με τον καλό ποιμένα και μια αντίθεση με τους Φαρισαίους, οι οποίοι δεν μπορούν να αναγνωρίσουν στο πρόσωπο του Ιησού τον καλό ποιμένα και τον κατηγορούν¹¹⁹.

Στο στίχο 39, ο Ιησούς έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση με τους Φαρισαίους και φανερώνει το ρόλο του ως εσχατολογικού κριτή, αποκαλύπτοντας ότι ήρθε στον κόσμο για να δώσει το φως σε όσους ήταν τυφλοί και να φανερώσει την πνευματική τύφλωση εκείνων που βλέπουν. Η εσχατολογική κρίση φαίνεται να βιώνεται στον παρόντα χρόνο και ο Ιησούς επιβεβαιώνει με τα λόγια και τις πράξεις του την άνωθεν

¹¹⁵ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σσ. 482-483.

¹¹⁶ Ο. π., σσ. 483-484.

¹¹⁷ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 238-240 & Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σσ. 482-483.

¹¹⁸ π. Ιω Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, ό. π., σ. 308.

¹¹⁹ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ο. π., σ. 470.

προέλευσή του και δωρίζει στον τυφλό, που συμβολίζει τον πνευματικά νεκρό άνθρωπο τόσο το φως των σωματικών οφθαλμών όσο και των πνευματικών οφθαλμών, δηλαδή τη σωτηρία και την αιώνια ζωή. Ταυτοχρόνως καταδεικνύεται και η πνευματική τυφλότητα όσων αδυνατούν να τον αναγνωρίσουν¹²⁰.

Μερικοί Φαρισαίοι, φανερά ενοχλημένοι και γεμάτοι έπαρση, ρωτούν τον Ιησού αν ο χαρακτηρισμός «τυφλοί» αφορά σε αυτούς, καθώς θεωρούν, ως σοφοί νομοδιδάσκαλοι και καθοδηγητές, ότι γνωρίζουν τα του Θεού και δικαιούνται να μιλούν και να κρίνουν για Εκείνον¹²¹. Είναι οι πνευματικά πεφωτισμένοι γνώστες της ιουδαϊκής θρησκείας και προβάλλουν το επιχείρημα ότι όποιος δεν σέβεται την αργία του Σαββάτου λειτουργεί ως όργανο του διαβόλου. Γι' αυτό κατηγορούν τον Ιησού ως παραβάτη του νόμου και αμφισβητούν το θαύμα¹²².

Όμως εννοούν τον νόμο μόνον από το ανθρώπινο οπτικό πεδίο γι' αυτό και αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν τον Ιησού ως τον Υιό του Θεού. Έτσι, αποδεικνύονται πνευματικά τυφλοί που δεν παραδέχονται την μειονεξία τους, αντίθετα με τον εκ γενετής τυφλό, επιμένοντας στον εγωισμό τους και έτσι δεν απαλλάσσονται από την αμαρτία τους¹²³.

¹²⁰ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σσ. 240-241.

¹²¹ Ό. π., σ. 244.

¹²² Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ. 1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 477.

¹²³ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο*, ό. π., σ. 244.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Θεολογική προσέγγιση της αντιμετώπισης των Α.Μ.Ε.Α

1. Το Πρόσωπο ως εικόνα Θεού

Ο Θεός για την ορθοδοξία, ορίζεται ως η σχέση των Τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Το να γίνει απολύτως κατανοητός ο τρόπος ύπαρξης του Τριαδικού Θεού από τον άνθρωπο, φαίνεται ανέφικτο. Είναι όμως το πρότυπο για την κατανόηση της δημιουργίας του ανθρώπου και του σκοπού υπάρξεώς του στον κόσμο¹²⁴.

Ο Θεός της Ορθόδοξης Χριστιανικής Πίστεως είναι Τριαδικός. Ένας Θεός με τρία Πρόσωπα. Ο Ένας και μοναδικός αληθινός Θεός βρίσκεται σε απόλυτη ταυτότητα και ενότητα ως προς την ουσία του και σε απόλυτη ετερότητα ως προς την εμφάνιση των τριών Προσώπων Του¹²⁵.

Κάνοντας μια προσπάθεια να κατανοήσουμε το 'Είναι του Θεού' διαπιστώνουμε την ανάγκη κατανόησης της έννοιας του 'προσώπου'. Έτσι προσεγγίζουμε τις υποστατικές διαφορές των προσώπων. Ο Πατήρ γεννά τον Υιό και εκπορνεύει το Πνεύμα, όχι εξαναγκαζόμενος από την Ουσία του, αλλά γιατί είναι Πρόσωπο και λειτουργεί εν ελευθερία¹²⁶. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, ο Υιός ενσαρκώνεται για την σωτηρία του ανθρώπου και το Άγιο Πνεύμα οικοδομεί την Εκκλησία¹²⁷.

Για την Ορθόδοξη παράδοση τα Τρία Πρόσωπα λειτουργούν σε μία κοινότητα με απόλυτη ελευθερία, διατηρώντας πάντοτε την ετερότητά τους. Η απόλυτη προϋπόθεση της κατοχύρωσης της ελευθερίας ως αρχής του παντός, είναι η Τριαδικότητα του μοναδικού αληθινού Θεού¹²⁸. Έχοντας ως πρότυπο την ορθόδοξη τριαδική σχέση του Θεού, ο άνθρωπος από άτομο μετατρέπεται σε πρόσωπο, ενώ η

¹²⁴ Χ. Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστεως*, (Αθήνα: εκδ. Δομος, 1981), σ. 51.

¹²⁵ Χ. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», στο Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερόμος, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, (Πάτρα: εκδ. Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου, 2002), σ. 28.

¹²⁶ Χ. Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστεως*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1981), σσ. 55-60.

¹²⁷ Ιω. Ζηζιούλα, «Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής», στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.oodegr.com/oode/dogmat1/perieh.htm>

¹²⁸ Θ. Ι., Ζιάκα, *Η έκλειψη του Υποκειμένου. Η κρίση της νεωτερικότητας και η ελληνική παράδοση*, (Αθήνα: εκδ. Αρμός, 2001) σ. 47.

συλλογικότητα ταυτίζεται με την τριαδική κοινότητα¹²⁹. Ο ένας Θεός, «ὁ πρό πάντων καί ἐπί πάντων καί ἐν πᾶσι καί ὑπέρ τό πᾶν»¹³⁰, είναι ο Πατήρ και ο Υἱός και το Άγιο Πνεύμα. Μονάδα μέσα στην Τριάδα και Τριάδα μέσα στην Μονάδα¹³¹.

Κάθε πρόσωπο της Αγίας Τριάδας διαφέρει από τα άλλα δύο, καθώς η έννοια της ετερότητας προσδίδει στα πρόσωπο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ώστε ποτέ δεν υπόκεινται σε σύγχυση, τροπή ή αλλοίωση μεταξύ τους¹³². Η αγάπη αποτελεί την του Θεού ύπαρξη. Τα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδας «αλληλοπεριχωρούνται» εν αγάπη, «υποστασιάζονται» εν αγάπη, η ύπαρξή τους υφίσταται λόγω της αγάπης¹³³. Η αγάπη λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των Προσώπων και αποτελεί την ίδια την ουσία του Θεού. «Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστί» γράφει ο Ευαγγελιστής Ιωάννης¹³⁴.

Οι ιδιότητες κάθε Προσώπου της Αγίας Τριάδας, διαχωρίζουν την υπόσταση του και τεκμηριώνουν την μοναδικότητα και την ταυτότητά του. Η αγεννησία για τον Πατέρα, η γέννηση για τον Υἱό και το εκπορευτό του Πνεύματος, δεν μεταδίδονται ούτε κοινωνούνται από το ένα πρόσωπο στο άλλο. Αυτό δεν εμποδίζει τα Πρόσωπα να βρίσκονται σε σχέση μεταξύ τους. Ένα πρόσωπο δεν μπορεί να υπάρξει μόνο του. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να σχετιστεί με κάποιο άλλο. Δηλαδή, δεν μπορεί να υπάρξει πρόσωπο έξω από μία κοινωνία, καθώς η κοινωνία μεταξύ των προσώπων παγιώνει την ετερότητα και την μοναδικότητα κάθε Προσώπου της Αγίας Τριάδας¹³⁵.

Στην Τριαδολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όπως αυτή διδάσκεται από τους Πατέρες, οι έννοιες της ετερότητας και της μοναδικότητας απορρέουν από την έννοια του Προσώπου. Ομοίως και οι έννοιες της ελευθερίας και της βούλησης, της σχέσης και της κοινωνίας, αλλά κυρίως η έννοια της αγάπης, αφού λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος, αλλά και ως βάση όλων των παραπάνω¹³⁶.

¹²⁹ Θ. Ι. Ζιάκα, *Η έκλειψη του Υποκειμένου. Η κρίση της νεωτερικότητας και η ελληνική παράδοση*, ό. π., σ. 91.

¹³⁰ Ιω. Χρυσοστόμου, *Ομολογία Πίστεως*

¹³¹ Σ. Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία Θεώσεως. Η Σύνθεση Χριστολογίας και Πνευματολογίας στο έργο του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, (Αθήνα: εκδ. Δομός, 2001) σ. 130.

¹³² Α. Γ. Μελισσάρη, «Η Ορθοδοξία και η Κατάφαση του Ανθρωπίνου Προσώπου», στο Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερόμος, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα* (Πάτρα: εκδ. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2002) σ. 65.

¹³³ Χ. Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστεως*, ό. π., σ. 62.

¹³⁴ Ιωαν. 4:16

¹³⁵ Ιω. Ζηζιούλα, «Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής», ό. π.

¹³⁶ Π. Καγκελίδου, *Θρησκευτική αγωγή και εκπαιδευτική διαδικασία τω ΑμεΑ ως προς την κοινωνική ενσωμάτωσή τους*. Διπλωματική εργασία ΕΑΠ (Πάτρα: 2014) σ. 39.

2. Άτομο και Πρόσωπο

Οι φυσιοκρατικές θεωρίες και ανάδειξη του βιομηχανικού και οικονομικού πολιτισμού, των σύγχρονων κοινωνιών, εστιάζουν στον ατομικό ρόλο του ανθρώπου, ενώ φαίνεται να εκμηδενίζουν την προσωπική του υπόσταση, ως ολοκληρωμένη ύπαρξη και τέλειο δημιούργημα., διακρίνοντας αποσπασματικά στα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά του, όπως δύναμη, νόηση, εμφάνιση, φυσική έλξη, σεξουαλικότητα. Ο τεχνικός πολιτισμός ταυτίζει συχνά τον άνθρωπο με τη μηχανή, αγνοώντας το 'πρόσωπο' της ύπαρξής του¹³⁷.

Στο δυτικό πολιτισμό εν γένει, η έννοια της ατομικότητας κυριαρχεί και αποτελεί βασικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Η αντίληψη αυτή, μετατρέπει το πρόσωπο σε υποκείμενο και τον άλλο σε αντι-κείμενο, γεννώντας μία διάθεση αντιπαλότητας, αντιπαράθεσης και αντιδιαστολής. Κατά κάποιον τρόπο, το πρόσωπο απομονώνεται ως άτομο, το οποίο σκέπτεται και δρα στο πλαίσιο της ατομικότητάς του. Έτσι προκύπτει η ανάγκη όλης αυτής της νομολογίας περί 'ατομικών δικαιωμάτων' και 'ατομικών ελευθεριών'¹³⁸.

Για την Ορθόδοξη χριστιανοσύνη, η έννοια του ανθρώπινου προσώπου, έχει πάντα σημείο αναφοράς το πρότυπο του ίδιου του Θεϊκού Προσώπου. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Γρηγορίου θεολόγου, η μίμηση του Θεϊκού προτύπου αποτελεί τη μόνη ασφαλή πορεία, ώστε η ανθρώπινη ψυχή να διατηρήσει την ευγενή υπόστασή της και να οδηγηθεί στο καθ' ομοίωσιν. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από τον Θεό κατ' εικόνα Του, ελεύθερα και από αγάπη, ως αισθητός αντιπρόσωπός Του στην πλάση. Είναι εξαρχής εφοδιασμένος με τα εφόδια, που θα του επιτρέψουν να υπερβεί τον εαυτό του πετυχαίνοντας τον τελικό σκοπό του, που δεν είναι άλλος από την ταύτισή του με τον Δημιουργό του, βάση του προτύπου της ενσαρκώσεως του ίδιου του Υιού¹³⁹.

3. Το Πρόσωπο ως εικόνα Χριστού

Η ζωή του ανθρώπου αποκτά ουσιαστικό νόημα από την ενσάρκωση του Θεού

¹³⁷ N. Berdyaev, *Το Πεπρωμένο του Ανθρώπου στο Σύγχρονο Κόσμο*, μτφρ. Ε. Β. Γιούλτση, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρνάρα, 1980), σσ. 39-40.

¹³⁸ Ιω. Ζηζιούλα, *Ορθοδοξία και Σύγχρονος Κόσμος*, (Λευκωσία: εκδ. Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2006), σσ. 88-89.

¹³⁹ Χ. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», στο Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερμός, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, ό. π., σ. 29.

στο πρόσωπο του Χριστού, κατά την οποία μεταβλήθηκαν οι υπαρκτικές δυνατότητες του ανθρώπου, που σχετίζονταν με την επιβολή του κακού στη ζωή του, ως συνεπακόλουθο της πτώσης. Τα πτωτικά αποτελέσματα διέφθειραν τη ζωή του ανθρώπου απομακρύνοντάς τον από τον Θεό - Δημιουργό του. Επιβλήθηκε το κακό, η φθορά και ο θάνατος. Ο Χριστός ήρθε και κατέλυσε «τό μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ»¹⁴⁰, δημιουργώντας εκ νέου τον άνθρωπο και καλώντας τον σε κοινωνία με τον δημιουργό του¹⁴¹.

Η ενανθρώπιση του Θείου Λόγου δίνει τις προϋποθέσεις της συνάντησης του Θεού με τον άνθρωπο, υπερβαίνοντας ο ένας τη Θεϊκή του φύση και ο άλλος την ανθρώπινη, ώστε να επιστρέψουν σε σχέση επικοινωνίας και αγάπης. Το πρόσωπο του Χριστού αποτελεί τον τόπο συνάντησης του Θεού με τον άνθρωπο¹⁴².

4. Ο Θεός της αγάπης και της ελευθερίας

Η διδασκαλία του Ιησού αναφέρεται σε μια καθολική αγάπη δίχως συμβιβασμούς και περιορισμούς, «ἐξ' ὅλης τῆς καρδίας...καί ἐξ' ὅλης τῆς ψυχῆς... καί ἐξ' ὅλης τῆς διανοίας...»¹⁴³, που ταυτίζεται με την αγάπη προς τον ίδιο τον Θεό, αφού πρώτα ενδυναμωθεί περνώντας από την αγάπη προς τον πλησίον. Οι αγάπες αυτές είναι αλληλοσυμπληρούμενες, καθώς η αγάπη προς τον συνάνθρωπο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την αγαπητική αναφορά προς τον Θεό¹⁴⁴.

Στην Α΄ προς Κορινθίους (13:4-6) διαβάζουμε : «*Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τό κακόν, οὐ χαίρει ἐπί τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δέ τῇ ἀληθείᾳ. Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει...*». Ο Θεός δόθηκε σε μας ολοκληρωτικά, με τη μορφή ενός ανυπεράσπιστου παιδιού, κατά την γέννησή του. Ουσιαστικά μας παραδόθηκε ως ευάλωτος Θεός. Μια ανάλογη αυτοπροσφορά από το μέρος του ανθρώπου, θα λειτουργούσε ως επισφράγιση της σχέσης μας με τον Θεό και τον κόσμο¹⁴⁵.

Η Ορθόδοξη ανθρωπολογία βασίζεται στο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν». Η ύπαρξη ορίζεται και πηγάζει από την σχέση με τον άλλο. Το απόλυτο υπόδειγμα της

¹⁴⁰ Εφεσ. 2:14

¹⁴¹ Χ. Γιανναρά, *Η Ελευθερία του Ἰησοῦ*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη2, 1979) σ. 70.

¹⁴² Χ. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», ό. π., σ. 29.

¹⁴³ Μαρκ. 12:30

¹⁴⁴ Χ. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», ό. π., σ. 38.

¹⁴⁵ Α. Bloom, *Ο Ευάλωτος Θεός. Το Μυστήριο της Γέννησης του Σωτήρα*, (Αθήνα: εκδ. Εν Πλω, 2008), σσ. 29-30.

ύπαρξης μέσα από τη σχέση είναι ο ίδιος ο Θεός, που ως απόλυτη αγάπη ξεπερνάει τον Εαυτό του, πραγματοποιώντας σχέση, για να δώσει την ευκαιρία στον απέναντι να υπάρξει ως άλλος, βιώνοντας την ετερότητά του, ελεύθερα. Στο Γρηγόριο θεολόγο διαβάζουμε πως το όνομα «Πατέρας» δεν είναι δηλωτικό ούτε της ουσίας Του, ούτε της ενέργειάς Του αλλά κυρίως της σχέσης Του με τα δύο άλλα Πρόσωπα. (Λόγοι, 29,16, PG 36, 96A) Γι' αυτό το ανθρώπινο πρόσωπο καθορίζεται μέσα από την σχέση του με το πρόσωπο του άλλου. Δηλαδή, ετεροκαθορίζεται. Το Εσύ βεβαιώνει την ύπαρξη του Εγώ. Αλλιώς το εγώ δεν έχει νόημα. Αφανίζεται, παύει να υπάρχει¹⁴⁶.

Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου που του προσδίδει αυτήν ακριβώς την «ανθρωπιά», είναι η ικανότητά των αισθημάτων αγάπης όσο και του αισθήματος του οίκτου, αλλά και η μοναδικότητα του στο να 'υπερβαίνει εαυτόν' συγχωρώντας, αλλά ακόμα και αγαπώντας, τον εχθρό του. Η ικανότητα αυτή είναι πραγματικά αξιοθαύμαστη και χαρακτηρίζει αποκλειστικά τον άνθρωπο, δίνοντάς του μια ξεχωριστή θέση μέσα στην κτίση. Αγαπώντας ακόμα και τον εχθρό, ο άνθρωπος δίνει νόημα στη ροπή του προσώπου προς την απόλυτη ελευθερία¹⁴⁷.

Η δυνατότητα επιλογής από τον άνθρωπο, της αδιάκριτης και χωρίς προϋποθέσεις αγάπης, βάση του Θεϊκού προτύπου του, είναι θέμα ελεύθερης βούλησης. Η υπέρβαση του εαυτού και το θυσιαστικό δόσιμο στον συνάνθρωπο, είναι αυτό που τον 'εξανθρωπίζει' και τον ομοιώνει με τον Θεό. Η απόλυτη δυνατότητα επιλογής για τον τρόπο με τον οποίο θα αγαπήσει και θα 'κοινωνήσει' με τον άλλο, φανερώνει το μέγεθος της σχέσης ή της απόστασης από τον Θεό¹⁴⁸ και εκφράζει έναν τρόπο αντίστασης στον εγωκεντρισμό και την φιλαυτία, ως μορφή πάλης και υπέρβασης των προσωπικών επιθυμιών, των βιολογικών αλλά και πνευματικών περιορισμών, που αναδύονται από το «εγώ»¹⁴⁹.

5. Πρόσωπο και ετερότητα ως αποτέλεσμα αγάπης και ελευθερίας

Στην ορθόδοξη Πατερική διδασκαλία, με τον όρο 'πρόσωπο' εννοούμε κάθε συγκεκριμένη προσωπική ύπαρξη, η οποία επιχειρεί την επικοινωνία με τα άλλα μέλη του σώματος του Χριστού, διακατεχόμενο από πνεύμα αγάπης και αδελφότητας και κινούμενο δυναμικά προς τον τελικό στόχο, που δεν είναι άλλος από τη συνάντηση

¹⁴⁶ Ζηζιούλα, «Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής», ό. π.

¹⁴⁷ Θ. Ι. Ζιάκα, *Η έκλειψη του Υποκειμένου. Η κρίση της νεωτερικότητας και η ελληνική παράδοση*, ό. π., σ. 125.

¹⁴⁸ Χ. Γιανναρά, *Η Ελευθερία του Ήθους*, (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη2, 1979) σ. 63.

¹⁴⁹ Ο. π., σ. 141.

με το πρότυπό του, τον Τριαδικό Θεό. Αντίθετα, με τον όρο «άτομο» ορίζουμε μια φυσική αυτόνομη μονάδα ανάμεσα σε άλλες¹⁵⁰.

Η έννοια της ετερότητας ως απόλυτου χαρακτηριστικού της ύπαρξής του ανθρωπίνου προσώπου, ορίζεται από την ελευθερία και τη βούλησή του. Η μοναδικότητα αποτελεί 'το απόλυτο' στοιχείο για το πρόσωπο, που δεν θα πρέπει να το αντιλαμβανόμαστε αριθμητικά μέσα σε ένα σύνολο, καθώς τότε, ο άνθρωπος θα βιώνει την τραγικότητα της ύπαρξής του, χάνοντας το στόχο του, δηλαδή τη μοναδικότητα της ύπαρξής του, η οποία βασίζεται στην ελευθερία της βούλησής του και στη δύναμη της αγάπης¹⁵¹.

Εντούτοις, δεν αρκεί να γνωρίζουμε ένα πρόσωπο απλά ως φυσική παρουσία, εάν δεν υπάρχει αμοιβαία επιθυμία και βούληση για ουσιαστική επι-κοινωνία. Δεν μπορείς αναγκαστικά να γνωρίσεις ένα πρόσωπο. Μόνο εν ελευθερία το γνωρίζεις. Ακόμη και η γνώση του Θεού προς τον άνθρωπο, δεν μπορεί να είναι καταναγκαστική «...ο Θεός δεν θέλει να γνωρίζεται από εμάς παρά εν ελευθερία»¹⁵². Η λογική γνώση, ακόμη και μέσω της πειθούς, δεν παύει να είναι καταναγκαστική γνώση, ανελεύθερη. Ο άνθρωπος μπορεί και σε αυτήν την περίπτωση να χρησιμοποιήσει την ελευθερία του και να το αρνηθεί. Η σχέση Θεού – ανθρώπου δεν είναι υποχρεωτική αλλά ελεύθερη, διότι ο Θεός δεν είναι υποχρεωμένος να μας αγαπά. Το κάνει εν ελευθερία. Έτσι, το θείο δώρο της ελευθερίας προς τον άνθρωπο, γίνεται το θεμελιώδες στοιχείο, ώστε αυτός να κατακτήσει τον απώτερο στόχο της θέωσης. Η έννοια της ετερότητας, κατοχυρώνεται από τα αγαθά της αγάπης, της βούλησης και της ελευθερίας¹⁵³.

Για τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό το ανθρώπινο πρόσωπο δεν προσεγγίζεται αποσπασματικά, αλλά γίνεται αντιληπτό ως διττή οντότητα, υλική και πνευματική και ως ενότητα ενός συνόλου. Νους, ψυχή και σώμα. Η ανθρώπινη ύπαρξη εν συνόλω προσδοκά τη συμμετοχή στο πλήρωμα των θείων ενεργειών, καθώς κατευθύνεται προς τη θέωση¹⁵⁴.

Το σώμα και η ψυχή δεν μπορούν να υπάρξουν χωριστά και κανένα δεν είναι

¹⁵⁰ Β. Γιούλτση, *Η «άλλη» θέαση του Κοινωνικού*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2005) σ.79.

¹⁵¹ Ιω. Ζηζιούλα, *Από τό προσωπίον εις τό πρόσωπον. Η συμβολή τής Πατερικής Θεολογίας εις την έννοιαν τοῦ Προσώπου, στο Χαριστήρια εις τιμήν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνας Μελίτωνος*, (Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1977), σ. 305.

¹⁵² Ιω. Ζηζιούλα, «Περί γνώσεως και πίστεως» στο http://oodegr.co/oode/dogmat1/doc_gn4.htm

¹⁵³ Ιω. Ζηζιούλα, «Μαθήματα Χριστιανικής Δογματικής», ό. π.

¹⁵⁴ Χ. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», στο Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερόμος, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, ό. π., σ. 43.

προγενέστερο του άλλου. Οι Πατέρες διδάσκουν ότι το σώμα μαζί με την ψυχή συνθέτουν τον «κατά φύσιν άνθρωπο». Ο άνθρωπος, που είναι μέρος της κτιστής δημιουργίας, εξυψώνεται σε πνευματική ζωή χάρι στην ενέργεια του Αγίου Πνεύματος¹⁵⁵.

6. Πτώση και η φθορά ως αποτέλεσμα ελευθερίας

Οι Πατέρες της Εκκλησίας συνδέουν άρρηκτα το αυτεξούσιο του ανθρώπου με το κατ' εικόνα, που δόθηκε από τον Θεό στον άνθρωπο τη στιγμή της δημιουργίας του,¹⁵⁶ και αποτελεί την απαρχή της αμαρτίας¹⁵⁷.

Η παρακοή της πτώσης είχε ως επακόλουθο την έκπτωση από την πρώτη κατάσταση της Δημιουργίας με τραγικά για τον άνθρωπο αποτελέσματα, αφού από άφθαρτος και αθάνατος, έγινε φθαρτός και θνητός. Έτσι, όλο το γένος των ανθρώπων έγινε θνητό στην ψυχή και στο σώμα, όπως ο Αδάμ¹⁵⁸. Η παράβαση των εντολών του Θεού και η διασάλευση της αρμονίας της φύσης παρήγαγαν τη νόσο, καθώς το αποτέλεσμα της ασέβειας του ανθρώπου έναντι της φύσης, οδηγεί τον άνθρωπο στο θάνατο¹⁵⁹.

Ο άνθρωπος αποτελεί ενιαίο ψυχοσωματικό σύνολο. Κατά συνέπεια η πνευματική του υγεία βρίσκεται σε απόλυτη εξάρτηση από τη σωματική. Συχνά οι ασθένειες προέρχονται από λάθος της φύσης, η οποία όμως έχει δεχθεί την επιρροή της αμαρτίας εξ αρχής¹⁶⁰.

Η ανθρώπινη δύναμη δεν είναι ικανή να διορθώσει το λάθος της φύσης. Το ανάπηρο άτομο θα παραμείνει 'μη κανονικό' γεγονός που επηρεάζει τη ζωή των 'κανονικών', καθώς διαταράζει την κανονικότητα. Βλέποντας γύρω μας

¹⁵⁵ Π. Νέλλα, *Ζών Θεούμενον. Προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, (Αθήνα: εκδ. Σύνταξη2, 1981) σ. 32: «Άνθρωπος δέ ἀληθέστατα λέγεται κατά φύσιν οὔτε ψυχή χωρίς σώματος, οὔτ' αὖ σῶμα χωρίς ψυχῆς, ἀλλά τό ἐκ συστάσεως ψυχῆς και σώματος εἰς μίαν την τοῦ καλοῦ μορφήν συντεθέν».

¹⁵⁶ Ν. Ματσούκα, *Δογματική και συμβολική θεολογία Β', έκθεση της Ορθόδοξης πίστεως σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανισμένη*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1999) σ. 197.

¹⁵⁷ Μέγας Βασίλειος, *Περί νητείας Λόγος Α'*, PG 31, 332B.

¹⁵⁸ Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου, *Αλφαβητικά κεφάλαια*, (Άγιον Όρος: εκδ. Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, 2005) σ. 39-41.

¹⁵⁹ π. Φιλ. Φάρου, *Η Ίαση ως Υγείας Ολοκληρία. Η ολιστική Ιατρική ως εκκλησιαστική παράδοση και επιστημονική πρωτοπορία*, (Αθήνα: εκδ. Αρμός3, 2003) σσ. 72-73: «Όλα διεκοσμήθησαν με τάξη και ο διακοσμήσας είναι ο Λόγος... Η δε αταξία και ακοσμία προκαλεί...[...]...στα σώματα τις αρρώστιες, στις δε ψυχές τις αμαρτίες... και τη θρυλουμένη δε και προσδοκόμενη φθορά, αδελφοί να μη νομίζουμε ότι είναι τίποτε άλλο από πλεονασμός αταξίας. Γιατί η μεν τάξη συνδέει, η δε αταξία διαλύει» (Γρηγορίου Θεολόγου, Ομιλία ΛΒ', Περί ευταξίας κατά τας συζητήσεις, 8, ΕΠΕ, τ. 2, 38, 1442,1)

¹⁶⁰ π. Φιλ. Φάρου, *Η Ίαση ως Υγείας Ολοκληρία. Η ολιστική Ιατρική ως εκκλησιαστική παράδοση και επιστημονική πρωτοπορία*, ό. π., σσ. 76-109.

συνανθρώπους μας να υποφέρουν συχνά αναρωτιόμαστε πως είναι δυνατόν να επιτρέπει ο Θεός να βασανίζεται το τέλει δημιούργημά Του από τον πόνο, τη φθορά και τον θάνατο. Αυτή την απορία άλλωστε εκφράζει και το ερώτημα των μαθητών προς τον Κύριο Ιησού Χριστό στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο (9,2): «*ραββί τις ήμαρτεν, ούτος ή οι γονείς αυτού, ίνα τυφλός γεννηθή;*».

Η Πατερική διδασκαλία επισημαίνει πως ο Θεός επιτρέπει την εξέλιξη της ασθένειας και δεν την ανατρέπει, σεβόμενος την ελευθερία των επιλογών του ανθρώπου. Η επιλογή της αμαρτίας ως κομμάτι της ζωής του ανθρώπου γίνεται σεβαστή από τον Θεό. Ο Θεός ενεργεί αβίαστα για να διαφυλάξει την ελευθερία εκείνου που δημιουργήθηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Του. Ανέχεται υπομονετικά την αμαρτία, ως αρνητική εκδήλωση της ελευθερίας του. Πολλές φορές αυτή η υπομονή Του παρερμηνεύεται, θεωρώντας Τον άσπλαχνο, αφού επιτρέπει να βασανίζονται τα πλάσματά του. Όμως αν ο άνθρωπος συμπονά τον συνάνθρωπο που βασανίζεται από την ασθένεια, ο Θεός θα αποδώσει το Σημείο της ευδοκίας Του κατά πολύ περισσότερο¹⁶¹.

Ο Δαμασκηνός διακρίνει τα θελήματα του Θεού σε «*κατ' εύδοκίαν*» και «*κατά παραχώρησιν*» (Εκθεσις ορθοδόξου Πίστεως 19 [22]). Κατ' ευδοκίαν συμβαίνει ό,τι προέρχεται από τον ίδιο τον Θεό, όπως η ενανθρώπιση του Υιού και η συγχώρηση των αμαρτιών μέσω αυτής, και Τον χαροποιεί. Ό,τι όμως αρνητικό επιτρέπει στον άνθρωπο να βιώσει, γίνεται κατά παραχώρησιν. Η αμαρτία, η οποία υποκινείται από τον σατανά, οι ασθένειες και οι συμφορές, δεν Τον χαροποιούν. Επιτρέπει την παραχώρησή τους, είτε ως δοκιμασίες είτε από σεβασμό στο αυτεξούσιό μας, που ο ίδιος μας χάρισε¹⁶².

Σύμφωνα με το Μέγα Βασίλειο οι χριστιανοί οφείλουν πίστη στο Θεό και αντοχή στις ταλαιπωρίες, καθώς ο Θεός παιδαγωγεί και δοκιμάζει τον άνθρωπο σύμφωνα με την πίστη του και την εμπιστοσύνη που δείχνει στον Δημιουργό του¹⁶³. Τη στιγμή της πτώσης ο Θεός αποκάλυψε την ανιδιοτελή του αγάπη προς το δημιούργημά του, καθώς στην προσπάθειά Του να περιορίσει το αναπότρεπτο,

¹⁶¹ Αρχιμ. Σωφρονίου, *Γράμματα στη Ρωσία*, μτφρ. Αρχιμ. Ζαχαρία, (Εσσεξ Αγγλίας: εκδ. Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής, 2009), σσ.138_139 στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.box.com/shared/jt26sgnznv#/s/jt26sgnznv/1/27193022/309791192/1>

¹⁶² Β. Μπακογιάννη, *Υγεία και Αρρώστια κατά την Αγία Γραφή και τους Πατέρες*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολικής Διακονίας, 20093), σ. 29.

¹⁶³ Μέγας Βασίλειος, *Αρχή Ηθικών*, Ρ G31,829B.

δηλαδή τον αποκλεισμό από την αθανασία, «ένεδυσε αυτούς δερματίνους χιτώνας»¹⁶⁴.

Προσδίδοντας στον άνθρωπο φθαρτή βιολογική υπόσταση, προσδιόρισε μέσα από το θάνατο το τέλος του κακού. Ο θάνατος αναιρεί τη φθορά όχι όμως και τον ίδιο τον άνθρωπο. Ο φθαρτός και στιγματισμένος άνθρωπος υπάρχει ως πρόσωπο σε ετοιμότητα και με απόλυτη επιθυμία αποζητά να βρεθεί σε σχέση και κοινωνία με τον Θεό¹⁶⁵.

Ο Αδάμ είναι ο προπάτορας του ανθρώπινου γένους. Κάθε άνθρωπος που έρχεται στη ζωή φέρει τη φθαρμένη φύση του πρώτου ανθρώπου, εξ αιτίας του προπατορικού αμαρτήματος. Στην Αγία Γραφή όμως διαβάζουμε πως όλα όσα δημιουργήθηκαν από τον Θεό είναι καλά¹⁶⁶. Το σώμα είναι δημιούργημα του Αγαθού Θεού και δεν μπορεί παρά να είναι καλό. Αποτελεί ναό του Αγίου Πνεύματος. Τα πάθη των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα της πτώσης¹⁶⁷.

Στην μετα-πτωτική εποχή, το 'κατ' εικόνα' σημαίνει ότι ο ατελής πλέον άνθρωπος έχει τη δυνατότητα και την ευκαιρία να γίνει τέλειος, ενώ το 'καθ' ομοίωσιν' μετατρέπεται σε πρόσκληση προς την τελειότητα. Στον Μητροπολίτη Μαυροβουνίου Αμφιλόχιο διαβάζουμε: «*Ἡ Βίβλος, γνωρίζει τὴν κατὰ φύσιν ἀτέλειαν τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καί τὴν δυναμικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δηλαδή τὴν φορὰν τοῦ ἀνθρώπου καί τὴν θεϊὰν πρόσκλησιν εἰς τὸ τέλειον, εἰς τὴν τελειοποίησιν του*»¹⁶⁸.

7. Ο Ιησούς Χριστός ως Αρχέτυπο του ανθρώπου

«*Τον ἀληθινὸν ἄνθρωπον καὶ τέλειον, καὶ τρόπων καὶ ζωῆς καὶ τῶν ἄλλων ἕνεκα πάντων, πρῶτος καὶ μόνος ἔδειξεν ὁ Σωτὴρ*»¹⁶⁹. Στο πρόσωπο του Ιησού, του Υιού του Θεού που λειτουργεί ως Αρχέτυπο του ανθρώπου, ο Θεός αποτύπωσε την τελειότητα του ανθρώπου¹⁷⁰.

¹⁶⁴ Γεν. 3, 21.

¹⁶⁵ Χ. Γιανναρά, *Αλφαβητάρι της Πίστης*, ό. π., σ. 134.

¹⁶⁶ Γεν. 1: 4 -10

¹⁶⁷ Jan. Zozul'ak, «Σωματική και πνευματική ασθένεια του ανθρώπου», στο Εκκλησία και Ασθένεια Πρακτικά Διεθνούς Ιατροθεολογικού Συνεδρίου (Θήβα 5-7 Σεπτεμβρίου 2003), (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 2003) σ. 19.

¹⁶⁸ Μητρ. Μαυροβουνίου Αμφιλοχίου, «Πάθει μαθών», στο Εκκλησία και Ασθένεια Πρακτικά Διεθνούς Ιατροθεολογικού Συνεδρίου (Θήβα 5-7 Σεπτεμβρίου 2003), (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 2003) , σ. 232.

¹⁶⁹ Ν. Καβάσιλα, *Περί της εν Χριστώ ζωής*, Λόγος έκτος, PG 150, 680C.

¹⁷⁰ Ι. Πόποβιτς, *Πίστις και Γνώσις*, : «*Μέχρι της εμφανίσεως του Θεανθρώπου Χριστού επί της γης, οι άνθρωποι δεν εγνώριζον ούτε τι είναι ο τέλειος άνθρωπος ούτε ποίος είναι ο τέλειος άνθρωπος. Το πνεύμα του ανθρώπου δεν ήτο ικανόν να επινοήση και να δημιουργήση την εικόνα του τελείου ανθρώπου*

Η απόλυτη πλήρωση της φύσεως του 'όντως ανθρώπου', πραγματώνεται με την ένωσή του με τον Χριστό. Το γεγονός της ενανθρωπίσεως του Υιού αναφέρεται σε ολόκληρο το ανθρώπινο γένος. Κανένας δεν εξαιρείται. Κάθε άνθρωπος, μπορεί ισότιμα, να μετέχει, στην εν Χριστώ νέα ζωή μέσα στην Εκκλησία. Ο άνθρωπος στους κόλπους της ορθοδοξίας, υφίσταται ως πρόσωπο εν κοινωνία. Αναφέρεται στο Αρχέτυπό του τον Ιησού, υπερβαίνοντας κάθε βιολογική, φυλετική, κοινωνική ή άλλη διάκριση. Ο Χριστός ως κεφαλή και η Εκκλησία ως σώμα συνδέονται με άρρηκτο δεσμό, ως κοινωνία πίστεως και αγάπης. Ουδείς εξαιρείται αυτού του Σώματος από τη στιγμή που έχει ενταχθεί ως μέλος¹⁷¹.

Ο Απόστολος Παύλος διδάσκει πως κάθε μέλος της εκκλησίας του Χριστού υπάρχει ισάξια στο σώμα, στηρίζοντας το πάσχον μέλος συμπάσχοντας και τιμώντας το περισσότερο¹⁷².

Ο άνθρωπος είναι ένα ατελές ον που τρέφει συναισθήματα φόβου, απέχθειας και τρόμου έναντι του πόνου, της αρρώστιας και της αδυναμίας. Οι δύσκολες αυτές καταστάσεις, πλήττουν την ενδόμυχη ψευδαίσθηση νίκης επί του θανάτου και την ουτοπία της επιτυχίας, της δύναμης και της αυτάρκειας. Ο ανάπηρος άνθρωπος θυμίζει συνεχώς την αποτυχία, τον θάνατο και την τραγικότητα της θνητής, επίγειας ζωής. Η επικέντρωση της θεώρησης της ανθρώπινης ζωής, στη φθαρτή ύλη, δηλαδή στο σώμα, αγνοώντας την πνευματικότητα της ύπαρξης, δηλαδή την ψυχή, είναι εντελώς μηχανιστική, αποκλείοντας τη σχέση με τον Δημιουργό μέσα από τη σχέση με την Εκκλησία. Μια τέτοια προσέγγιση του ανθρώπου, δεν προσμετρά τον τελικό σκοπό της ύπαρξής μας που δεν είναι άλλος από την ένωσή μας με την πηγή της ζωής, δηλαδή τον Θεό, μέσα από τη σχέση και την κοινωνία¹⁷³.

Για την Ορθόδοξη Εκκλησία, η πίστη στον Χριστό οδηγεί στην υπέρβαση του

ούτε ως επιπόνησιν και ιδεώδεις, ούτε ως πραγματικότητα. Αυτό ήτο και η αιτία των τόσων περιπλανήσεων εις αναζητήσιν του ιδεώδους ανθρώπου εκ μέρους των πλέον εκλεκτών στοχαστών του ανθρώπινου γένους» στο διαδικτυακό τόπο:

http://orthodoxvoice.blogspot.com/2012/04/blogpost_561.html

¹⁷¹ Β. Φειδά, «Η Θεσμική μέριμνα της Εκκλησίας στη Βυζαντινή Περίοδο για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος “Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α”, (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία, 1999), σ. 44.

¹⁷² Κορινθίους Α΄. 12:12-27 : «Καθάπερ γάρ τό σῶμα ἔν ἐστί καί μέλη ἔχει πολλά, πάντα δέ τά μέλη τοῦ σώματος τοῦ ενός, πολλά ὄντα, ἔν ἐστί σῶμα, οὕτω καί ὁ Χριστός...ἀλλ’ ὁ Θεός συνεκέρασε τό σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοῦς τιμήν, ἵνα μή ἦ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλά τό αὐτό ὑπέρ ἀλλήλων μεριμνῶσιντά μέλη. Καί εἴτε πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τά μέλη, εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγχαίρει πάντα τά μέλη. Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καί μέλη ἐκ μέρους».

¹⁷³ Α. Κεσελόπουλου, *Ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τήν ζωήν. Θεολογική προσέγγιση στίς προκλήσεις τῆς βιοηθικής*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2009) σ. 196.

πόνου ακόμα και στην αποδοχή του ίδιου του θανάτου¹⁷⁴. Η αξία κάθε ανθρώπινου όντος αποδίδεται σε αυτόν από τον Θεό. Γι' αυτό η ασθένεια ή η μειονεξία, μπορούν να προσβάλλουν τη βιολογική ύπαρξη αλλά δεν μπορούν να αλλοιώσουν την εικόνα του προσώπου του αναπήρου ανθρώπου, που παραμένει εικόνα του Θεού. Η ιερότητα της ζωής και η αξία κάθε ανθρώπινου προσώπου ως μοναδικού και ανεπανάληπτου, εξαρτάται αποκλειστικά από την αξία του δώρου της ζωής που προσφέρει στον άνθρωπο, ο ίδιος ο φιλόανθρωπος Θεός¹⁷⁵.

Ο τρόπος ύπαρξης ενός ανθρώπου είναι απόφαση του Δημιουργού του. Εφόσον λοιπόν Εκείνος αποφάσισε να έλθει στη ζωή ένας άνθρωπος ως 'ανάπηρος', αυτό δεν τον αποκλείει από την εν δυνάμει αποκάλυψη της θεοειδούς ποιότητάς του. Η Εκκλησία θεωρεί τον ανάπηρο άνθρωπο εικόνα του τέλειου Αρχετύπου του, όπως ακριβώς και το μη ανάπηρο άνθρωπο. Το Πνεύμα του Θεού κατακλύζει την ανθρώπινη ύπαρξη, χωρίς διακρίσεις, περιορισμούς ή προϋποθέσεις¹⁷⁶.

Η αναπηρία είναι ένα δύσβατο και οδυνηρό μονοπάτι, που οδηγεί σε έναν αγώνα επιβίωσης σταυρικό, σε μια ζωή ασκητική, τόσο για τον ίδιο τον ανάπηρο όσο και για τους ανθρώπους γύρω του. Ο Χριστός με τα λόγια του δίνει παρηγοριά και νόημα στον αγώνα αυτό¹⁷⁷. Οι κακουχίες, τα βάσανα και ο θάνατος, είναι η προσφορά του Θεού προς τον άνθρωπο, ως δοκιμασία. Ως νέο δένδρο της γνώσεως του καλού και του κακού. Ο τρόπος με τον οποίο θα τα αντιμετωπίσει κανείς, τα μετατρέπουν είτε στο δρόμο για την 'ένδοξη ζωή' είτε στην αιτία για την 'αιώνια απώλεια'. Η πίστη και η εμπιστοσύνη στο θέλημα του Θεού δίνουν τη δύναμη της υπομονής και της αντοχής¹⁷⁸. Στο χριστιανισμό η ασθένεια αντιμετωπίζεται γενικότερα ως ευκαιρία επαναξιολόγησης του τρόπου ζωής, και θεώρησης των πνευματικών παρά των επιγείων θεμάτων.

Το Πάθος του Κυρίου Ιησού Χριστού λειτουργεί για κάθε πιστό ως πρότυπο. Ο άνθρωπος μαθαίνει πως να υπομείνει τα παθήματά του και να 'σηκώσει' τον δικό του

¹⁷⁴ Α. Κεσελόπουλου, *Έκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Θεολογικὴ προσέγγιση στὶς προκλήσεις τῆς βιοηθικῆς*, ὁ. π., σ. 178.

¹⁷⁵ π. Φιλ. Φάρου, *Ἡ Ἰαση ὡς Υγείας Ολοκληρία. Ἡ ολιστικὴ Ἱατρικὴ ὡς ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ ἐπιστημονικὴ πρωτοπορία*, ὁ. π., σ. 32.

¹⁷⁶ Αρχιμ. Σωφρόνιου, *Ἡ ζωὴ τοῦ ζωήμου*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 1983), σ. 29, στο διαδίκτυο <https://www.box.com/shared/jt26sgnrv#/s/jt26sgnrv/1/27193022/282173112/1>

¹⁷⁷ Λουκ. 9:23 «εἰ τίς θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἄρατω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι».

¹⁷⁸ Αρχιμ. Ζαχαρία, *Ἀναφορά στὴν θεολογία τοῦ γέροντα Σωφρονίου*, (Ἔσσεξ Ἀγγλίας: εκδ. Ἱεράς Σταυροπηγιατικῆς Μονῆς Ἰωάννου Προδρόμου, 2000) σ. 53 καὶ σ. 203, στο <https://www.box.com/shared/jt26sgnrv#/s/jt26sgnrv/1/27193022/338334830/1> (τελευταία ἀνάκτηση 12-6-2012)

σταυρό. Η συνάντηση με τον πόνο, θα δώσει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να γνωρίσει το βαθύτερο νόημα της ζωής. Θα του διδάξει να προσδίδει την πραγματική αξία στην μηδαμινή πρόσκαιρη επίγεια ζωή του και να προσδοκά τη ζωή πέρα από τον θάνατο¹⁷⁹. Για κάθε πιστό πάσχοντα η προσδοκία της ίασεως βασίζεται στην άμετρη ευσπλαχνία Αυτού που γνωρίζει απόλυτα την εξαθλίωση του πόνου και εκφράζει το μέτρο της αγάπης του χριστιανού προς τον Θεό¹⁸⁰.

Η αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο αποκαλύπτεται στο Πάθος και την Ανάσταση του Κυρίου και μετατρέπεται σε θεραπευτική δύναμη, που θεραπεύει το τραυματισμένο όλον του ανθρώπου, στη μέλλουσα ζωή. Έτσι, για την αντιμετώπιση κάθε ασθένειας, ο χριστιανός εκτός από τα μέσα της επιστήμης, αποζητά και τη βοήθεια της πίστης¹⁸¹.

Η ζωή του αναπήρου αλλά και της οικογένειάς του επισκιάζεται από θλίψη. Στόχος της σύγχρονης κοσμικής θεώρησης του πόνου είναι η με κάθε τρόπο απομάκρυνση από αυτόν. Η Ορθόδοξη Εκκλησία όμως προτείνει την ταπεινή αποδοχή του θείου θελήματος δίνοντας στην ασθένεια, μια πνευματική διάσταση και ένα κλίμα ελπίδας και αισιοδοξίας¹⁸².

Η αποδοχή της αναπηρίας από τον άνθρωπο ως πάθημα για την αγάπη του Χριστού, λειτουργεί γι' αυτόν αναγεννητικά και τον καθιστά «ικανό νά περιλάβη τό Πῦρ τῆς Πατρικῆς ἀγάπης». Με τον τρόπο αυτό ένας τέτοιος άνθρωπος αναγεννημένος από την του Θεού αγάπη, γίνεται ικανός να δεχθεί την πρόγευση της Βασιλείας των ουρανών¹⁸³.

8. Ο Χριστός ως Ιατρός

Στην χριστιανική παράδοση, από την αρχή κιόλας της υπάρξεώς της, κυρίαρχη είναι η εικόνα του Ιησού ως μεγάλου ιατρού. Ο Ιησούς ήρθε στον κόσμο ως ιατρός, για να απαλύνει τον πόνο και να νικήσει το κακό και τη φθορά. Τα ευαγγέλια

¹⁷⁹ Μητρ. Μαυροβουνίου Αμφιλοχίου, «Πάθει μαθών», στο Εκκλησία και Ασθένεια Πρακτικά Διεθνούς Ιατροθεολογικού Συνεδρίου (Θήβα 5-7 Σεπτεμβρίου 2003), (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 2003) σσ. 234-235.

¹⁸⁰ Ο. π., σσ. 235-236.

¹⁸¹ Jan. Zozul'ak, «Σωματική και πνευματική ασθένεια του ανθρώπου», στο Εκκλησία και Ασθένεια Πρακτικά Διεθνούς Ιατροθεολογικού Συνεδρίου ό. π., σ. 196.

¹⁸² Γ. Κατσιμίγκα, *Νοσηλευτική και Θεολογική προσέγγιση του πόνου*, στο διαδίκτυο: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/katsimigas_ponos.html

¹⁸³ Αρχιμ. Ζαχαρία, *Αναφορά στην θεολογία του γέροντα Σωφρονίου*, ό. π., σ.59.

αναφερόμενα στο έργο του Ιησού, χρησιμοποιούν το «ιάσθαι»¹⁸⁴. Το πρόσωπο του Ιησού προβάλλεται ο σταλμένος από τον Πατέρα ιατρός που θα αποκαταστήσει την πτωτική εικόνα του ανθρώπου και θα τον οδηγήσει στην αποκατάσταση της υγιούς φύσης του¹⁸⁵. Ο Γρηγόριος Νύσσης αποκαλεί τον Ιησού, «*ἀληθῆ ἰατρό τῆς πασχούσης ψυχῆς*»¹⁸⁶.

Ο πονεμένος χριστιανός αναζητά την ελπίδα της ίασης του σώματος και του πνεύματος στα πρόσωπα του Κυρίου Ιησού Χριστού, της Παναγίας μητέρας και των Αγίων. Προσπέφτει πάντα στην ιδιότητα του Ιησού ως Ιατρού, την οποία αποκάλυψε ο ίδιος μέσω των σημείων Του, στα Ιερά Ευαγγέλια. Στις διηγήσεις που περιγράφουν θεραπείες και ίασεις ασθενών από τον Ιησού, διακρίνουμε την αντίληψη και τον τρόπο που προσέγγιζε και αντιμετώπιζε ο ενσαρκωμένος Θεός την ασθένεια.

Ο Ματθαίος μας μεταφέρει τα λόγια του Ιησού : «*οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες*»¹⁸⁷, ενώ προτρέπει τους μαθητές του: «*ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε.*»¹⁸⁸.

Αποστολή του είναι να γιατρέψει την τραυματισμένη εικόνα του ανθρώπου και να οδηγήσει την ανθρώπινη φύση στην επαναφορά της αρχέγονης υγείας της. Είναι σταλμένος από τον Πατέρα για να λυτρώνει από το βάρος της αμαρτίας και για να θεραπεύει τα οδυνηρά αποτελέσματά της, τη νόσο¹⁸⁹.

Στην Καινή Διαθήκη ο Ιησούς είναι ο Μεγάλος Ιατρός που μπορεί να θεραπεύσει κάθε σωματική ή ψυχική νόσο. Είναι ο αληθινός γιατρός κάθε πάσχουσας ψυχῆς, που παρακινούμενος από το θέλημα του Πατρός αποκαθιστά την ψυχική και σωματική υγεία μέσω των θαυματουργικών ίασεων¹⁹⁰.

Στις Πράξεις των Αποστόλων διαβάζουμε πως ο Ιησούς ως ιατρός, «*διῆλθεν εὐεργετῶν και ἰώμενος πάντας*»¹⁹¹. Στον ευαγγελιστή Λουκά διαβάζουμε: «*...ἐθεράπευσε πολλούς ἀπό νόσων και μαστίγων καί πνευμάτων πονηρῶν, και*

¹⁸⁴ π. Φιλ. Φάρου, *Η ίαση ως υγείας ολοκληρία*, ό.π., σελ.62.

¹⁸⁵J. Larchet, *Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων, Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμος Α΄ μτφ: Χ. Κούλας, (Αθήνα: εκδ. Αποστολικής Διακονίας, 2008), σ. 433.

¹⁸⁶ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν Προσευχὴν*, PG 44, 1161D .

¹⁸⁷ Ματθ.9:12

¹⁸⁸ Ματθ.10:8

¹⁸⁹ J. C. Larchet, *Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων. Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμος Α΄, ό. π., σ. 433.

¹⁹⁰ T. S. Miller, *Η γέννησις του Νοσοκομείου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, αποδ. Ν. Κελερμένος, (Αθήνα: εκδ. Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λεβαδείας, 1998) σ. 76.

¹⁹¹ Πραξ., 10,38.

τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τό βλέπειν [...] τυφλοὶ ἀναβλέπουσι καί χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται καί κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται...»¹⁹².

Ο Υἱός του Θεοῦ διετέλεσε και αποτελεί μέχρι σήμερα για την Εκκλησία τον Ιατρό- Θεραπευτή όλων των ἀνθρώπων ἀδυναμιών, βιολογικῶν και πνευματικῶν¹⁹³. Ο Ιησούς, που προσέλαβε εκούσια τη θνητή ἀνθρώπινη φύση κατά την ἐνσάρκωσή Του και δέχθηκε τα ἀνθρώπινα πάθη, παρότι ἀναμάρτητος, κατανοεῖ τη θέση του ἀσθενούς καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον¹⁹⁴.

Ο Αθάνατος σαρκωμένος Θεός, εκούσια βιώνει το Πάθος τον πόνο, τα δάκρυα, τη θλίψη, την οδύνη και το θάνατο ἀποκαλύπτοντας το σχέδιο της λύτρωσης ἀπό τη φθορά. Περιέρχεται σε κατάσταση ἀπόλυτης ἀδυναμίας πάνω στο σταυρό, που δεν διαφέρει ἀπό την κατάσταση ἀπόλυτης ἀδυναμίας ἐνός βαριά ἀναπήρου ἀνθρώπου¹⁹⁵.

Στις διηγήσεις των σημείων της Καινῆς Διαθήκης, κάθε ἀσθενῆς παρότι ἀποκλεισμένος ἀπό την κοινωνία και ἀνίκανος να διαχειριστεί το πνεῦμα του, ἀντιμετωπίζεται ἀπό τον Ιησού ως ἡ φθαρτή και ἐκπεσούσα εικόνα του Δημιουργοῦ. Αὐτόν εἶναι που ο Μεσσίας καλεῖ, μέσω της πνευματικῆς ἰάσεως, στο νέο τρόπο ζωῆς που εἰσάγει. Η ἀπαλλαγὴ ἀπό την ἀσθένεια δεν γίνεται με κάποιον μαγικό τρόπο, ἀλλὰ με την κλήση του ἀνθρώπου σε ἔνωση με τον Θεό. Ἰδιαιτέρη ἐντύπωση κάνουν διηγήσεις του Ευαγγελίου, ὅπως ἡ ἴαση του παραλύτου της κολυμβήθρας, κατά την ὁποία ο Ιησούς ρωτᾷ τον ἀσθενῆ ἀν ἐπιθυμῆ την ἴασή του, γεγονός που ἀποδεικνύει τη διάθεση του Θεοῦ να σεβαστεῖ το αὐτεξούσιο του ἀνθρώπου¹⁹⁶.

Η ἐλευθερία του ἀνθρώπου γίνεται ἀπολύτως σεβαστή ἀπό τον Θεό. Συχνά ἡ ἐλευθερία αὐτῆς ἐπιλογῆς ὁδηγεῖ τον ἄνθρωπο στην ἀμαρτία και την καταστροφή.

Ο Ιησούς συχνά προσφέρει στους ἀσθενεῖς την ἴαση παροτρύνοντάς τους να ἀπομακρυνθοῦν ἀπό την ἀμαρτία: «*Ἴδε ὑγιῆς γέγονας, μηκέτι ἀμάρτανε*»¹⁹⁷. Ἄλλοτε θεραπεύει πρώτα το στίγμα της ἀμαρτίας και ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθήσει ἡ σωματικὴ

¹⁹² Λουκ. 7:21

¹⁹³ Π. Βασιλειάδης, *Ο Ιησούς Χριστός Ιατρός των ψυχῶν και των σωμάτων. Βιβλικὴ προσέγγιση* στο http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/vasileiadis_psychi.pdf

¹⁹⁴ J. C. Larchet, *Η Θεραπευτικὴ των Πνευματικῶν Νοσημάτων. Εἰσαγωγή στην ἀσκητικὴ παράδοση της Ὁρθόδοξου Εκκλησίας*, τόμος Α', ὁ. π., σ. 449.

¹⁹⁵ Ὁ. π., σ. 449.

¹⁹⁶ Ἰω. Χρυσόστομος, Σ.Γ.51, «Ὁμιλία εἰς τὸν παραλυτικόν διὰ τῆς στέγης χαλασθέντα...» στο Ο Χριστός ἀνορθώνει τους κατακοίτους. Ἑρμηνευτικὰ κείμενα των ἱ. Πατέρων, μτφρ. Η. Γ. Πετρόπουλου, (Αθήνα: ἐκδ. Ἀρμός, 2007) σ. 93.

¹⁹⁷ Ἰω. 5:14.

θεραπεία: «θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου»¹⁹⁸.

Ἡ πίστη του ασθενούς επίσης λειτουργεῖ λυτρωτικά ὅπως στα Σημεῖα της αιμορροούσας: «Θάρσει θύγατερ ἢ πίστις σου σέσωκέ σε»¹⁹⁹, ἀλλά και του τυφλοῦ ὅταν μετὰ τη θεραπεία τον ρωτᾷ: «σύ πιστεύεις στὸν υἱὸ τοῦ Θεοῦ; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε...πιστεύω κύριε»²⁰⁰.

Σύμφωνα με τον Larchet «δεν υπάρχει κακό, που ο ουράνιος Ἰατρός δεν μπορεῖ να θεραπεύσει», ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος να προστρέξει σ' Αὐτόν με ἀληθινὴ πίστη, ἐμπιστοσύνη και πραγματικὴ ἐπιθυμία για βοήθεια²⁰¹. Ὁ Χριστός, ὡς πραγματικὸς ἰατρός της ψυχῆς και του σώματος, ἤθελε να γίνεῖ κατανοητὸ στους ἀνθρώπους, πως ἡ ἀσθένεια συνδέεται με τὴν πνευματικὴ τους κατάσταση, γι' αὐτὸ ζητοῦσε πρώτα τὴν πνευματικὴ ἀλλαγὴ τους, ὥστε να γίνουν ἱκανοὶ για να λάβουν τὴν θεραπεία της ἀσθενείας τους²⁰².

9. Ἡ ἀπάντηση του Χριστοῦ στο ἐρώτημα των μαθητῶν

Ὁ Ἰησοῦς Χριστός με τὴν ἀπάντηση πρὸς τους μαθητῆς του, υπερβαίνει τὴ θεωρία περὶ θείας τιμωρίας «οὔτε οὗτος ἤμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ», [...]²⁰³ «αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς»²⁰⁴, και προσφέρει ἴαση και συγχώρηση.

Σε ἄλλα «Σημεῖα» ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ σχέσης μεταξύ ἀρρώστιας και ἁμαρτίας, ὅπως κατὰ τὴν θεραπεία του παραλυτικοῦ «ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου»²⁰⁵, ἢ με παρόμοια ἀναφορὰ στη θεραπεία του παραλυτικοῦ της Βηθεσδά, «μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χειρόν σοί τι γένηται»²⁰⁶, ἀλλά ἀποδεσμεύει τὸ συσχετισμὸ αὐτὸ ἀπὸ κάθε ἐννοια θείας ἐκδικητικότητας.

Ἡ ἀρρώστια παρουσιάζεται ὡς παιδαγωγία, που ἡ πατρικὴ ἀγάπη του Θεοῦ χρησιμοποιεῖ ἐνάντια στην ἁμαρτία,²⁰⁷ που ἐκδηλώνεται στο σῶμα με ἀσθένειες και

¹⁹⁸ Ματθ.9:1-2

¹⁹⁹ Ματθ.9:22

²⁰⁰ Ἰω.9:35-38

²⁰¹ J. C. Larchet, *Ἡ Θεραπευτικὴ των Πνευματικῶν Νοσημάτων. Εἰσαγωγὴ στην ἀσκητικὴ παράδοση της Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμος Α', ὁ. π., σ. 518.

²⁰² Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ομιλία ΛΒ' εἰς Ματθαῖον, PG 57, 377 .

²⁰³ Ἰωάν., 9,3.

²⁰⁴ Ἰωάν., 11,4.

²⁰⁵ Μαρκ., 2,5.

²⁰⁶ Ἰωάν., 5,14.

²⁰⁷ π. Φιλόθεος Φάρος, *Ἡ ἴαση ὡς Υγείας Ολοκληρία. Ἡ ὀλιστικὴ Ἰατρικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση και ἐπιστημονικὴ πρωτοπορία*, ὁ. π., σ.77.

πόνους, όπως με στέρηση όρασης²⁰⁸, ομιλίας²⁰⁹, ακοής²¹⁰, κινήσεως²¹¹, με την εμφάνιση της λέπρας²¹², και με την παράλυση²¹³. Συχνά ο Ιησούς συσχετίζει τις ασθένειες με την απιστία των ανθρώπων και τονίζει ότι η πίστη γίνεται η αιτία της θεραπείας και της σωτηρίας τους: «*ή πίστις σου σέσωκέ σε*»²¹⁴.

Στην περίπτωση του τυφλού, η ασθένεια δεν οφείλεται στην αμαρτία του ανθρώπου, αλλά λειτουργεί ως ευκαιρία για να φανερωθούν τα έργα και η δόξα του Θεού. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης αναφέρει: «*οὔτε οὗτος ἤμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ*»²¹⁵. Ο Ιησούς ανακαινίζει και δημιουργεί εκ νέου τον άνθρωπο και του φανερώνει τη δόξα του αληθινού φωτός²¹⁶. Ο πόνος της ασθένειας τις περισσότερες φορές, γίνεται η αφορμή να στραφεί ο άνθρωπος προς τον Θεό, αναζητώντας την παρηγοριά της προσευχής και έτσι γίνεται μια ευκαιρία για τον άνθρωπο να επαναξιολογήσει τη ζωής του²¹⁷, να δημιουργεί τις συνθήκες για υπομονή και μετάνοια, ώστε τελικά, να δημιουργήσει μια καλύτερη σχέση με τον Θεό²¹⁸.

Ο βαριά ανάπηρος βρίσκεται σε έναν αγώνα επιβίωσης και ύπαρξης. Τα λόγια του Χριστού είναι γι' αυτόν η μεγαλύτερη παρηγοριά: «*εἰ τίς θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἄρατω τὸν σταυρόν αὐτοῦ καὶ ἄρατω τὸν σταυρόν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι*»²¹⁹.

10. Η συμμετοχή του αναπήρου στο Σώμα της Εκκλησίας και η προσδοκία της ίασης

Η Εκκλησία αναγνωρίζει την ιερότητα του ανθρωπίνου σώματος, που αποτελεί το ναό της ψυχής και την απεικόνιση της δημιουργικότητας του Θεού. Το σώμα, ακόμα και το βαριά πάσχον, αποτελεί την προϋπόθεση ύπαρξης του ανθρωπίνου

²⁰⁸ Ιωάν., 5,3, Λουκ.,14,13, Ματθ.,15,30, Μαρκ.,8,22.

²⁰⁹ Μαρκ.,7,37.

²¹⁰ Ματθ., 12,22., Μαρκ.,7,32.37, Λουκ.,1,22.

²¹¹ Ματθ., 11,5, Ματθ.,15,30, Μαρκ.,9,45, Λουκ.,14,13, Ιωάν.,5,3.

²¹² Ματθ., 8,2., Μαρκ.,1,40., Λουκ.,17,12.

²¹³ Ματθ., 4,24., Μαρκ.,2,3., Λουκ.,5,18.

²¹⁴ Μαρκ.,10,52., Λουκ.,8,48., Λουκ.,18,42.

²¹⁵ Ιωάννης 9,2.

²¹⁶ Μον. Μωυσή Αγιορείτη, *Ο Άγιος Πόνος. Μαθητεία στην επίσκεψη του Πόνου στη ζωή μας, Κέντρο Βιοϊατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας*, (Αθήνα: 2005) σ.77.

²¹⁷ π. Φ. Φάρου, *Η ίαση ως υγείας ολοκληρία*, ό. π., σ. 188.

²¹⁸ Γ. Φίλια, «Η θεολογία του πόνου», *Σύναξη*, 89(2004), σ. 44.

²¹⁹ Λουκ., 9,23.

προσώπου και παρέχει στον άνθρωπο την ελπίδα για τη μέλλουσα αθανασία²²⁰.

Από τα Βυζαντινά χρόνια ακόμη η Εκκλησία αντιμετωπίζει ισότιμα τα πάσχοντα μέλη της καθώς κατανοεί την ύπαρξή της ως προέκταση του Σώματος του Χριστού. Για το λόγο αυτό εντός της Εκκλησίας του Κυρίου δόθηκε πάντοτε ιδιαίτερο βάρος στη διακονία των αδύναμων μελών της, την οποία προσέφεραν μεγάλοι πατέρες της, όπως ο Εφραίμ ο Σύρος, ο Μέγας Βασίλειος, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και πολλοί άλλοι, με κάθε δυνατό τρόπο πνευματικό και υλικό²²¹.

Ο Απόστολος Παύλος στην προς Κορινθίους Α΄ επισημαίνει: *«Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα, ἔν ἐστι καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνός, πολλὰ ὄντα, ἔν ἐστι σῶμα, οὕτω καὶ ὁ Χριστός... ἀλλ' ὁ Θεός συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δούς τιμὴν, ἵνα μὴ ἦ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη· καὶ εἴτε πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. Ὑμεῖς δὲ ἔστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους»*²²².

Η Εκκλησία καλεί όλους, τον καθένα με τον δικό του τρόπο και τη δική του ιδιαιτερότητα να δοξολογήσει τον Κύριο²²³. Εντός της Εκκλησίας ο άνθρωπος ως πρόσωπο, ενώνεται μέσω του Αγίου Πνεύματος με το Πρόσωπο του Χριστού, αποκτώντας χαριστικά τη δυνατότητα βιολογικής και πνευματικής αποκατάστασης της ανθρώπινης φύσης. Τα Μυστήρια λειτουργούν ως μέσο λήψης της θείας χάριτος ανακαινίζοντας τα μέλη του Σώματος του Χριστού εν Αγίω Πνεύματι. Προϋπόθεση για την επιτέλεση των μυστηρίων στην Εκκλησία είναι η αμέριστη παρουσία και συμμετοχή των πιστών.

Το Βάπτισμα, επιτρέπει την εισαγωγή του ανθρώπου στο Σώμα του Κυρίου Ιησού χριστού, απαλλάσσοντάς τον από το προπατορικό αμάρτημα και τις συνέπειές του και αναγεννώντας τον προς μια νέα ζωή²²⁴.

²²⁰Κ. Σκουτέρη, *Βιοηθική και ιατροθεολογία της Ορθοδοξίας*, σ. 4, στο http://www.apostoliki diakonia.gr/gr_main/cat_ehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=selides_katixisis/contents_Skouteris.asp&main=kat012&file=12.3.htm

²²¹ Β. Φειδά, «Η Θεσμική μέριμνα της Εκκλησίας στη Βυζαντινή Περίοδο για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α», ό. π., σ. 47.

²²² Προς Κορινθίους Α΄ 12, 12-27.

²²³ Α. Σταυρόπουλου, «Ποιμαντική προσέγγιση κοινωνικής ένταξης των ατόμων με ειδικές δυνατότητες», Στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α», (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία της Ελλάδας, 1999) σ. 58.

²²⁴ J. Larchet, *Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων. Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, ό. π., σσ. 469-472.

Παράλληλα, σηματοδοτεί την αποδοχή του Πνεύματος του Θεού στην ζωή του χριστιανού και κατ' επέκταση τη σφραγίδα της αιωνιότητας για το μέλλον²²⁵.

Με τη συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία, που αποτελεί το κατ' εξοχήν μυστήριο της Εκκλησίας, ενώνεται η ζωή του πιστού με τη ζωή του Θεού²²⁶. Η Θεία Ευχαριστία υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος δέχεται τον Χριστό στην ψυχή και το σώμα του. «Ὁ τρώγων μου τήν σάρκα καί πίνων μου το αἷμα ἐν ἐμοί μένει κάγώ ἐν αὐτῷ»²²⁷. Είναι το φάρμακο το οποίο «πᾶσαν νόσον σβέσαι δυνήσεται», και προσφέρεται «εἰς ἰασιν καί υγείαν ψυχῆς τε καί σώματος»²²⁸.

Με το μυστήριο του Αγίου Ελαίου κάθε ασθενής δέχεται την παρηγοριά και την ευλογία του ιερέως, κατά μίμηση των Αγίων Αποστόλων. «Ἦλειφον ἐλαίῳ πολλούς ἀρρώστους καί ἐθεράπευον»²²⁹. Κατά τη διάρκεια του Ευχέλαιου οι ευχές της ακολουθίας αναφέρονται στη συγχώρηση των εκούσιων και ακούσιων αμαρτιών και στην ίαση κάθε ασθένειας²³⁰.

Η Εκκλησία αποτελεί το Σώμα του Χριστού, δηλαδή ένα σύνολο. Η σωτηρία αφορά στο σύνολο του Σώματος αυτού. Κανείς δεν μπορεί να σωθεί μόνος του. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως για κάθε μέλος του Σώματος που αδυνατεί να συμμετέχει στο σύνολο μεσολαβούν με την προσευχή τους προς τον Θεό και τη διακονία τα υπόλοιπα μέλη²³¹.

Παρόλα αυτά, υπάρχει από την Εκκλησία πρόβλεψη συμμετοχής στα Μυστήρια για κάθε ανήμπορο πιστό, όπως η πρόσκληση του πρεσβυτέρου της ενορίας στο σπίτι του ασθενούς για μία παρηγορητική ευχή, για το Ευχέλαιο ή για την συμμετοχή στην Θεία Ευχαριστία.

Πρωταρχικός στόχος της Εκκλησίας είναι η ίαση των ψυχών. Οι υπηρέτες της Εκκλησίας του Χριστού, οι μαθητές του, οι επίσκοποι, οι άγιοι, βασισμένοι στο πρότυπό Του, κάνουν χρήση της χάρις του Θεού προκειμένου να προσφέρουν ίαση στις σωματικές ασθένειες και του πνευματικού λόγου, για να θεραπεύσουν την

²²⁵ J. Larchet, *Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων. Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό. π., σσ. 469-472.

²²⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική ηθική II, άνθρωπος και Θεός, άνθρωπος και συνάνθρωπος, υπαρξιακές και βιοηθικές θέσεις και προοπτικές*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναράς, 2004) σ.159.

²²⁷ Ιωαν.6:56

²²⁸ J. C. Larchet, *Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων. Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό. π., σσ. 472-505.

²²⁹ Μαρκ.6:13

²³⁰ Α. Καμπούρη, *Θεολογία του Πόνου. Βιβλική και Πατερική θεώρηση της σωματικής και πνευματικής ασθένειας*, (Θεσσαλονίκη: Εκδ. Μυγδονία, 2012) σ. 79.

²³¹ Κ. Μαντζανάρης, *Ελεγχος αυτοσυνειδησίας*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. του ιδίου, 2011) σ. 24.

ασέβεια²³². Προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να μεταβεί από την κατάσταση του ατόμου σ' εκείνη του προσώπου²³³.

Ο Μ. Βασίλειος²³⁴ αναφέρει ότι η ιατρική μας δόθηκε από τον Θεό ως βοήθεια στην αδύναμη φύση μας. Η Εκκλησία του Χριστού δεν μπορεί παρά να σέβεται την ιατρική επιστήμη και να επικροτεί κάθε προσπάθεια θεραπείας των ασθενειών, με την προϋπόθεση οι έρευνες να κινούνται στο πλαίσιο της βιοηθικής προστατεύοντας το ανθρώπινο πρόσωπο²³⁵.

11. Η θυσία του Ιησού ως πρότυπο συμπεριφοράς

Ο Ιησούς, ο οποίος είναι το Αρχέτυπο του ανθρώπου, θυσίασε τον εαυτό του για τη σωτηρία όλου του κόσμου υπερβαίνοντας το «εγώ» του και διδάσκοντας σε όλους την απόλυτα ανιδιοτελή αγάπη. Πρόκειται για μια πράξη καθολικής αγάπης, χωρίς ίχνος διαχωρισμού²³⁶.

Η ενανθρώπιση του Θεού προσέδωσε θεολογικές διαστάσεις στις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, αφού στο πρόσωπο του πλησίον απεικονίζεται πλέον το πρόσωπο του ίδιου του Θεού²³⁷. Έτσι, αφετηρία της σχέσης του ανθρώπου με το Θεό, γίνεται η συνάντηση με τον συνάνθρωπο²³⁸.

Η εντολή της αγάπης, «*ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν*»²³⁹, ὅπως την κήρυξε ο Χριστός, προσδιορίζει το σκοπό της ζωής εντός της Εκκλησίας. Θυμίζει στους πιστούς την ταπείνωση και την ανάγκη αποφυγής του εγωκεντρισμού. Ο Κύριος συνεχίζει λέγοντας: «*ἐπέινασα καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με*»²⁴⁰, «*ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε*»²⁴¹.

Η θυσία του Ιησού λειτουργεί ως πρότυπο συμπεριφοράς κάθε χριστιανού προς τα αδέρφια του. Ο νέος Αδάμ εγκαινίασε ένα καινούριο ήθος, που οδηγεί τους

²³² T. Miller, *Η γέννησις του Νοσοκομείου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, ὁ. π., σ.78.

²³³ Ιω. Ζηζιούλα, *Ορθοδοξία και Σύγχρονος Κόσμος*, ὁ. π., σ.76.

²³⁴ Μ. Βασίλειος, *Όροι κατά πλάτος*, PG 31,1044.

²³⁵ Α. Κεσελόπουλος, *Έκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν*, ὁ.π., σ. 73.

²³⁶ Χ. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», στο Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερμός, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου, ὁ. π., σ. 39.

²³⁷ Γ. Μαντζαρίδης, *Χριστιανική ηθική II, άνθρωπος και Θεός, άνθρωπος και συνάνθρωπος, υπαρξιακές και βιοηθικές θέσεις και προοπτικές*, ὁ. π., σ. 289.

²³⁸ Κ. Μαντζανάρης, *Ιχνη από την αναζήτηση του εαυτού και του άλλου*, (Αθήνα: εκδ. Ψηφίδα, Χ. Η.) σ. 131.

²³⁹ Ματθ., κβ', 39, Μαρκ., ιβ', 31, Λουκ., ι', 27.

²⁴⁰ Ματθ., κε', 35.

²⁴¹ Ματθ., κε', 40.

πιστούς στη φιλανθρωπία και την υπέρβαση μέσω της διακονίας προς κάθε αδύναμο συνάνθρωπο. Η αγάπη ελευθερώνει τον άνθρωπο από τα δεσμά της ατομικότητάς του, εντάσσοντάς τον σε ένα νέο τρόπο ύπαρξης και προικίζοντάς τον με υπομονή και δοτικότητα²⁴².

Είναι σίγουρο πως οι καρποί μιας τέτοιας αγάπης είναι πάντοτε ανταποδοτικοί. Έτσι, για τους υγιείς χριστιανούς η διακονία των αναπήρων αδερφών, μπορεί να είναι ο δρόμος της σωτηρίας «..οὐκ ἐστὶν ἄλλως σωθῆναι εἰ μὴ διὰ τοῦ πλησίον»²⁴³. Μπορεί να μοιάζει με μια ευκαιρία για την τελείωση, σαν να υπηρετεί κάποιος στο πρόσωπό τους τον ίδιο τον Χριστό προκειμένου να γίνει η πίστη του δυνατότερη²⁴⁴. Ο ανάπηρος άνθρωπος δεν χάνει ούτε το κατ' εικόνα ούτε το καθ' ομοίωσιν, διότι υπόκειται στους ίδιους πνευματικούς νόμους και κανόνες με τον άνθρωπο χωρίς αναπηρία²⁴⁵.

Για όλα τα παραπάνω απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ελευθερία. Η αγάπη που προσφέρεται ελεύθερα στη διακονία του βαριά αναπήρου ανθρώπου μπορεί να έχει μεγαλύτερη αξία από την όποια 'καταναγκαστική' αγάπη που ενδεχομένως προκύπτει από μία σχέση αίματος με το ανάπηρο άτομο και η οποία κατά κάποιον τρόπο καταργεί την έννοια της ελεύθερης επιλογής του να σχετιστεί με τον 'άλλο'²⁴⁶.

Αν δούμε την ανθρώπινη ύπαρξη μόνο σαν ύλη, διαπιστώνουμε πως από τη στιγμή που γεννιέται ένα βιολογικό σώμα πορεύεται προς τη φθορά και το θάνατο. Η Ορθοδοξία όμως δίνει μια διαφορετική ανάγνωση στην ανθρώπινη ύπαρξη, εφόσον τη γέννηση της ύλης συνοδεύει η γέννηση της ψυχής. Για την Εκκλησία το γεγονός αυτό σηματοδοτεί την απαρχή της μετοχής στην αιώνια ζωή της Βασιλείας του Θεού, στα Έσχατα²⁴⁷.

Η Ορθόδοξη ανθρωπολογία, διακρίνει στον άνθρωπο δύο «τρόπους ύπαρξης». Το βιολογικό και τον εκκλησιολογικό, που τον κατοχυρώνει ως πρόσωπο μέσα στην

²⁴² Χ. Γιανναρά, *Η Ελευθερία του Ήθους*, ό. π., σ. 70.

²⁴³ Μητρ. Μεσογαίας Νικολάου, *Άνθρωπος μεθόριος. Από τα αναπάντητα διλήμματα στα περάσματα της «άλλης λογικής»*, (Αθήνα: εκδ. Εν Πλω, 2005) σ. 154.

²⁴⁴ π. Β. Θέρμου, "Συνέντευξη", *Παρεμβολή*, 84(2008), σσ. 8-9.

²⁴⁵ Αρχιμ. Φιλόθεου, «Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες», Στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α' εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α.», (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδας, 1999) σ. 52.

²⁴⁶ Θ. Ι. Ζιάκα, *Η έκλειψη του Υποκειμένου. Η κρίση της νεωτερικότητας και η ελληνική παράδοση*, ό. π., σ. 239.

²⁴⁷ Α. Κεσελόπουλου, *Έκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Θεολογική προσέγγιση στίς προκλήσεις τῆς βιοηθικής*, ό. π., σσ. 119-120.

Εκκλησία, πολύ δε περισσότερο στο σχέδιο της θείας οικονομίας²⁴⁸.

Συχνά παραβλέπουμε το γεγονός ότι ο άνθρωπος δεν θα είχε αξία αν δεν του την απέδιδε ο Θεός και ότι η αξία αυτή δεν εξαρτάται από την παραγωγικότητα ή την χρησιμότητά του ²⁴⁹.

12. Η ιερότητα του ανθρωπίνου σώματος

Ο άνθρωπος έχει την ελευθερία και την ικανότητα να παρεμβαίνει στη φύση. Αυτή του η δυνατότητα είναι πιθανό να λειτουργήσει αρνητικά δημιουργώντας δυσάρεστες συνέπειες. Αρνητικές παρεμβάσεις θεωρούνται αυτές από τις οποίες απουσιάζει ο Θεός και εκτοπίζεται το θέλημά Του μη αναγνωρίζοντάς Τον ως μόνο δημιουργό²⁵⁰. Αυτό συμβαίνει διότι συχνά ο άνθρωπος ξεχνά ότι δεν αποτελεί ο ίδιος την αιτία της υπάρξεώς του, αλλά έχει το ‘δεδανεισμένο’²⁵¹ και ότι υπερβαίνοντας τα όρια του θεοποιεί τον εαυτό του²⁵².

Η κληρονομικότητα και οι διάφορες ανωμαλίες που μπορούν να προκύψουν κατά τη διάρκεια της σύλληψης ή του τοκετού, είναι πολύ πιθανό να επιφέρουν σοβαρά προβλήματα στην υγεία, ακόμα και τη ζωή του εμβρύου ή του νεογνού. Κατά τη σύλληψη είναι δυνατό να προκύψουν ανωμαλίες σχετικά τόσο με τον αριθμό όσο και με τη βιοχημική σύσταση των χρωμοσωμάτων και οι οποίες θα είναι υπεύθυνες για διάφορες ασθένειες του εμβρύου. Ενδεικτικές τέτοιες ανωμαλίες μπορούν να συμβούν στον αριθμό των χρωμοσωμάτων, όπως η τρισωμία στο 21^ο ζεύγος, με αποτέλεσμα το σύνδρομο Down, ή η απουσία του χρωμοσώματος Y από το 23^ο ζευγάρι χρωμοσωμάτων στα αρσενικά έμβρυα, με αποτέλεσμα το σύνδρομο Turner, ή η παρουσία ενός επιπλέον χρωμοσώματος X στο 23^ο ζευγάρι χρωμοσωμάτων στα αρσενικά έμβρυα, με αποτέλεσμα το σύνδρομο Klinefelter, κ.ά.²⁵³.

Τρόποι πρόληψης και αποφυγής προβλημάτων σχετικών με τις γενετικές ανωμαλίες είναι η γενετική καθοδήγηση, η οποία βασίζεται στο γενεαλογικό δένδρο των υποψήφιων γονέων και στους νόμους της κληρονομικότητας και η προγεννητική

²⁴⁸ Ι. Ζηζιούλα, *Από τό προσωπεϊόν εις τό πρόσωπον. Η συμβολή τῆς Πατερικῆς Θεολογίας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Προσώπου, στο Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, ὁ. π., σ. 308.

²⁴⁹ π. Φ. Φάρου, *Η ἴαση ὡς Υγείας Ολοκληρία*, ὁ.π., σελ. 32.

²⁵⁰ Α. Κεσελόπουλου, «Θεολογική αποτίμηση και ποιμαντική προσέγγιση στις προκλήσεις της βιοηθικής», Πνευματική Διακονία, 10 (2011), σ. 8.

²⁵¹ Μάξιμος ο Ομολογητής, *Ερμηνεία Σύντομος*, PG 90, 893 C..

²⁵² Γ. Μαντζαρίδη, «Βιοηθική ή ηθική της παγκοσμιοποίησης», *Ίνδικτος*, 14 (2001) σ. 30 .

²⁵³ Ι. Παρασκευόπουλου, *Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση* τόμος 1 (Αθήνα: 1985) σ.86-89.

διάγνωση, κατά την οποία μέσω διαφόρων ιατρικών μεθόδων (αμνιοκέντηση, εμβρυοσκόπηση), είναι δυνατή η διάγνωση των ανωμαλιών από τις πρώτες εβδομάδες της κύησης²⁵⁴.

Η ελεγχόμενη γονιμοποίηση με σκοπό τη βεβαιότητα της γέννησης ενός απόλυτα υγιούς τέκνου, ή ο ενδεδειγμένος προγεννητικός έλεγχος που καταλήγει σε άμβλωση του εμβρύου, στην περίπτωση που πιθανολογείται κάποια αναπηρία ή σύνδρομο, εγείρει σοβαρά βιοηθικά διλήματα, που σχετίζονται με το κατά πόσο θεωρείται ολοκληρωμένη ανθρώπινη ύπαρξη ένα έμβρυο, από τη στιγμή της σύλληψής του. Σε μελέτη του καθηγητή Φανάρα σχετικά με την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, διαβάζουμε πως ο δημιουργός της πρώτης εξωσωματικής γονιμοποίησης R.G. Edwards, δεν αποδέχεται ως αρχή τη ζωής τη στιγμή της γονιμοποίησης, άποψη την οποία ασπάζεται μεγάλη μερίδα γενετιστών²⁵⁵. Βάση της αντίληψης αυτής, καταστρέφονται εκατομμύρια κατεψυγμένων εμβρύων, ως μη ανταποκρινόμενα στις απαιτούμενες προδιαγραφές και τα οποία προορίζουν οι γενετιστές είτε για πειραματισμούς. Οι κυβερνήσεις οργανωμένων κρατών έχουν στραφεί σε νομοθετικές παρεμβάσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι μέθοδοι αυτοί, οι οποίες όμως συνήθως είναι ελλειμματικές ως προς το σεβασμό του εμβρύου²⁵⁶.

Στον Μεσογαίας Νικόλαο διαβάζουμε, επίσης, ότι η σύγχρονη ιατρική τάση έχει ως στόχο τη βελτίωση του ανθρωπίνου είδους, με αντίτιμο την καταστροφή εκατομμυρίων ανθρωπίνων εμβρύων και την καταδίκη πολλών ανθρώπων, που θεωρούνται 'δεύτερης ποιότητας', όπως γερόντων, ασθενών και αναπήρων²⁵⁷.

Η ασθένεια είναι πιθανό να προσβάλει τη βιολογική ύπαρξη, όχι όμως και να αλλοιώσει την εικόνα του προσώπου του ανάπηρου ανθρώπου. Αν ο Πατέρας και Δημιουργός του κόσμου, επέτρεψε να έλθει στη ζωή ένας άνθρωπος ως ανάπηρος, αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος αυτός έχει την ίδια δυνατότητα του κατ' εικόνα, που του δόθηκε από τον Θεό τη στιγμή της δημιουργίας του, όπως ακριβώς και όλοι οι

²⁵⁴ I. Παρασκευόπουλου, *Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση* τόμος 1 ό. π., σ.89-90.

²⁵⁵ Β. Φανάρα, *Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Ηθικοκοινωνική προσέγγιση*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Το Παλίμψηστον, 2000) σ. 41.

²⁵⁶ Ό. π., σ. 44-45.

²⁵⁷ Αρχ. Νικ. Χατζηνικολάου, «Βιοηθική και ο άνθρωπος», στο του ιδίου: *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, (Αθήνα: εκδ. Κέντρου Βιοϊατρικής και Δεοντολογίας) σ. 31.

υπόλοιποι. «Πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν καὶ οὐδέν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον»²⁵⁸.

Το βιοτικό επίπεδο των σύγχρονων ανθρώπων και ο ορθολογιστικός τρόπος θεώρησης της ζωής τους ωθεί στην διάθεση αποφυγής οποιασδήποτε δυσκολίας, όπως πόνο, ταλαιπωρία, αναπηρία ή ανικανότητα. Μία τέτοια αντίληψη για τη ζωή αυξάνει τα σχόλια που αναφέρονται σε θέματα 'ποιότητας ζωής', 'αδικίας της φύσης ή του Θεού', καθώς και σε πρωτοβουλίες που σχετίζονται με την 'ευθανασία' βαριά πασχόντων ατόμων. Η προοπτική των Εσχάτων δίνει έναν εντελώς νέο τρόπο προσέγγισης στην έννοια της αναπηρίας, που είναι δυνατόν να αναθεωρηθεί από έννοια αρνητική και προσβλητική, σε δρόμο σωτηρίας για τον άνθρωπο που τη φέρει, αλλά και αυτών που θυσιαστικά συμπορεύονται μαζί του²⁵⁹.

Οι ταχύτατα αναπτυσσόμενες μέθοδοι της βιοτεχνολογίας και η αυξημένες γνώσεις του σύγχρονου ανθρώπου επιτρέπουν την με κάθε τρόπο ανθρώπινη παρέμβαση στη φύση που συχνά ξεπερνά κάποια όρια και παρακάμπτει τη βούληση του Θεού. Ο άνθρωπος με τη χρήση της τεχνολογίας παρασύρεται σε μια προσπάθεια υποκατάστασης του δημιουργικού θελήματος του Θεού και του σχεδίου του σχετικά με τη Σωτηρία του κόσμου. Ο πατέρας Ζηζιούλας εκφράζει την άποψη πως παρεμβατικές μέθοδοι όπως ευγονική, κλωνοποίηση ή μεταμόσχευση γενετικού υλικού, είναι πιθανό να επηρεάσουν αρνητικά τη μοναδικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, που αποτελεί το αποτέλεσμα της δημιουργικής αγάπης του Θεού²⁶⁰.

Ο καθηγητής Φανάρας, τονίζει την ανάγκη προστασίας και σεβασμού της ανθρώπινης ζωής, ακόμα και όταν πρόκειται για έμβρυα. Αναφερόμενος στην ευγονική μέσω πειραμάτων σε έμβρυα και σε μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, διατυπώνει την άποψη ότι πειράματα για τέτοιους σκοπούς δεν θα πρέπει να επιτρέπονται, ιδίως όταν επιχειρούνται υβριδισμοί, ώστε να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και να μην μετατρέπεται η ανθρώπινη ζωή σε πειραματόζωο²⁶¹.

Παρεμβάσεις τέτοιου είδους, είτε σε έμβρυα είτε σε ενήλικες, λειτουργούν προσβλητικά τόσο για τη μοναδικότητα του ανθρώπου όσο και για την ελευθερία του. Η σύγχρονη βιοϊατρική έρευνα μπορεί, χρησιμοποιώντας τέτοιες μεθόδους, να

²⁵⁸ Α΄ Τιμ., 4,4.

²⁵⁹ Φουστέρη, Ελ. *Η ετερότητα ως τρόπος κατανόησης της διαφορετικότητας. Θεολογική προσέγγιση της αναπηρίας*. Διπλωματική εργασία ΕΑΠ, (Πάτρα: 2012) σ. 36-39.

²⁶⁰ Ιω. Ζηζιούλα, *Ορθοδοξία και Σύγχρονος Κόσμος*, ό.π., σσ. 110 - 113.

²⁶¹ Β. Φανάρας, *Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Ηθικοκοινωνική προσέγγιση*, ό.π., σ. 108.

περιορίσει το αυτεξούσιο και την ελευθερία του ανθρώπου, στοιχεία απαραίτητα για την πρόσληψη της Θείας Ζωής²⁶².

Η σύγχρονη βιοϊατρική έρευνα συχνά υπερβαίνει τα όρια της θεραπείας ή της βελτίωσης της υγείας στρεφόμενη σε στόχους ικανοποίησης της ανθρώπινης ματαιοδοξίας, αγνοώντας τη φύση και παρακάμπτοντας την πραγματικότητα της ψυχής. Πέφτει στην πλάνη της απομάκρυνσης του ανθρώπου από τη φθορά και το θάνατο, αποπροσανατολίζοντας τον ανθρώπινο νου και την ψυχή από τον τελικό στόχο της Βασιλείας των Ουρανών. Έτσι ο άνθρωπος εγκλωβισμένος στη εφήμερη πραγματικότητα, απομακρύνεται από την υπέρβαση του θανάτου που προτείνει η Ορθόδοξη Εκκλησία και τη μεταμόρφωση των θνητών σωμάτων σε αθάνατων μετά την Ανάσταση²⁶³.

Η σύγχρονη εποχή στην οποία ζούμε, διευρύνει ολοένα και περισσότερο το φάσμα των αναπηριών, εξωθώντας τον ιατρικό κλάδο και τις οικογένειες στην επιλογή των αμβλώσεων, προβάλλοντας την ανίατη ασθένεια ή την προοπτική της ‘μη βιωσιμότητας’ και ανικανότητας του ατόμου να ανταπεξέλθει ως προσωπικότητα στην μελλοντική ζωή του²⁶⁴.

Κοινωνικά προβάλλεται η τελειότητα, θυμίζοντας τις αντιλήψεις των αρχαίων κοινωνιών, στηριζόμενη πάντοτε στον επιστημονικό λόγο. Είναι πραγματικά τρομακτική η ιδέα πως λίγο αργότερα ίσως κανένα γονιδιακά ‘ελαττωματικό’ παιδί δεν θα έχει το δικαίωμα στη ζωή²⁶⁵, καθώς δεν θα είναι ‘σύμφωνο’ με τις προδιαγραφές²⁶⁶. Συνεπώς, οι εξελιγμένες κοινωνίες μας οδεύουν στη διαγραφή της αποκρουστικής αναπηρίας ακόμη και από τη σκέψη τους.

Σε ότι αφορά στα άτομα με πολύ βαριές αναπηρίες ή ανίατες ασθένειες, η αντιμετώπιση της κατάστασης οδηγεί στην καταπραϊντική φροντίδα τους και την όσο το δυνατόν καλύτερη προετοιμασία για ένα ανώδυνο τέλος. Αυτή είναι η διαδικασία που φαίνεται να ταιριάζει στην ανθρώπινη ύπαρξη, ώστε να διατηρηθεί η αξιοπρέπεια²⁶⁷.

Η ευθανασία για πολλούς αποτελεί ίσως την τελευταία αλλά πιο

²⁶² Αρχ. Νικ. Χατζηνικολάου, «Βιοηθική και ο άνθρωπος», στο του ιδίου: *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, ό. π., σ. 32.

²⁶³ Λυν Μπρεκ, *Από τη γέννηση ως το θάνατο. Ορθόδοξες προσεγγίσεις σε βιοηθικά διλήμματα*, (Αθήνα: εκδ. Εν πλώ, 2008), σ. 229.

²⁶⁴ Ό. π., σσ. 158-159.

²⁶⁵ Ό. π., σ.161.

²⁶⁶ Τ. Ζαννή, «Μελέτη Θανάτου», *Σύναξη* 43,(1992) σ. 46

²⁶⁷ π. Ιωάν. & Λυν Μπρεκ, *Από τη γέννηση ως το θάνατο*, ό.π., σ. 254

αποτελεσματική λύση σε καταστάσεις πολύ βαριάς ασθένειας και αναπηρίας. Και το ζήτημα της ευθανασίας απασχολούσε το άνθρωπο από την αρχαιότητα, καθώς για πολλούς σήμαινε το λογικό αντίδοτο στα γηρατεία και το σωματικό πόνο²⁶⁸.

Ευθανασία εφαρμόζουν στην εποχή μας νόμιμα σε όλο και περισσότερες αναπτυγμένες χώρες. Συχνά η μέθοδος αυτή υποστηρίζεται από θρησκευτικές οργανώσεις, ακόμα και τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, εφ' όσον κριθεί πως γίνεται προς το 'συμφέρον' του ασθενούς²⁶⁹.

Τα σημαντικά προβλήματα που προκύπτουν σχετίζονται με ηθικά διλήμματα, καθώς οι υποστηρικτές της ευθανασίας προβάλλουν ανθρωπιστικά επιχειρήματα, συχνά όμως αγνοούν για την προσωπική επιθυμία του πάσχοντα, την οποία – τις περισσότερες φορές – δεν είναι σε θέση να τη γνωρίζουν²⁷⁰.

Η διαβίωση των αναπήρων καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες των εκάστοτε κοινωνιών στις οποίες ζουν. Η κοινωνική πολιτική κάθε κράτους διαμορφώνεται συχνά από διάφορες οικονομικές σκοπιμότητες. Στις δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες, το οικονομικό κόστος της ιατρικής περίθαλψης των βαριά αναπήρων και ανιάτων είναι δυσβάσταχτο τόσο για την οικογένεια του ασθενούς όσο και για την πολιτεία²⁷¹.

Αυτό είναι ένα από τα πολλά, σοβαρά προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη κάθε οικογένεια που πρέπει να περιθάλψει έναν τέτοιο ασθενή. Στο ευρύτερο πλαίσιο των προβλημάτων συμπεριλαμβάνεται συχνά και η έλλειψη κρατικών υπηρεσιών για την περίθαλψη των ασθενών αυτών. Το αποτέλεσμα είναι οι οικογένειες να στρέφονται σε κάποιες ιδιωτικές δομές, οι οποίες όμως έχουν ως ισχυρό κίνητρο το οικονομικό όφελος.

Ο θάνατος για την Εκκλησία του Χριστού είναι η αρχή της ζωής που ξεκίνησε με το βάπτισμα και θα ολοκληρωθεί στην κοινωνία των αγίων της αιωνιότητας. Η ζωή αποτελεί το υπέρτατο δώρο του ουράνιου Πατέρα προς τον άνθρωπο, γι' αυτό οι μέθοδοι αφαίρεσής της, όπως η ευθανασία ή η άμβλωση του εμβρύου είναι διαμετρικά αντίθετες με τη διδασκαλία της πίστης μας²⁷².

²⁶⁸ Α. Κεσελόπουλου, *Εκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Θεολογικὴ προσέγγιση στίς προκλήσεις τῆς βιοηθικῆς*, ὁ. π., σ. 165

²⁶⁹ π. Ιωάν. & Λυν Μπρεκ, *Από τη γέννηση ως το θάνατο*, ὁ. π., σ. 254

²⁷⁰ Α. Κεσελόπουλου, *Εκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν*, ὁ. π., σ. 171.

²⁷¹ Μ. Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, ὁ. π., σ. 213

²⁷² π. Ιωάν. & Λυν Μπρεκ, *Από τη γέννηση ως το θάνατο. Ορθόδοξες προσεγγίσεις σε βιοηθικά διλήμματα*, ὁ. π., σ. 255.

Η μοναδικότητα του ανθρώπου τεκμηριώνεται από τη στιγμή της σύλληψης. Το γονιμοποιημένο ωάριο για την ορθοδοξία, φέρει ζωή γεγονός που το καθιστά «πρόσωπο», που δεν στερείται καμία από τις προαναφερθείσες ιδιότητες. Κάθε ανθρώπινο πλάσμα, κατά συνέπεια και κάθε έμβρυο, φέρει τη μοναδικότητα και την ιερότητα της ανεπανάληπτης εικόνας του Θεού²⁷³.

Στο έργο του Ντε Μεζεράκ, *Ένα παιδί για την αιωνιότητα*, βλέπουμε την αγωνιώδη προσπάθεια της οικογένειας τόσο να αποδεχθεί το γεγονός του επικείμενου θανάτου του μέλους της όσο και να προετοιμάσει το ίδιο το παιδί γι' αυτό, μέσα από τη γενναιότητα και τη δύναμη που τους χαρίζει η πίστη στην ιδέα πως ο θάνατος είναι απλά ένα πέρασμα στο 'μετά'²⁷⁴.

²⁷³ Σ. Σκαράγγα, Οι απόψεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας σήμερα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες όπως εκφράζονται στον περιοδικό εκκλησιαστικό τύπο, Η Ελληνική εκκλησία τροχοπέδη ή εφαλτήριο για την κοινωνική ένταξη των ατόμων με αναπηρία, Μετ. Πρόγραμμα Εκπ/ση και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Α.Π.Θ., Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπ/σης, Θεσσαλονίκη 2009, σ.55.

²⁷⁴ Ιζ. Ντε Μεζεράκ, *Ένα παιδί για την αιωνιότητα*, μετ. Πολ. Τσαλίκη-Κιοσόγλου, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 2010) σ. 71: «Έπρεπε να προετοιμαστούμε να τον αφήσουμε να φύγει, να αποδεχθούμε το γεγονός ότι δεν μπορούσαμε να τον σώσουμε. Να προετοιμάσουμε κι αυτόν γι' αυτό που τον περίμενε, να του πούμε να μη φοβάται, να τον βεβαιώσουμε ότι δε θα ήταν μόνος, αλλά ότι η αγάπη που ξεχείλιζε από την καρδιά μας θα τον ακολουθούσε μέχρι το δικό του 'μετά'».

ΜΕΡΟΣ 3ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Παιδαγωγικές προεκτάσεις στο πλαίσιο της ειδικής Αγωγής

«Στο παιδί που μειονεκτεί σωματικά, ψυχικά ή κοινωνικά πρέπει να παρέχεται ειδική θεραπεία, μόρφωση και περίθαλψη που απαιτεί η περίπτωση ή η κατάστασή του» (αρχή 5^η)

Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού

Γενικές παρατηρήσεις

Αν θελήσουμε να προσεγγίσουμε ετυμολογικά τον όρο «αγωγή», με την έννοια της εκπαίδευσης, θα δούμε ότι αυτός παράγεται από το ρήμα της αρχαιοελληνικής «άγω» και σημαίνει οδηγώ προς τα εμπρός²⁷⁵. Ο όρος δηλαδή υποδηλώνει το δυναμισμό της εξελικτικής παιδευτικής πορείας.

Αντιστοίχως με τον όρο «μέσα αγωγής» ή «παιδαγωγικά μέσα» εννοούμε τις εκπαιδευτικές ενέργειες (π.χ. ο λόγος του παιδαγωγού, η ενθάρρυνση, η συμβουλή, η αμοιβή, η ποινή κ.τ.λ.), καθώς και το εκπαιδευτικό υλικό που έχει στη διάθεσή του ο εκπαιδευτικός προκειμένου να επιτύχει την πραγματοποίηση των παιδευτικών στόχων του, που σε γενικές γραμμές είναι η εξέλιξη των διανοητικών ικανοτήτων, η διεύρυνση του γνωστικού ορίζοντα, η ανάπτυξη του συναισθημάτων, των κλίσεων και των δεξιοτήτων, η διαμόρφωση ηθικών αντιλήψεων και απόψεων και η διαφύλαξη της συμμετρικής ανάπτυξης της προσωπικότητας των μαθητών²⁷⁶.

Κάθε εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί «παιδαγωγικές μεθόδους» για να επιτύχει τους παιδαγωγικούς του στόχους. Ο όρος «παιδαγωγική μέθοδος» περιγράφει την ενσυνείδητη, συστηματική και ορθολογικά οργανωμένη παιδευτική ενέργεια του εκπαιδευτικού, που ως στόχο της έχει την αρμονική και ομαλή ανάπτυξη της παιδικής προσωπικότητας στο σύνολό της. Ο παιδαγωγός, εκτός των άλλων, οφείλει να παρατηρεί αδιάκοπα τις συμπεριφορές των μαθητών του, ώστε να είναι σε θέση τόσο να διακρίνει τις προβληματικές και αποκλίνουσες καταστάσεις όσο και να εκτιμά την αιτιολογία τους, συμβάλλοντας έτσι άμεσα και αποτελεσματικά στην αναγκαία παρέμβαση²⁷⁷.

Η «μάθηση» είναι μια ψυχοφυσιολογική λειτουργία του ανθρώπου που τον ακολουθεί καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, από τη γέννηση έως το θάνατο, και του επιτρέπει την κατάκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, που σταδιακά τον ωθούν στην απόκτηση εμπειρίας και στη δημιουργία ολοκληρωμένης προσωπικότητας. Αποτελεί δε το σημαντικότερο μέσο αγωγής²⁷⁸.

²⁷⁵ E. Planchard, *Introduction, a la Pedagogie, Louvain, Nauwelaerts*, (Paris, Beatrice-Nauwelaerts, 1963) σσ. 11- 12.

²⁷⁶ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, (Αθήνα: εκδ. Γ. Κρουσταλάκη, 2006) σ.49.

²⁷⁷ Ο. π., σ.55.

²⁷⁸ Ι. Μαρκαντώνη, *Παραδόσεις παιδαγωγικής ψυχολογίας*, (Αθήνα: εκδ. Μαυρομάτη Δ. 1978) σ. 223.

Η αγωγή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μάθηση, τα αποτελέσματα της οποίας είναι η γνώση, η κατάκτηση δεξιοτήτων, η δημιουργία κρίσεων, ιδεών, έξεων, στάσεων και ενδιαφερόντων²⁷⁹.

Ο τεχνικός όρος «Παιδαγωγική» φανερώνει την επιστήμη με ερευνητικό αντικείμενο την αγωγή και την παιδεία γενικότερα²⁸⁰. Ο όρος αυτός στις μέρες μας έχει αντικατασταθεί από το σύγχρονο όρο «Επιστήμες της Αγωγής», ο οποίος περιλαμβάνει το σύνολο των παιδαγωγικών κλάδων, που ως αντικείμενό τους έχουν την εκπαιδευτική διαδικασία με αναφορά τόσο στην γενική όσο και στην ειδική αγωγή και εκπαίδευση. Περιγράφει δηλαδή, την πολυσύνθετη διεπιστημονική περιοχή που περιλαμβάνει επιμέρους επιστημονικούς τομείς οι οποίοι επικουρούν στη σύγχρονη Παιδαγωγική²⁸¹.

Η «Γενική Παιδαγωγική» ασχολείται με την εκπαίδευση των «φυσιολογικών» μαθητών και εξετάζει τα ενδεχόμενα προβλήματα των παιδιών αυτών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Παράλληλα προς τη γενική αγωγή, λειτουργεί ο τομέας της «Ειδικής Παιδαγωγικής» (pedagogie speciale), ο οποίος επικεντρώνεται σε μαθητές με «παθολογικές» συμπεριφορές και δυσκολία προσαρμογής στο σχολικό χώρο ή ειδικά προβλήματα αγωγής αποκλινόντων μαθητών. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μαθητές που αποκλίνουν από το «φυσιολογικό»²⁸².

Αντικείμενο της σύγχρονης παιδαγωγικής επιστήμης γενικότερα, είναι ο άνθρωπος σε όλες τις ηλικιακές φάσεις της ζωής του ως πολυδιάστατο όν²⁸³.

1. Ψυχοπαιδαγωγική και κοινωνιολογική προσέγγιση των παραγόντων παιδείας του σύγχρονου ανθρώπου

Η ζωή και η αγωγή είναι δύο καταστάσεις άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, καθώς κάθε άνθρωπος αναπτύσσεται, μεταβάλλεται και εξελίσσεται, οργανικά και ψυχικά, μέσα σε συγκεκριμένο περιβάλλον, από το οποίο δέχεται συνεχείς επιδράσεις. Η εξελικτική αυτή διαδικασία κάθε ανθρώπινης ζωής, αποτελεί μια

²⁷⁹ Κ. Κίτσου, *Ψυχολογία της μαθήσεως*, (Αθήνα: εκδ. Δωδώνη 1971) σσ.8-9.

²⁸⁰ P. Foulquie, *Dictionnaire de la langue pedagogique*, (Paris, P.U.F., 1971) σ. 357.

²⁸¹ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.122-123.

²⁸² Ό. π., σ.168-169.

²⁸³ Ό. π., σ.141.

συνεχή παίδευση του ατόμου, που οφείλεται τόσο σε εσωτερικούς παράγοντες (κληρονομικότητα) όσο και σε εξωτερικούς (περιβάλλον)²⁸⁴.

Επιχειρώντας μια σύντομη αναφορά στους βασικούς παράγοντες αγωγής και διαπαιδαγώγησης του ανθρώπου στις σύγχρονες κοινωνίες, διαπιστώνουμε ότι σε αυτούς περιλαμβάνονται η οικογένεια, η κοινωνία, η Εκκλησία και το σχολείο.

Το φυσικό περιβάλλον στο οποίο γεννιέται και μεγαλώνει κάθε άνθρωπος αποτελεί τον έναν από τους δύο βασικούς παράγοντες (ο δεύτερος είναι η κληρονομικότητα), που καθορίζουν την εξελικτική πορεία της ζωής του προς την ωριμότητα. Για να επιβιώσει και να αναπτυχθεί το άτομο χρειάζεται την ικανότητα της προσαρμοστικότητας στις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες και απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Ικανότητα την οποία αποκτά καθώς μεγαλώνει και εξοικειώνεται με το περιβάλλον αυτό, δηλαδή μέσω της πείρας που αποκτά από τις συνεχείς εμπειρίες²⁸⁵.

1.1 Η οικογένεια

Είναι η πρώτη κοινωνική ομάδα στην οποία εντάσσεται κάθε άτομο αμέσως μετά τη γέννησή του και που με τη σειρά της, αυτόματα εντάσσει το νέο μέλος της στον κύκλο της κοινότητας αλλά και του έθνους. Η οικογένεια αποτελεί βασικό παράγοντα στη διαμόρφωση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Η αρμονία των οικογενειακών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας συμβάλει στην ομαλή εξέλιξη και ψυχική ωριμότητα του ατόμου, ενώ η δυσαρμονία μπορεί να ευθύνεται για διαταραχές στη συμπεριφορά και δυσκολία κοινωνικής προσαρμογής²⁸⁶.

Το οικογενειακό περιβάλλον είναι το πρώτο παιδευτικό και μορφωτικό περιβάλλον για κάθε παιδί. Μέσα από τους ρόλους των μελών, τα πρότυπα και τα στερεότυπα, το παιδί κατανοεί τον κόσμο γύρω του και προσαρμόζεται στις κοινωνικές ανάγκες και απαιτήσεις. Έτσι επιτυγχάνεται σε έναν βαθμό η κοινωνική μάθηση και ενσωμάτωση του νέου μέλους²⁸⁷.

Ο παιδευτικός ρόλος της οικογένειας επηρεάζεται από παράγοντες όπως: ο αριθμός των μελών της, η απουσία κάποιου γονέα, η ενδεχόμενη χρόνια ασθένεια κάποιου μέλους, οι σχέσεις με το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, το κοινωνικό-

²⁸⁴ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.64.

²⁸⁵ Ό. π., σ.66.

²⁸⁶ Ό. π., σ.68.

²⁸⁷ Ό. π., σσ.69-74.

οικονομικό επίπεδο, το μορφωτικό- πολιτιστικό επίπεδο, καθώς και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον της οικογένειας. Επίσης, από τις προσωπικότητες των γονέων, η γενικότερη υγεία τους, η μόρφωση, η ωριμότητα και ισορροπία, οι παιδαγωγικές αρχές που χρησιμοποιούν για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, η γονεϊκή συμπεριφορά, οι συζυγικές σχέσεις²⁸⁸.

Καθοριστικός επίσης είναι ο ρόλος του κοινωνικού πλαισίου που περιβάλλει την οικογένεια. Τα παιδιά μιας οικογένειας που ζουν στο περιβάλλον μιας σύγχρονης, εχθρικής, μεγαλούπολης έχουν εντελώς διαφορετικές προσλαμβάνουσες από εκείνα που μεγαλώνουν σε περιοχές της υπαίθρου, όπου ακόμα διατηρούνται ήθη, παραδόσεις και έθιμα. Οι ρυθμοί της ζωής επίσης διαφέρουν, καθώς στην ύπαιθρο είναι πολύ πιο ήρεμοι και ‘ανθρώπινοι’. Ακόμα και η έλλειψη της ‘οικογενειακής εστίας’, του ‘πατρικού σπιτιού’, ή των αναμνήσεων της ‘γειτονιάς’, μπορούν να λειτουργήσουν ως αρνητικοί παράγοντες για την ομαλή ψυχοσωματική ανάπτυξη των παιδιών που τα στερούνται²⁸⁹.

Πρώτοι παιδαγωγοί κάθε παιδιού είναι οι γονείς του, οι οποίοι το εισάγουν σταδιακά στον πολιτισμό του κοινωνικού συνόλου στο οποίο ανήκουν και του μεταδίδουν αξίες, ηθικές και θρησκευτικές αντιλήψεις²⁹⁰.

1.2 Η κοινωνία

Η ζωή του ανθρώπου στηρίζεται σε συγκεκριμένες έμφυτες βιολογικές και κοινωνικές ορμές, οι οποίες ωθούν τον άνθρωπο προς την πλήρωση του προορισμού του. Η ορμή για αναγνώριση της προσωπικής αξίας του ατόμου μέσα στην κοινότητα που ζει και η επικράτηση σε αυτή, είναι ιδιαίτερες σημαντικές για τη διατήρηση της ψυχικής υγείας του ατόμου και την ομαλή κοινωνική προσαρμογή του²⁹¹.

Η κοινωνία ασκεί μεγάλες παιδευτικές επιδράσεις στα άτομα. Με τον όρο ‘κοινωνία’, εννοούμε σύνολα όπως η συνοικία, η κοινότητα, το κράτος – πολιτεία – έθνος, αλλά και την παγκόσμια κοινότητα. Η κοινωνική εκπαίδευση των ατόμων επιτυγχάνεται φυσικά και αβίαστα, μέσω της μίμησης προτύπων και της αλληλεπίδρασης, δηλαδή της επικοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους. Έτσι το άτομο εκπαιδεύεται στο γλωσσικό κώδικα, στα ήθη και έθιμα, ή στον τρόπο σκέψης

²⁸⁸ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σσ.75-77.

²⁸⁹ Ό. π., σ.82.

²⁹⁰ Ό. π., σσ.83-84.

²⁹¹ Ό. π., σ.98.

και συμπεριφοράς, έχοντας πάντα ως τελικό στόχο την αποδοχή από το εκάστοτε κοινωνικό σύνολο και την ομαλή ένταξη σε αυτό²⁹². Η για οποιονδήποτε λόγο αποτυχία στην ενταξιακή αυτή διαδικασία του ατόμου, συνεπάγεται το στιγματισμό και την περιθωριοποίησή του.

Η πολιτειακή οργάνωση κάθε έθνους ασκεί αγωγή σε κάθε πολίτη, ιδιαιτέρως δε στους νέους, αναπτύσσοντας εθνική συνείδηση και διαπλάθοντας ήθη. Η πολιτεία είναι ο κύριος ρυθμιστής διαφόρων εθνικών ζητημάτων, όπως του πολιτεύματος, των μηχανισμών διοικήσεως και δικαιοσύνης, αλλά και των ζητημάτων της δημόσιας εκπαίδευσης. Γι' αυτό η κοινωνία με τις διάφορες λειτουργίες της επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη ζωή, τη συμπεριφορά και τη γενικότερη αγωγή του ανθρώπου²⁹³.

Λόγω της αλματώδους επιστημονικής εξέλιξης και τεχνολογικής ανάπτυξης, έχει επέλθει η σταδιακή εκμηδένιση των γεωγραφικών αποστάσεων και η ενοποίηση του πλανήτη μας. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μεγάλων πολυεθνικών κοινωνιών και η παγκοσμιοποίηση. Εύκολα διαπιστώνουμε πια ότι όλοι οι άνθρωποι όπου και αν βρισκόμαστε στον κόσμο, έχουμε τα ίδια προβλήματα και τις ίδιες επιδιώξεις, οι οποίες στρέφονται όλο και περισσότερο στα υλικά αγαθά. Έτσι, οι σύγχρονες κοινωνίες μας θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως 'υπερκαταναλωτικές'²⁹⁴.

Ο σύγχρονος άνθρωπος γοητεύεται από την απόκτηση όσο δυνατών περισσότερων υλικών αγαθών, ανάγοντας την υπερκατανάλωση σε αυτοσκοπό. Σύμφωνα με τον Fromm, ο σύγχρονος άνθρωπος είναι ένας παθητικός και αλλοτριωμένος καταναλωτής, στο μυαλό του οποίου ο Παράδεισος απεικονίζεται ως το μεγαλύτερο πολυκατάστημα του κόσμου και η μεγαλύτερη επιθυμία του είναι η μέγιστη αγοραστική του ικανότητα²⁹⁵.

Ο άνθρωπος των σύγχρονων κοινωνιών εκπαιδεύεται στον ανταγωνισμό για επαγγελματική πρόοδο και κοινωνική επικράτηση και αναγνώριση έναντι των άλλων. Προκειμένου να πετύχει αυτό το στόχο οδηγείται στην αναζήτηση εξειδίκευσης, ώστε να διαφοροποιείται των υπολοίπων. Η τάση αυτή αυξάνει το άγχος και τις νευρώσεις, ενώ στερεί από τον άνθρωπο τη δυνατότητα αυτενέργειας, πρωτοβουλίας και δημιουργικότητας. Έτσι, ο άνθρωπος εκπαιδεύεται να λειτουργεί μαζικά και

²⁹² Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.84.

²⁹³ Ό. π., σ.102.

²⁹⁴ Ό. π., σσ.85- 86.

²⁹⁵ E. Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, μετ. Μ. Θεοδωρακάτου (Αθήνα: εκδ. Μπουκουμάνη, 1973) σσ. 172-174.

αυτοματοποιημένα επιδιώκοντας όλο και περισσότερες ανέσεις στην καθημερινότητά του, χάνοντας σταδιακά την ιδιαιτερότητα της προσωπικότητάς του. Με τον τρόπο αυτό οδηγούμαστε σταδιακά στη διαμόρφωση κοινωνιών αποτελούμενων από αλλοτριωμένους ανθρώπους²⁹⁶.

Στον Fromm, διαβάζουμε: «Το αλλοτριωμένο πρόσωπο βρίσκεται εκτός επαφής με τον εαυτό του όπως βρίσκεται εκτός επαφής με οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο»²⁹⁷. Με τον όρο ‘αλλοτρίωση’ εννοούμε την κατάσταση κατά την οποία το πρόσωπο αισθάνεται τον εαυτό του σαν κάποιο ξένο που είναι απλά φορέας ιδιοτήτων και όχι σαν άνθρωπο με συναισθήματα. Γι’ αυτό και οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι επιφανειακές και πρόσκαιρες. Χαρακτηρίζονται δε από αδιαφορία και δυσπιστία²⁹⁸.

Για τον Fromm, οι σύγχρονες κοινωνίες αποτελούνται από μικρά σωματίδια, τα «άτομα», τα οποία παρόλο που επί της ουσίας είναι απόλυτα αποξενωμένα μεταξύ τους, ταυτόχρονα βρίσκονται και σε απόλυτη ένωση, εξαιτίας των ατομικών συμφερόντων και καταλήγουν στο να ‘χρησιμοποιεί’ το ένα το άλλο προκειμένου να επιβιώσουν²⁹⁹.

1.3 Η Εκκλησία

Η Εκκλησία επίσης είναι ένας από του βασικότερους παράγοντες αγωγής του ανθρώπου. Έχοντας ως κύρια αποστολή τη λύτρωση κάθε ανθρώπινης ψυχής στο όνομα του Κυρίου Ιησού Χριστού, διδάσκει δια μέσου των αιώνων, τα θεία διδάγματα και τις αιώνιες αξίες σε όλους αδιακρίτως τους ανθρώπους, ιδιαίτερος δε στους νέους. Απευθύνει το λυτρωτικό της μήνυμα και την ιερή της διδασκαλία στο χώρο της θρησκευτικής κοινότητας, ασκώντας μεγάλη παιδευτική επίδραση στις ψυχές των πιστών. Στο χώρο της Εκκλησίας αναπτύσσεται το θρησκευτικό συναίσθημα των μελών της, ενώ παράλληλα διαμορφώνονται οι χαρακτήρες με βάση την ηθική αγωγή και καθοδήγηση. Η Εκκλησία στο πέρασμα των χρόνων, έχει πολλές φορές κληθεί να διαδραματίσει έντονο παιδευτικό ρόλο, όπως κατά την

²⁹⁶ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σσ.88-90.

²⁹⁷ E. Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, ό. π., σ.155.

²⁹⁸ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σσ.88-92.

²⁹⁹ E. Fromm, *Η υγιής κοινωνία*, ό. π., σ.178.

περίοδο της τουρκοκρατίας όταν το υπόδουλο Ελληνικό Έθνος πάλευε για την αναγέννησή του³⁰⁰.

1.4 Το σχολείο

Το σχολείο είναι ο κοινωνικός εκείνος θεσμός που λειτουργεί ως ο σημαντικότερος φορέας συστηματικής αγωγής και μορφώσεως του πληθυσμού μιας κοινωνίας. Κύριο στόχο έχει την γενική κοινωνική προαγωγή και την προετοιμασία των νέων ανθρώπων για τη ζωή, την ταυτόχρονη ανάπτυξη της ατομικότητας και της κοινωνικότητάς τους και τη γενικότερη εξέλιξη της ψυχοσωματικής υποστάσεώς του. Η σχολική κοινότητα αποτελεί μικρογραφία του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου, μέσα στην οποία τελούνται παράλληλα δύο μορφές αγωγής. Από τη μια μεριά παρέχεται σκόπιμα και συστηματικά το έργο της σχολικής αγωγής από τους εκπαιδευτικούς, βάση ψυχοπαιδαγωγικών μεθόδων και αρχών, ενώ ταυτόχρονα ασκείται αγωγή μέσω της αλληλεπιδράσεως όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Για παράδειγμα, κάθε παιδί εκτός από τη μαθητική ιδιότητα μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας, εντάσσεται και σε ομάδες ομηλικών μέσα στις οποίες διαμορφώνει τρόπους συμπεριφοράς, ασκεί δεξιότητες, υιοθετεί κοινωνικούς ρόλους, ή γλωσσικές εκφράσεις κ.ά³⁰¹.

Ακολούθως θα εμβαθύνουμε περισσότερο στον τρόπο που το σχολείο κυρίως, και η Εκκλησία δευτερεύοντος, ως φορείς αγωγής, μπορούν να συμβάλλουν στην εκπαίδευση των μαθητών με ειδικές ανάγκες και να διευκολύνουν την κοινωνική ενσωμάτωσή τους.

2. Από τον ιδρυματισμό στην κοινωνικοποίηση

Παλαιότερα τα ανάπηρα άτομα ζούσαν περιθωριοποιημένα, καθώς θεωρούνταν μη παραγωγικά. Στην πλειοψηφία τους τα παιδιά με ειδικές ανάγκες βρίσκονταν περιορισμένα στο σπίτι ή σε ιδρύματα και οι οικογένειές τους ξόδευαν τεράστια ποσά για την αποκατάστασή τους, καταφεύγοντας σε υπηρεσίες ιδιωτών αμφίβολου ποιότητας. Τον 20^ο αιώνα οι ανάπηροι στην Ελλάδα άρχισαν να οργανώνονται

³⁰⁰ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.103.

³⁰¹ Ο. π., σ.104.

διεκδικώντας τα δικαιώματά τους³⁰².

Τον τελευταίο αιώνα στοιχειοθετήθηκαν και διακηρύχθηκαν τα δικαιώματα του παιδιού σε όλο το σύγχρονο κόσμο. Ιδιαίτερα υπογραμμίστηκαν τα δικαιώματα του μειονεκτικού παιδιού και η ανάγκη ισότιμης συμμετοχής του στην εκπαιδευτική διαδικασία. Με αυτό το δεδομένο, αναπτύχθηκε σημαντικά ο επιστημονικός κλάδος της «ειδικής παιδαγωγικής αγωγής», με στόχο την παροχή εκπαίδευσης στα αποκλίνοντα του φυσιολογικού παιδιά, ώστε να βοηθηθούν στη γενικότερη κοινωνική τους ένταξη. Αρχικά και για μεγάλο χρονικό διάστημα, τα «ειδικά σχολεία», που αποτελούν το βασικό φορέα της ειδικής αγωγής, λειτουργούσαν σαν δεύτερης διαλογής σχολεία, προσπαθώντας να μιμηθούν τα «γενικά». Αργότερα, και έως σήμερα, τα ειδικά σχολεία στελεχώθηκαν από εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό τόσο εκπαιδευτικό (ειδικούς παιδαγωγούς) όσο και θεραπευτικό, (ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, εργασιοθεραπευτές, λογοθεραπευτές, φυσιοθεραπευτές, κ.ά.), συνθέτοντας ένα διεπιστημονικό πεδίο με κύριο μέλημα την ειδική παιδαγωγική παρέμβαση³⁰³.

3. Η εκπαίδευση των αναπήρων

Εκτός της σχολικής αγωγής που προσφέρεται στα «φυσιολογικά» παιδιά κάθε ηλικίας, προβλέπεται νομικά και η ειδική αγωγή (*education speciale*), η οποία παρέχεται στους μαθητές που παρουσιάζουν απόκλιση από τους «υγιείς». Η απόκλιση αυτή μπορεί να αφορά στον σωματικό, πνευματικό, ή αισθητηριακό τομέα, στην κοινωνική ή συναισθηματική συμπεριφορά τους, ή ακόμα και στην ικανότητα επικοινωνίας τους με το περιβάλλον. Λόγω των δυσκολιών αυτών επηρεάζεται και παρεμποδίζεται η γενική ανάπτυξή τους, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να παρακολουθήσουν το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών των γενικών σχολείων, οπότε χρίζουν προγραμμάτων ειδικής αγωγής³⁰⁴.

Με τον όρο «ειδική αγωγή», νοούνται οι ιδιαίτεροι τρόποι μεταχείρισης και εκπαίδευσης των ατόμων που αποκλίνουν από το φυσιολογικό και οι οποίοι είναι

³⁰² Στ. Σιούτη, *Άτομα με προβλήματα όρασης-Θρησκευτική Ζωή-Προσβασιμότητα*, στο διαδικτυακό τόπο www.maty.gr, τ.π. 1/12/2013, σ.14.

³⁰³ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.435.

³⁰⁴ Ο. π., σ.381.

προσαρμοσμένοι στις συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν τα άτομα αυτά³⁰⁵.

Η εμφάνιση της Ειδικής Αγωγής στη χώρα μας, ξεκινά έχοντας ως στόχους την εκπαίδευση, την προστασία, την περίθαλψη, την επαγγελματική κατάρτιση και την ομαλή κοινωνική ένταξη των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες. Τη δεκαετία του 1960 με ιδιωτικές πρωτοβουλίες, ιδρύονται περίπου τριάντα ιδρύματα-σχολεία για παιδιά με ειδικές ανάγκες διαφόρων κατηγοριών. Το 1985 η Ειδική Αγωγή ενσωματώνεται στο κανονικό εκπαιδευτικό σύστημα με σχετική νομοθεσία. Από το 1990 έως σήμερα γίνονται ολοένα και περισσότερες προσπάθειες για την επίτευξη της συμπεριληπτικής ή ολικής εκπαίδευσης, που στοχεύει στην πλήρη συμμετοχή όλων των μαθητών στο σύνολο των δραστηριοτήτων του σχολείου και προτάσσει το σεβασμό και την κοινωνική αποδοχή στη διαφορετικότητα³⁰⁶.

Μονάδες ειδικής αγωγής αποτελούν τα ειδικά σχολεία όλων των βαθμίδων και οι ειδικές τάξεις ή τμήματα ένταξης (ειδικής αγωγής), τα οποία λειτουργούν σε γενικά σχολεία. Τα ειδικά σχολεία διακρίνονται ανάλογα με τις αναπηρίες των παιδιών που φοιτούν σε αυτά σε σχολεία για παιδιά με νοητική υστέρηση, για τυφλά παιδιά, για βαρήκοα και κωφά παιδιά, για παιδιά με σωματικές αναπηρίες, για συναισθηματικά αποκλίνοντα και κοινωνικά δυσπροσάρμοστα παιδιά, για παιδιά με σοβαρές ψυχικές ασθένειες ή ψυχοκινητικές διαταραχές, για παιδιά που πάσχουν από κάποιο χρόνιο νόσημα, ή ακόμη και για παιδιά αποκλίνουν για κοινωνικούς λόγους, όπως εγκαταλελειμμένα ή κακοποιημένα. Υπάρχουν επίσης πολυδύναμα κέντρα ειδικής αγωγής, που εκπαιδεύουν περισσότερες από μία κατηγορίες αποκλινόντων παιδιών³⁰⁷.

Στα τμήματα ένταξης που στεγάζονται στα γενικά σχολεία, φοιτούν μαθητές που αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα, όπως οριακή νοημοσύνη, διαταραχές λόγου, δυσλεξία, δυσορθογραφία, διαταραχές συμπεριφοράς ή προβλήματα σχολικής προσαρμογής και τα οποία δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν το κανονικό σχολικό πρόγραμμα³⁰⁸.

Ακόμα και σήμερα τα ΑΜΕΑ αγωνίζονται για την πλήρη και ισότιμη κοινωνική

³⁰⁵ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.381.

³⁰⁶ Δ. Στασινός, *Η ειδική Εκπαίδευση 2020. Για μια συμπεριληπτική ή ολική εκπαίδευση στο νέο ψηφιακό σχολείο, με ψηφιακούς πρωταθλητές*, (Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2013) σ.65.

³⁰⁷ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σσ.439- 440.

³⁰⁸ Ο. π., σ.440.

ένταξή τους και την αυτόνομη διαβίωσή τους³⁰⁹.

4. Παιδαγωγική προσέγγιση των Α.Μ.Ε.Α

Η εκπαίδευση και η κοινωνική ένταξη των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (ΑμεΕΑ) στη χώρα μας υστερεί συγκριτικά με άλλα αναπτυγμένα κράτη. Σε γενικές γραμμές ακολουθεί ή και ταυτίζεται, με την πορεία της γενικής εκπαίδευσης χωρίς να εξυπηρετεί ουσιαστικά τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία. Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας εντάσσει στα σχολεία ειδικής αγωγής εκτός από ανάπηρους μαθητές και μαθητές που χρίζουν ειδικής εκπαίδευσης για κοινωνικούς λόγους. Περιπτώσεις όπως κακοποιημένα ή παραμελημένα παιδιά, παιδιά γονέων που έχουν εκπέσει της γονεϊκής εξουσίας, ακόμα και παιδιά μεταναστών που δεν μπορούν να ενταχθούν ομαλά σε σχολεία για μαθητές τυπικής ανάπτυξης³¹⁰.

Το πρόγραμμα σπουδών ειδικής αγωγής, στοχεύει στην εκμάθηση βασικών δεξιοτήτων στους μαθητές με ειδικές ανάγκες, ώστε να αναπτύξουν ικανότητες για να πετύχουν την όσο δυνατόν πληρέστερη αυτονομία τους. Τέτοιοι στόχοι είναι η κατά το δυνατόν ανάπτυξη της προσωπικότητας, των πνευματικών, συναισθηματικών, σωματικών και κινητικών ικανοτήτων του, η επίτευξη τη συναισθηματικής ωρίμανσής του, η τόνωση της αυτογνωσίας και της αυτοαντίληψης, η εξάσκηση και ανάπτυξη των αισθητηριακών αντιληπτικών λειτουργιών, η βελτίωση της επικοινωνιακής ικανότητας και της πνευματικής ανάπτυξής του, η ανάπτυξη και εξέλιξη των ακαδημαϊκών γνώσεων του και της γλωσσικής του ικανότητας, η εκμάθηση πρακτικών γνώσεων σχετικών με θέματα καθημερινής διαβίωσης ή γνώσεων που θα αξιοποιήσει για βιοπορισμό στο μέλλον, η κοινωνικοποίηση και η ανάπτυξη διαπροσωπικής επικοινωνίας, η δημιουργία θετικών προτύπων για τη ζωή και την κοινωνία, ώστε να επιτύχει να γίνει ανεξάρτητο πρόσωπο³¹¹.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των ανάπηρων μαθητών θα πρέπει να οργανώνεται και να προσαρμόζεται στις ανάγκες των δυσλειτουργιών των συγκεκριμένων κάθε φορά παιδιών, ώστε να επιτευχθεί το καλύτερο αποτέλεσμα³¹².

Ιδανικά, σε κάποιες περιπτώσεις, θα έπρεπε να παρέχεται εξατομικευμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Πρέπει να επισημάνουμε εδώ, ότι όταν αναφερόμαστε στην

³⁰⁹ Στ. Σιούτη, *Ατομα με προβλήματα όρασης-Θρησκευτική Ζωή-Προσβασιμότητα*, ό. π., σ.14.

³¹⁰ Γ. Κρουσταλάκη, *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες*, (Αθήνα: εκδ. Γ. Κρουσταλάκη 2000) σ.15.

³¹¹ Ό. π., σ.240.

³¹² Ό. π., σ.409.

εκπαίδευση παιδιών με ειδικές ανάγκες, οφείλουμε να έχουμε κατά νου ότι αυτή περιλαμβάνει τμήματα εκπαίδευσης που για το γενικό πληθυσμό φυσιολογικών παιδιών σχολικής ηλικίας, είναι αυτονόητα. Τέτοια παραδείγματα είναι το παιδί να κατακτήσει λειτουργίες όπως η βάδιση, η ομιλία- ή κάποια μορφή λεκτικής ή και έξω λεκτικής επικοινωνίας-, η ενεργή συμμετοχή στο ντύσιμο, ο ήρεμος βραδινός ύπνος, ακόμα και ο έλεγχος των σφικτήρων και η ικανότητα αυτοεξυπηρέτησης που δεν είναι καθόλου δεδομένα. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη των δύσκολων αυτών εκπαιδευτικών στόχων, είναι η δημιουργία ισχυρής σχέσης εμπιστοσύνης τόσο ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και στο μαθητή όσο και μεταξύ του εκπαιδευτικού και του οικογενειακού περιβάλλοντος του μαθητή αφενός και αφετέρου η επένδυση όλων στο χρόνο και τις επαναλαμβανόμενες προσπάθειες³¹³.

Ένας ειδικός παιδαγωγός ξέρει πως το μεγαλύτερο όπλο του είναι ο χρόνος. Οι στόχοι του πρέπει να είναι μικροί, συνεχώς επαναλαμβανόμενοι και μακροπρόθεσμοι, καθώς ο ρυθμός μάθησης των παιδιών αυτών είναι ιδιαίτερα αργός και συχνά απογοητευτικός. Πρέπει να μπορεί να ‘οραματιστεί’ το αποτέλεσμα της δουλειάς του και να καταβάλλει κόπο για να το πετύχει. Τα πλεονεκτήματά του πρέπει να είναι η υπομονή, η επιμονή, η φαντασία, η πρωτοβουλία, η ευαισθησία, η αισιοδοξία και η πραγματική διάθεσή του να θέτει τον εαυτό του, τις γνώσεις του και τις ικανότητές του, στην υπηρεσία των παιδιών αυτών, όχι από λύπηση ή συμφέρον, αλλά από αγνή, άδολη αγάπη³¹⁴.

Σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία διαδραματίζει όμως και το οικογενειακό περιβάλλον, καθώς η αποδοχή των ατόμων αυτών και συνεπώς η προσπάθεια βελτίωσης του γενικότερου βιοτικού τους επιπέδου, ξεκινά από το άμεσο περιβάλλον τους, δηλαδή το σπίτι. Οι γονείς τους είναι επίσης επιφορτισμένοι με το καθήκον της διαπαιδαγώγησής τους και γι’ αυτό η καλή συνεργασία οικογένειας – σχολείου είναι απολύτως απαραίτητη³¹⁵.

Η παιδαγωγική αρχή στην οποία στηρίζεται η εκπαίδευση των ΑΜΕΑ, είναι ότι τα παιδιά αυτά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται όσο το δυνατόν, ως φυσιολογικά. Οι μαθησιακές τους ικανότητες είναι αργές και γι’ αυτό έχει μεγαλύτερη ανάγκη ενθάρρυνσης και επαίνων³¹⁶.

³¹³ Α. Κυπριωτάκη, Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη 2000), σ.172- 173.

³¹⁴ Ο. π., σ.174.

³¹⁵ Ο. π., σ.172.

³¹⁶ Αν. Γκαλλάν, Ζ. Γκαλλάν, *Το παιδί με νοητική καθυστέρηση και η κοινωνία*, μτφρ.: Ε. Κοσμά, (Αθήνα: εκδ. Πατάκη 1997) σ. 221.

5. Η «Παιδαγωγική της Ένταξης»

Οι όροι «ένταξη» και «ενσωμάτωση» σχετίζονται στενά, αν και έχουν διαφορετικές ερμηνείες. Ο όρος «ένταξη» ερμηνεύεται ως «η τοποθέτηση κάποιου μεταξύ άλλων». Αντιστοίχως, με τον όρο «ενσωμάτωση» εννοούμε την «ένωση πολλών μερών σε ένα σώμα», δηλαδή την αλληλεπίδραση, την αλληλοαποδοχή, την αποφυγή περιθωριοποίησης και απομόνωσης μεταξύ των μελών μιας ομάδας. Η διαδικασία της «ένταξης» των μαθητών με ειδικές ανάγκες, όπου αυτό είναι εφικτό, σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης, βοηθά και αποσκοπεί στην «ενσωμάτωση» των παιδιών αυτών στο γενικότερο κοινωνικό πλαίσιο³¹⁷.

Οι πρώτες προσπάθειες ένταξης των μαθητών με ειδικές ανάγκες στο κοινωνικό περιβάλλον, καταγράφονται πριν από περίπου τριάντα χρόνια και επιχειρούνται κυρίως μέσω των «ειδικών» σχολείων. Στο πέρασμα των ετών αναπτύχθηκε προβληματισμός σχετικά με το αν η αγωγή των μαθητών με ειδικές ανάγκες θα έπρεπε να γίνεται σε ειδικές μονάδες ή εάν θα ήταν ωφελιμότερη η συνύπαρξή τους με τους μαθητές τυπικής ανάπτυξης. Το πρόβλημα είναι πολύπλευρο και δεν είναι εύκολη η απάντησή του, δεδομένου ότι σχολικός διαχωρισμός μάλλον μεγεθύνει τις κοινωνικές διακρίσεις και τον στιγματισμό, παρά τις εξομαλύνει. Η απομόνωση των παιδιών αυτών στα ειδικά σχολεία μπορεί να λειτουργήσει τραυματικά τόσο για τα ίδια όσο και για τις οικογένειές τους. Από την άλλη μεριά, τραυματική μπορεί να είναι και η πιθανή στοχοποίηση που ενδεχομένως δέχονται τα άτομα αυτά σε ένα περιβάλλον του οποίου το ρυθμό δεν μπορούν να ακολουθήσουν και όπου υπερτονίζεται η διαφορετικότητά και η μειονεξία τους³¹⁸.

Το όλο θέμα κατέληξε στη σκέψη πως τα ειδικά σχολεία ίσως λειτουργούν προς όφελος των μαθητών με βαριές μορφές αναπηρίας, δεν ισχύει όμως το ίδιο για τους μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες. Οι προβληματισμοί αυτοί οδήγησαν γρήγορα στο θεσμό της «σχολικής ένταξης», που στόχο έχει την ενίσχυση, την υποστήριξη και την συμβουλευτική καθοδήγηση των μαθητών με ειδικές ανάγκες³¹⁹.

Η «ένταξη» δεν αναφέρεται σε κάποια θεραπευτική διαδικασία ή σε κάποια μέθοδο αποκατάστασης των ατόμων με αναπηρία, αλλά σε έναν τρόπο κοινής ζωής και συνύπαρξης μεταξύ αυτών των ατόμων και εκείνων χωρίς ειδικές ανάγκες. Κάθε

³¹⁷ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης*, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους», τόμος Α' (Αθήνα: εκδ. τυπωθήτω Γ. Δαρδάνος, 2002) σ.40- 45.

³¹⁸ Α. Κυπριωτάκη, Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους, ό. π., σ.175-176.

³¹⁹ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης*, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους», ό. π., σ.99.

πολιτισμένη κοινωνία οφείλει να προτείνει την ένταξη στους πολίτες της, δίνοντάς τους παράλληλα το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής της προσωπικής τους στάσης³²⁰.

Μέσω της «παράλληλης στήριξης» ή «παράλληλης τάξης», δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές που έχουν δυσκολία στην παρακολούθηση του γνωστικού διδακτικού αντικειμένου, να έχουν βοήθεια ως προς αυτό, χωρίς να αποκόπτονται από το γενικό σχολείο και να στερούνται τη γενικότερη κοινωνική συναναστροφή με τους 'φυσιολογικούς' συμμαθητές τους³²¹.

Η «Παιδαγωγική της ένταξης» είναι μια πρόταση που αποσκοπεί στην ολόπλευρη και ισόρροπη ανάπτυξη του ατόμου, στην αποδοχή των μαθητών με ειδικές ανάγκες από τους «υγιείς» συμμαθητές τους, αλλά και στη διαμόρφωση θετικών στάσεων, αντιλήψεων και συμπεριφορών των μαθητών τυπικής ανάπτυξης απέναντι στη διαφορετικότητα³²².

Η «ένταξη» έχει να αντιπαλέψει όλες τις διαφοροποιήσεις που ενδεχομένως υπάρχουν στο σχολικό σύστημα, όπως εκείνες που σχετίζονται με τη θρησκεία, τη σχολική επίδοση, το φύλο ή την ηλικία των μαθητών, κ.ά. Γι' αυτό μέσα από τη χρονοβόρα και συχνά επίπονη διαδικασία της ένταξης, επιδιώκεται η συνεργασία των μαθητών με και χωρίς ειδικές ανάγκες και τελικά η προσωπική βελτίωση όλων³²³.

Για να μπορέσει να ενταχθεί επιτυχώς ένας μαθητής με αναπηρία σε ένα σύνολο μαθητών τυπικής ανάπτυξης, θα πρέπει να έχει γίνει κατανοητή στην ομάδα αυτή, η θεώρηση του ανθρώπου ως ολότητας με απολύτως κοινή ουσία και η ενιαιότητα του ανθρωπίνου γένους. Υπό το πρίσμα αυτό η ένταξη δεν είναι υποχρέωση αλλά δικαίωμα με επιθυμητό τελικό στόχο, ιδανικά, την κατάργησή της, στη λογική ότι θα είναι αυτονόητη, εφόσον δεν θα υπάρχει κανένας διαχωρισμός³²⁴. Στις σημερινές κοινωνικές συνθήκες, η σκέψη αυτή φαντάζει εξαιρετικά όμορφη, αν και κάπως ουτοπική.

³²⁰ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ.40.

³²¹ Α. Κυπριωτάκη, *Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους*, ό. π., σ.176.

³²² Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ.99.

³²³ Ό. π., σσ. 27- 30.

³²⁴ Ό. π., σ. 35.

6. Η συνύπαρξη στο σχολείο τη ένταξης

Το σχολείο βέβαια αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους χώρους όπου οι μαθητές διαμορφώνουν το χαρακτήρα τους. Γι' αυτό είναι σημαντικό η ένταξη να παρουσιάζεται σε αυτούς ως αξιακό σύστημα, βοηθώντας ουσιαστικά τόσο στην ευαισθητοποίηση και αυτοβελτίωσή τους όσο και στη δημιουργία, σε βάθος χρόνου, ενός κοινωνικού πλαισίου βασισμένου σε ηθικότερες αξίες, με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Το κέρδος μέσα από την αλληλεπίδραση, τη συνύπαρξη, το σεβασμό στις ιδιαιτερότητες, τη κατανόηση, το ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπο, είναι ανεκτίμητο, κυρίως δε για τον άνθρωπο που αισθάνεται «δυνατός». Μέσα από τη διαδικασία της ένταξης δεν αλλάζει η κατάσταση αλλά η ύπαρξη του ατόμου³²⁵.

Το δικαίωμα κάθε παιδιού στην εκπαίδευση είναι αυτονόητο. Η ρεαλιστική βάση διάπλασης κοινωνικής συνείδησης, τέτοιας που να επιτρέπει την αποδοχή της όποιας διαφορετικότητας, είναι η ιδέα της ελευθερίας και της ισότητας και η ανάγκη δημοκρατικής πλαισίωσης. Έτσι, είναι εφικτός ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας «αποκλίνον», οπότε μπορεί να περιοριστεί το εύρος των περιπτώσεων που οδηγούν στο χαρακτηρισμό των «ασυνήθιστων» καταστάσεων ως «αναπηρία» και κατ' επέκταση, στην κοινωνική διάκριση³²⁶.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, τα άτομα με ειδικές ανάγκες προφανώς, θα πρέπει να καταβάλουν προσπάθειες για την ομαλή ένταξή τους και να μην λειτουργούν παθητικά περιμένοντας τα πάντα από τους άλλους, καθώς η προσπάθεια ενσωμάτωσής τους, τους ορίζει δικαιώματα, αλλά και καθήκοντα. Θα πρέπει να αποδέχονται τους γενικά παραδεκτούς κοινωνικούς κανόνες και ρόλους, συνεπιδρόντας στη δόμησή τους³²⁷.

Από τη συνύπαρξη ατόμων με και δίχως ειδικές ανάγκες προκύπτει μια διάδραση. Προϋπόθεση της διάδρασης αυτής, είναι ένα κοινός κώδικας επικοινωνίας, αποτελούμενος από σύμβολα, αμφότερα αντιληπτά και κατανοητά. Τα σύμβολα αυτά επιτρέπουν στον πληθυσμό και των δύο κατηγοριών την ελεύθερη αλληλεπίδραση, επικοινωνία και συνεννόηση, με στόχο τον αυτοκαθορισμό των ατόμων με ειδικές ανάγκες, καθώς θα έχουν τη δυνατότητα να κατανοήσουν τις

³²⁵ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης*, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους», ό. π., σ. 39.

³²⁶ Ο. π., σσ. 51-52.

³²⁷ Ο. π., σ. 50.

διαφορές τους από τους «φυσιολογικούς» συμμαθητές τους, αλλά και τις σκέψεις και τα συναισθήματα εκείνων για αυτούς και αντίστροφα³²⁸.

Η κοινωνική απόκλιση είναι μια ανεπιθύμητη κατάσταση για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Η κοινωνία αποτελεί ένα σύστημα και κάθε άτομο έχει την φυσική ανάγκη να αναγνωρίζεται ως σημαντικό μέρος του συστήματος αυτού, ανεξαρτήτως των όποιων ιδιαιτεροτήτων του³²⁹.

Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του δημιουργημένος ως «κοινωνικό όν». Ο αποκλεισμός λοιπόν των ατόμων με αναπηρία από την κοινή ζωή και εκπαίδευση στην ουσία σημαίνει την αμφισβήτηση της ανθρώπινης φύσης τους³³⁰.

Οι τελευταίες εξελίξεις στο χώρο της ειδικής αγωγής αποπνέουν αισιοδοξία για το μέλλον του ευαίσθητου αυτού χώρου. Το ειδικό σχολείο θα πρέπει να απεγκλωβιστεί από το περιθώριο και να ανοιχτεί σε μια ελεύθερη επικοινωνία με τον κοινωνικό περίγυρο και την υπόλοιπη εκπαιδευτική κοινότητα. Γίνεται σαφές σήμερα, ότι χρειάζεται συνεργασία μεταξύ ειδικής και γενικής αγωγής, καθώς είναι προφανές πως ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών που φοιτούν σε σχολεία ειδικής εκπαίδευσης, θα μπορούσε να ωφεληθεί περισσότερο από τη συνφοίτηση με φυσιολογικά παιδιά σε γενικά σχολεία³³¹.

Επίσης, ένας μεγάλος αριθμός παιδιών με αποκλίνουσα από το φυσιολογικό συμπεριφορά παρακολουθεί τα εκπαιδευτικά προγράμματα των κανονικών σχολείων. Τα παιδιά αυτά θα πρέπει να ενθαρρυνθούν ώστε να παραμείνουν στους χώρους κοινής φοίτησης, καθώς η εξέλιξη της σύγχρονης ειδικής αγωγής είναι να μειωθεί ο διαχωρισμός των αποκλινόντων μαθητών από την υπόλοιπη μαθητική κοινότητα. Εννοείται ότι στην πρόθεση αυτή δεν υπόκεινται περιπτώσεις μαθητών που χρειάζονται ειδική αντιμετώπιση την οποία μπορούν να έχουν μόνον σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής, οι οποίες βασίζονται σε ειδική μεθοδολογία και ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, που εφαρμόζονται από παιδαγωγούς με ειδική επιμόρφωση³³².

³²⁸ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σσ. 64-67.

³²⁹ Ο. π., σ. 73.

³³⁰ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ. 79.

³³¹ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ. 435.

³³² Ο. π., σ. 437.

Ο διαχωρισμός και η κατάταξη των μαθητών σε σχολεία «ειδικά» ή «γενικά» θα πρέπει να σταματήσει. Τα προβλήματα όμως που προκύπτουν και θα είναι δύσκολο να επιλυθούν από το εκπαιδευτικό σύστημα στην περίπτωση αυτή, αφορούν στη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων, που θα εξασφαλίζουν στους ανάπηρους μαθητές μάθηση και ασφάλεια στο σχολικό χώρο. Μία προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή, πραγματοποιείτε με την παροχή εξατομικευμένων προγραμμάτων μάθησης. Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής έχει συμμετοχή στις διαδικασίες μάθησης, ανάλογα με τις ατομικές του ικανότητες³³³.

7. Το δίλημμα του σύγχρονου ανθρώπου ανάμεσα στο Εγώ και στο Εμείς

Ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκεται εγκλωβισμένος ανάμεσα σε πλήθος κοινωνικών αντιφάσεων και συγκρούσεων. Από τη μία μεριά προβάλλονται τα πρότυπα της προσωπικής επιτυχίας, που ωθούν στη συγκέντρωση όσο δυνατών περισσότερων υλικών αγαθών, εξουσίας και δύναμης, ενώ από την άλλη υπάρχει στροφή στην αναγνώριση της ανθρώπινης αξίας και τάση υιοθέτησης αλτρουιστικών συμπεριφορών. Η πρώτη κατάσταση κάνει τον άνθρωπο να χάνει την «ανθρωπιά» του, εγκλωβίζοντάς τον σε έναν υπέρμετρο εγωισμό, που ως επακόλουθα έχει τη βία και την απαξίωση απέναντι σε ό,τι είναι διαφορετικό, π.χ. άτομα με ειδικές ανάγκες, αλλοδαπούς, αλλόθρησκους κ.ά, ενώ η δεύτερη κατάσταση οδηγεί τον άνθρωπο στην ανάγκη συμμετοχής σε κοινωνικές δράσεις αντίστασης, όπως αυτές εκφράζονται μέσα από διάφορα κοινωνικά κινήματα για την υποστήριξη αδύναμων κοινωνικών ομάδων ή του περιβάλλοντος. Ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να επιλέξει ανάμεσα στο Εγώ και στο Εμείς. Για να μπορέσει να έχει μια σωστή τοποθέτηση απέναντι στα τόσα ζητήματα και να μην χάσει τον εαυτό του, θα πρέπει να οπλιστεί με γνώση, εμπειρία, αυτονομία και αληθινή διάθεση συνύπαρξης, ώστε να κατορθώσει να συνδέσει τις ατομικές του επιδιώξεις με τον κοινό στόχο της κοινωνίας³³⁴.

Το Σχολείο μπορεί και οφείλει, να βοηθήσει όλους τους μαθητές, αδιακρίτως, να διαμορφώσουν σωστούς χαρακτήρες, να αναγνωρίσουν τις δυνατότητες και τι ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, να ολοκληρώσουν επιτυχώς τα στάδια ανάπτυξής τους, να συγκροτήσουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες, ώστε να είναι σε θέση να

³³³ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ. 82.

³³⁴ Ο. π., σ. 88.

παίρνουν τις σωστότερες αποφάσεις για το μέλλον, χρησιμοποιώντας τόσο το μυαλό όσο και την καρδιά τους³³⁵.

8. Κοινωνικές προεκτάσεις του διαχωρισμού των μαθητών

Κάθε άνθρωπος έχει τους δικούς του ρυθμούς ανάπτυξης, εξέλιξης και ωρίμανσης. Οι μαθητές στο σύνολό τους και ανεξαρτήτως ενδεχόμενης αναπηρίας, διαφέρουν στο ρυθμό και τις δυνατότητες μάθησης. Γι' αυτό η εξατομικευμένη μάθηση θα ήταν ιδανική για κάθε μαθητή. Η μίμηση θετικών προτύπων πράξεων και συμπεριφορών μπορεί να λειτουργήσει παιδαγωγικά πολύ αποτελεσματικά. Συνεπώς, τα παιδιά και οι έφηβοι με ειδικές ανάγκες, μπορούν να επηρεαστούν θετικά συναναστρεφόμενοι συνομήλικους υγιείς μαθητές, αντιγράφοντας θεμιτές συμπεριφορές από αυτούς. Αντιστοίχως, οι μαθητές με ειδικές ανάγκες μπορούν να «διδάξουν» στους συμμαθητές τους τυπικής ανάπτυξης, πως οι δυσκολίες στη ζωή υπάρχουν για να μας δίνεται η δυνατότητα να τις ξεπερνάμε και ότι τα δυσάρεστα γεγονότα μπορούμε να τα κατανοούμε κυρίως πνευματικά και να τα αντιμετωπίζουμε καλύτερα από κοινού. Έτσι, οι μαθητές στο σύνολό τους, θα έχουν τη δυνατότητα μέσω της σχολικής ζωής, να ενταχθούν ομαλά στην κοινωνία των διαφορετικοτήτων που μας εμπεριέχει όλους, ασκούμενοι από νωρίς στο σεβασμό και την αλληλεγγύη³³⁶.

Η λογική των «ειδικών σχολείων», στα οποία φοιτούν μαθητές που αποκλίνουν από τις «φυσιολογικές» νόρμες, δημιουργεί διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των ανθρώπων και της κοινής τους ζωής, ενώ παράλληλα παρεμποδίζουν την αυθόρμητη καλλιέργεια αισθημάτων, ανάμεσα στους ανθρώπους που ζουν μέσα και έξω από αυτά. Η χωριστή εκπαίδευση, υπερτονίζει τη διαφορετικότητα των αποκλεισμένων, ελλοχεύοντας τον κίνδυνο, να οδηγηθεί το σύνολο της όποιας κοινωνίας στην αντίληψη ότι υπάρχουν ανώτεροι και κατώτεροι άνθρωποι³³⁷.

Κρατώντας χωρισμένους τους κόσμους των «κανονικών» και των «ανάπηρων» στερούμε την επαφή μεταξύ των ανθρώπων αυτών, οπότε τα «υγιή» παιδιά δεν

³³⁵ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ. 88.

³³⁶ Ο. π., σσ. 92-94.

³³⁷ Ο. π., σσ. 57-59.

μαθαίνουν τίποτα για τους συνανθρώπους τους με ειδικές ανάγκες και το αντίστροφο³³⁸.

Είναι λογικό να δημιουργούνται έτσι παρανοήσεις και προκαταλήψεις που οδηγούν στην απόρριψη και τον αποκλεισμό των μειονοτήτων, γεγονός που λειτουργεί ως άμυνα, ατομική ή γενικευμένη, απέναντι στην «απειλή» του διαφορετικού, καθώς τελικά διασφαλίζεται η «φυσιολογικότητα» και το αίσθημα της επάρκειας, καταλληλότητας και υγείας, όταν το υγιές άτομο συγκρίνει τον εαυτό του με τα άτομα με ιδιαιτερότητες³³⁹.

Η επιστήμη της Κοινωνιολογίας επιβεβαιώνει τον κανόνα πως οι άνθρωποι συμπαθούν ότι φυσιολογικό και συνηθισμένο που εκφράζει το μέσο όρο, ενώ περιθωριοποιούν οτιδήποτε τους δημιουργεί άγχος, φόβο, ανασφάλεια ή προκαταλήψεις. Μέσα από αυτούς του αμυντικούς μηχανισμούς κάθε κοινωνία προσπαθεί να εξασφαλίσει τη δική της σταθερότητα. Υπό το πρίσμα αυτό, η αναπηρία αποτελεί περισσότερο μια κοινωνική παρά μια ατομική κατηγορία. Εάν κάθε οργανωμένη κοινωνία μπορούσε να επικοινωνήσει στα μέλη της τη λογική αυτή θεώρηση της αναπηρίας, τότε τα άτομα με ειδικές ανάγκες θα μπορούσαν να βοηθηθούν πραγματικά³⁴⁰.

Η κοινή ζωή και οι κοινές εμπειρίες μεταξύ των «φυσιολογικών» παιδιών και των «υστερούντων», προσφέρουν και στις δύο κατηγορίες εξοικείωση και γνώση, μέσω της συνύπαρξης και της αλληλοκατανόησης. Το σχολείο είναι ένας κατεξοχήν χώρος προσφερόμενος για τέτοιες συναντήσεις, αφού οι μαθητές συνυπάρχουν εκεί για μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ παράλληλα διαπαιδαγωγούνται και διαμορφώνουν το χαρακτήρα τους. Με αυτές τις προϋποθέσεις μπορούν να γαλουχηθούν με τις αρχές της ισότητας, της ελευθερίας και της αλληλεγγύης, και να καλλιεργηθούν, ώστε να κατανοήσουν τη σημαντικότητα του σεβασμού στη διαφορετικότητα³⁴¹.

Κάθε πολιτισμένη κοινωνία διακρίνεται για το κατά πόσο μπορεί να αποτινάξει από πάνω της τα ταμπού και τις ιδεοληψίες και να αποδεχτεί το διαφορετικό και την πολυμορφία. Η μάθηση και τα κοινά βιώματα λειτουργούν βοηθητικά προς την επίτευξη του σκοπού αυτού. Η γνώση είναι το όπλο ενάντια στο φόβο και προσφέρεται κυρίως μέσα στο σχολείο, όπου η συνύπαρξη διαφορετικών ομάδων

³³⁸ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ. 118.

³³⁹ Ό. π., σ. 121.

³⁴⁰ Ό. π., σσ. 60-61.

³⁴¹ Ό. π., σσ. 121-122.

μαθητών, (π.χ. κοινή εκπαίδευση αγοριών – κοριτσιών ή μαθητών με και χωρίς ειδικές ανάγκες), μπορεί να γίνει η εκκίνηση της κοινωνικής μάθησης³⁴².

Έτσι, αναπτύσσεται η ηθική του συνόλου και καλλιεργείται η τέχνη του «ζην συλλογικά», που αποτελούν τις προϋποθέσεις για να οδηγηθούν τα άτομα αλλά και οι κοινωνίες, σε συνεχή αυτοβελτίωση.

9. Από το Σχολείο της «Ένταξης» σε ένα «Σχολείο για Όλους»

Για τους μαθητές με ειδικές ανάγκες όμως, η ζωή δεν είναι εύκολη ακόμα και όταν ενταχθούν σε μία τάξη γενικού σχολείου χωρίς τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Κινδυνεύει να είναι στιγματισμένος από τους συμμαθητές του, ή να χρεώνεται αποτυχίες με δυσάρεστες ψυχολογικές προεκτάσεις, στην προσπάθειά του να ακολουθήσει ένα συγκεκριμένο και προφανώς ακατάλληλο γι' αυτόν αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών και να ανταποκριθεί σε διαδικασίες μάθησης που δεν του ταιριάζουν. Η κατάσταση αυτή είναι άδικη για το μαθητή με ειδικές ανάγκες, επιβαρυντική για τον εκπαιδευτικό που αισθάνεται ανίκανος να τον βοηθήσει και προφανώς η συνύπαρξη δεν ωφελεί αρκετά τους υγιείς μαθητές της τάξης. Οπότε μία τέτοια προσπάθεια ένταξης είναι μάλλον αποτυχημένη³⁴³.

Ως αντιπρόταση έρχεται η ιδέα της «Συνεκπαίδευσης» (inclusion), ή αλλιώς το «Σχολείο για όλους». Πρόκειται για μετεξέλιξη της ιδέας της ένταξης και αφορά σε σχολεία που θα διαφοροποιούν και θα εξατομικεύουν το αναλυτικό πρόγραμμα, προσαρμόζοντάς το στις εκπαιδευτικές ανάγκες κάθε μαθητή χωριστά, ενώ οι μαθητές θα συμμετέχουν από κοινού σε δραστηριότητες που δεν σχετίζονται με το μαθησιακό. Η ιδέα παρουσιάστηκε το 1994, στην παγκόσμια συνδιάσκεψη της Unesco στη Σαλαμάνκα της Ισπανίας και προφανώς δεν αφορά μόνον στην εκπαίδευση των μαθητών με ειδικές ανάγκες, αλλά εξυπηρετεί όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από τις πνευματικές, φυσικές, συναισθηματικές, γλωσσικές, ή άλλες προϋποθέσεις³⁴⁴.

Στο «Σχολείο για όλους», κάθε μαθητής θα έχει την ευκαιρία να προετοιμαστεί για την ενήλικη ζωή του όσο το δυνατόν καλύτερα, συνδυάζοντας την κατάκτηση της ακαδημαϊκής γνώσης, βάση των διαφορετικών προσωπικών ικανοτήτων, με τη

³⁴² Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ. 124.

³⁴³ Ο. π., σ. 325.

³⁴⁴ Ο. π., σ. 326.

προετοιμασία του στις κοινωνικές δεξιότητες, τα δικαιώματα ή τις υποχρεώσεις του απέναντι στο κοινωνικό σύνολο³⁴⁵.

Ελπίζουμε ότι θα δημιουργηθούν σύντομα στη χώρα μας, οι κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικές εκείνες προϋποθέσεις και συνθήκες, που θα επιτρέψουν την υλοποίηση της ιδέας του «Σχολείου για Όλους».

10. Η εκπαίδευση ως προς την επαγγελματική κατάρτιση των Α.Μ.Ε.Α

Η κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, προϋποθέτει την εκπαίδευση, τη δυνατότητα ανάπτυξης των ικανοτήτων τους, την καλλιέργεια της προσωπικότητάς τους, τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων με τα άλλα μέλη του κοινωνικού συνόλου, τον επαγγελματικό προσανατολισμό και κατάρτιση και τέλος, την επαγγελματική του αποκατάσταση. Η εργασία, θα εξασφαλίσει την επιβίωση στο ανάπηρο άτομο και θα το οδηγήσει στην κοινωνική του ενσωμάτωση³⁴⁶.

Στους μαθητές που μειονεκτούν σωματικά, πνευματικά, ψυχικά ή κοινωνικά, πρέπει να παρέχεται ειδική θεραπεία, περίθαλψη και μόρφωση, ώστε να βοηθηθούν για να οδηγηθούν σταδιακά στην αυτονόμηση και στην ανεξαρτητοποίηση, περνώντας από την εξάρτηση στην απεξάρτηση και στην αυτοτέλεια. Για την επαγγελματική εκπαίδευση των ατόμων αυτών, υπάρχουν τμήματα προεπαγγελματικής εκπαίδευσης, προστατευτικά εργαστήρια, ειδικά εργαστήρια επαγγελματικής μαθητείας, καθώς και τμήματα σε κατώτερες επαγγελματικές σχολές³⁴⁷.

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να διευκρινίσουμε ότι ο διαχωρισμός των μαθητών που φοιτούν σε ειδικά σχολεία δεν έχει ως βάση μόνο την ηλικία τους, αλλά κυρίως το νοητικό τους επίπεδο. Η διάκριση αυτή αφορά σε βαθμίδες εκπαίδευσης και έχει ως εξής: α) προσχολική βαθμίδα - (προνήπιο), β) προκαταρκτική ή προβαθμίδα - (νηπιαγωγείο), κατώτερη, μέση και ανώτερη βαθμίδα - (σχολικά έτη), και τέλος επαγγελματική βαθμίδα. Για το πέρασμα από τη μία βαθμίδα στην επόμενη ακολουθείται ο προσωπικός ρυθμός κάθε μαθητή και δεν προαπαιτείτε κάποιο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Υπάρχει μάλιστα η πιθανότητα για κάποιους

³⁴⁵ Σ. Σούλη, *Παιδαγωγική της ένταξης, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους»*, ό. π., σ. 327.

³⁴⁶ Λ. Δελλασούδα, *Εκκλησία και Κοινωνική ένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες*, (Αθήνα: 1997), σσ. 21-22

³⁴⁷ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.440.

μαθητές να μην μπορέσουν ποτέ να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους σε όλες τις βαθμίδες³⁴⁸.

Δυστυχώς οι δομές ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης στη χώρα μας, δίνουν τίτλους σπουδών χωρίς επαγγελματική εξειδίκευση, ωθώντας το ανάπηρο άτομο στην τακτική των επιδομάτων, στερώντας του έτσι το δικαίωμα στην εργασία³⁴⁹.

Η στέρηση εργασίας με τη σειρά της, οδηγεί το ανάπηρο άτομο στην απομόνωση και στον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ ταυτόχρονα του δημιουργεί έλλειψη αυτοπεποίθησης³⁵⁰.

Στον καθηγητή Τρεμπέλα διαβάζουμε σχετικά με τη θεραπεία του εκ γενετής τυφλού από τον Χριστό, ότι η πράξη αυτή του Κυρίου αποτελούσε ευεργεσία όχι μόνον για τον ίδιο τον τυφλό, αλλά και για όλη την ιουδαϊκή κοινότητα, αφού θεραπευμένος πλέον θα ήταν ικανός για εργασία και δεν θα χρειαζόταν οικονομική συνδρομή από τους συμπολίτες του προκειμένου να επιβιώσει³⁵¹.

Ένας επιπλέον σημαντικός αρνητικός παράγοντας ως προς το επίπεδο των επαγγελματικών προσόντων των ΑΜΕΑ, είναι ότι οι τέχνες στις οποίες μέχρι σήμερα εκπαιδεύονται (κεραμική, υφαντική, πλεκτική, ξυλουργική κλπ) έχουν πάψει να έχουν ζήτηση στην αγορά εργασίας. Οπότε χρειάζεται αναπροσαρμογή στην επαγγελματική κατάρτιση τους, ώστε να μπορούν να γίνουν ανταγωνιστικά αντίστοιχα του γενικότερου πληθυσμού³⁵². Η εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες, έτσι ώστε να διευκολύνεται η κοινωνική τους προσαρμογή, θα πρέπει να ολοκληρώνεται με την επαγγελματική τους εκπαίδευση και αποκατάσταση, οδηγώντας τα από την 'απασχολησιοθεραπεία' στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση με στόχο την αυτοπραγμάτωση. Έτσι ο χώρος της ειδικής αγωγής συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικές ανάγκες και την παραγωγική διαδικασία³⁵³.

Σε αυτό το δρόμο ίσως μπορεί να λειτουργήσει βοηθητικά η τεχνολογία, αφού ο ανάπηρος που θα έχει εκπαιδευτεί σε Η/Υ, θα μπορεί να εργαστεί σε διάφορους

³⁴⁸ Α. Κυπριωτάκη, *Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη 2000), σ.176.

³⁴⁹ Θ. Αλεξίου, «'Κοινωνικός αποκλεισμός' και 'αποκλεισμένες ομάδες': Οι ιδεολογικές λειτουργίες μιας εννοιολόγησης», *Θεματική Ενότητα ' Κοινωνικός Αποκλεισμός, Κοινωνία και Ψυχική Υγεία '*, Α.Π.Θ. (Θεσσαλονίκη: εκδ. Επιτροπή Ερευνών 2006) σ.45.

³⁵⁰ Α. Ζώνιου –Σιδέρη, *Άτομα με Ειδικές Ανάγκες και η Ένταξή τους*, (Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2000) σ.132.

³⁵¹ Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, ό. π., σ. 335.

³⁵² Λ. Δελλασούδα, *Κοινωνική Κοινωνική Πολιτική και ειδική επαγγελματική κατάρτιση*, (Αθήνα: 1991) σ. 97.

³⁵³ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.435.

φορείς, ακόμα και από το σπίτι του, παράγοντας έργο δημιουργικά και αναβαθμίζοντας την ποιότητα της ζωής του³⁵⁴.

Η θετική πλευρά των νέων τεχνολογιών είναι ότι δίνουν ευκαιρίες ίσης μεταχείρισης σε όλους, κάτι που στο παρελθόν ήταν αδύνατο³⁵⁵.

Η συμμετοχή των προσώπων με αναπηρία στην οικονομική και κοινωνική ζωή και η σύνδεση με την τοπική κοινωνία, μπορεί να συνεισφέρει στη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους και στην αποδοχή τους από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν στην κοινωνία ως ισότιμα μέλη της³⁵⁶.

Έτσι διασφαλίζεται η αποφυγή της ιδρυματοποίησής τους, όταν το οικογενειακό περιβάλλον αδυνατεί για οποιονδήποτε λόγο να στηρίξει τη διαβίωσή του. Η Εκκλησία μπορεί να καθησυχάσει τους φόβους και τις αγωνίες των οικογενειών των ανάπηρων ατόμων για το μέλλον των προσώπων αυτών, ενισχύοντας τον ρόλο τους στην εκκλησιαστική κοινωνία και διευκολύνοντας την κοινωνική ενσωμάτωσή τους.

³⁵⁴ I.T.Y.(Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών),Τηλεργασία 2000, του Ινστιτούτου Τεχνολογίας I.T.Y., δημοσιεύτηκε την 22/5/2006. www.disabled.gr/tilergasia-elliniko-mnimonio-katanoisis-gia-tin-tilergasia/ Περιοδικό Αυτονομία, Αναπηρία τώρα, Τεχνολογία, Απασχόληση, τ.π. 3/5/2014.

³⁵⁵ Κ. Χατζηαποστόλου, Αυτονομία, Αναπηρία Τώρα, Απασχόληση , www.disabled.gr/lib/?p=7316 στις τ.π. 17/11/2013.

³⁵⁶ Γ. Κανατά, *Η Οικονομική, Λειτουργική, Κοινωνική Διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες*, Διδ. Διατριβή, (Θεσσαλονίκη: 2005) σ. 142.

Κεφάλαιο Β: Η κοινωνική ενσωμάτωση των Α.Μ.Ε.Α, ως απόρροια της σύγχρονης θεολογίας

1. Από την περιθωριοποίηση στην κοινωνική ενσωμάτωση

Το ανάπηρο άτομο και η οικογένειά του έρχονται αντιμέτωποι με σορό προβλημάτων, καθώς ο κόσμος μας δεν είναι αγγελικά πλασμένος. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που καλούνται να αντιπαλέψουν είναι το κοινωνικό στίγμα. Το κοινωνικό στίγμα συνοδεύει τόσο το πρόσωπό του ατόμου με μειονεξίες, όσο και το οικογενειακό περιβάλλον του. Με βάση τη θεωρία του στίγματος, οι κοινωνίες είναι αρνητικές στην ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων με τους ίδιους τους ανάπηρους, όπως και με τα υπόλοιπα μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντός τους³⁵⁷.

Με τη λέξη «στίγμα» υποδηλώνετε η έννοια «σημάδι», συνήθως ατίμωσης ή ντροπής. Για τα «στιγματισμένα» λόγω βιολογικών ή πνευματικών προβλημάτων άτομα, συχνά χρησιμοποιούνταν υποτιμητικές και προσβλητικές εκφράσεις, όπως «σακάτης». Η νοοτροπία αυτή, πολλαπλασιάζει το άγχος που βιώνει καθημερινά μια τέτοια οικογένεια και τροφοδοτεί τα μέλη της με αισθήματα θυμού, μοναξιάς και αγωνίας για το μέλλον. Η επιστήμη της ψυχολογίας ορίζει πως οι γονείς των παιδιών με ειδικές ανάγκες διέρχονται από πέντε συναισθηματικά στάδια ώσπου να φτάσουν στην αποδοχή του προβλήματος του παιδιού τους.

Αρχικά σοκάρονται, καθώς κανείς δεν είναι προετοιμασμένος να αποδεχτεί μια δυσμενή διάγνωση για το ίδιο το παιδί του. Στη συνέχεια περνούν από το στάδιο της άρνησης, όπου αμφισβητούν την αξιοπιστία της διάγνωσης. Ακολουθεί το στάδιο του πένθους, κατά το οποίο κυριαρχούν συναισθήματα άγχους, θυμού, θλίψης και απογοήτευσης. Το επόμενο στάδιο είναι αυτό της προσαρμογής, όπου οι γονείς στη προσπάθειά τους να στηρίξουν το παιδί τους, συγκεντρώνουν τις ψυχικές δυνάμεις τους και αναζητούν τις ιδανικές λύσεις, που θα απαλύνουν το πρόβλημα. Τελικά, επέρχεται το στάδιο της αναδιοργάνωσης και αποδοχής, στο οποίο οι γονείς συμφιλιώνονται με τη χρόνια κατάσταση του παιδιού τους και προσαρμόζονται στα δεδομένα, αναλαμβάνοντας ενεργό ρόλο στην καθημερινότητα του παιδιού τους³⁵⁸.

³⁵⁷ Α. Ζώνιου –Σιδέρη, *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους*, (Αθήνα: εκδ. Πεδίο, 2011) σ. 46.

³⁵⁸ Ν. Dale, *Τρόποι συνεργασίας με οικογένειες παιδιών με ειδικές ανάγκες*, Επιστ. επιμ.: Βασίλειος Καπετάνιος, μτφρ. Μ. Αποστολή, (Αθήνα: εκδ. Έλλην 2000) σ.71.

Η προσαρμογή των γονέων είναι μια επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία. Η γνώση μπορεί να λειτουργήσει βοηθητικά για αυτούς απαλλάσσοντάς τους από το βάρος των ενοχών. Μια επιτυχημένη συνεργασία με τους ειδικούς, διευκολύνει την αποδοχή της δύσκολης αυτής κατάστασης³⁵⁹.

Πρέπει να γίνει κατανοητό πως οι αντιδράσεις θρήνου εκ μέρους των γονέων δεν αφορούν μόνον στο ίδιο το ανάπηρο παιδί τους, αλλά κυρίως στο ιδανικό παιδί που ονειρεύονταν και δεν απέκτησαν. Ένα ανάπηρο παιδί προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα στους γονείς του και συναισθηματική επιβάρυνση στα αδέρφια του, που καλούνται να αναλάβουν την ευθύνη του στο μέλλον³⁶⁰.

Στο κομμάτι αυτό συμβάλλει πραγματικά θετικά η ειδική αγωγή και εκπαίδευση, καθώς επιδιώκει την ευαισθητοποίηση και παιδευτική προετοιμασία τόσο του οικογενειακού όσο και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος του παιδιού με αναπηρία, κατευθύνοντάς τα προς την αποδοχή των ανάπηρων ατόμων και τη κοινωνική ένταξη³⁶¹.

Με τον καιρό τα κοινωνικά στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που αφορούν στα άτομα με ειδικές ανάγκες, μειώνονται με την ενημέρωση του γενικού πληθυσμού και τις εκστρατείες των ΑΜΕΑ και των οικογενειών τους, για ίσα δικαιώματα. Έτσι, σταδιακά η κοινωνία ευαισθητοποιείτε σχετικά με την αναπηρία και συνειδητοποιεί ότι μπορεί και οφείλει, να στηρίζει τα μέλη αυτά με πολλούς τρόπους που δεν σχετίζονται με την ελεημοσύνη, τον οίκτο και τη φιλανθρωπία, αφού είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο πως όλοι είμαστε 'εν δυνάμει' ανάπηροι. Αυτός ο τρόπος σκέψης επιτάσσει την ολοένα αυξανόμενη αλλαγή των κοινωνικών αντιλήψεων που αντιμετωπίζουν την αναπηρία ως προσωπική τραγωδία³⁶².

2. Η Εκκλησία στηρίζει πνευματικά τα πρόσωπα με αναπηρία

Τελευταία η ζωή μας αλλάζει με γοργούς ρυθμούς, καθώς ζούμε πλέον σε μια πολιτιστικά πλουραλιστική κοινωνία που ευνοεί τη συνύπαρξη διαφορετικότητας

³⁵⁹ Αικ. Μπακλέ, *Η στήριξη της οικογένειας με άτομο με ειδικές ανάγκες* ΑΠΘ, Θεολογική σχολή, Τμήμα ποιμαντικής και κοινωνικής θεολογίας, τομέας Δικαίου, οργάνωσης, ζωής και διακονίας της εκκλησίας, Διδ. Διατριβή, (Θεσσαλονίκη: 2012) σ. 37.

³⁶⁰ R. M. Hodapp, *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία*, μτφρ. Μ. Δεληγιάννη, (Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο 2003) σ. 87.

³⁶¹ Γ. Κρουσταλάκη, *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωής, θεωρία και πράξη της αγωγής του νέου ανθρώπου*, ό. π., σ.435.

³⁶² S.French and J. Swain, *Disability and Communication: Listening is not enough*, στο δικτυακό τόπο :www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/French/isability%20and%20Communication.pdf

οδηγώντας στην αναγκαιότητα σεβασμού του 'άλλου' και της διαφορετικότητάς του³⁶³. Σύμφωνα με την Ορθόδοξη θεολογία, ο Υιός του Θεού είναι το Αρχέτυπο του ανθρώπου. Το γεγονός αυτό καθιστά κάθε ανθρώπινο πλάσμα μοναδικό και ανεπανάληπτο «πρόσωπο», που φέρει όλα τα στοιχεία του Προσώπου του Θεού κατ' εικόνα Του. Η ελευθερία, η αγάπη και η δημιουργία σχέσεων με τους άλλους, προσδιορίζουν κάθε «πρόσωπο» ξεχωριστά και του δίνουν τη δυνατότητα να οδηγηθεί στο καθ' ομοίωσιν.

Αυτός ο τρόπος σκέψης χαρακτηρίζει τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μέσα στην Εκκλησία του Χριστού το «άτομο» καθίσταται «πρόσωπο», όταν μετέχει στον τρόπο υπάρξεως του Θεού, δηλαδή όταν ελεύθερα επιλέξει την κοινωνία με τους συνανθρώπους και τον Θεό και την προσφορά από ανιδιοτελή αγάπη. Η αγάπη αποτελεί την οδό της γνώσης του προσώπου, καθώς προϋποθέτει την καθολική αποδοχή του 'άλλου' όπως είναι³⁶⁴.

Για την Ορθόδοξη Εκκλησία κάθε άνθρωπος είναι η εικόνα του Θεού. Κανείς δεν υπερτερεί ή μειονεκτεί έναντι των άλλων για τα βιολογικά, φυλετικά, κοινωνικά ή άλλα χαρακτηριστικά του, αλλά μόνον από την ελεύθερη επιλογή του να αγαπά. Η όποια μειονεξία δεν καταργεί το ανθρώπινο πρόσωπο και δεν εμποδίζει την ανάπτυξη σχέσεων αγάπης με τον Θεό και τον συνάνθρωπο³⁶⁵. Στον κάθε συνάνθρωπο αναγνωρίζουμε τον ίδιο τον Χριστό, εικόνα του οποίου είμαστε όλοι³⁶⁶.

Η ανάγκη κοινωνικής ένταξης των προσώπων με αναπηρία, καθίσταται προοδευτικά όλο και εντονότερη. Η σύγχρονη πολυπολιτισμική πραγματικότητα, δημιουργεί την ανάγκη αναγνώρισης και σεβασμού των ιδιαιτεροτήτων των άλλων. Η Εκκλησία μπορεί να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή. Είναι δεδομένο πως η ορθόδοξη Εκκλησία έχει αναπτυγμένη τη διακονία και τη φιλανθρωπία, μέσω των οποίων συνδράμει κάθε αδύναμο πλάσμα. Με τους τρόπους αυτούς όμως, δεν επιτυγχάνεται η κοινωνική ένταξή τους, που είναι και το ζητούμενο, καθώς κάτι τέτοιο δεν αφορά μόνο στους χειρισμούς της Εκκλησίας, αλλά είναι υπόθεση όλων μας, μέσω της στάσης και των έργων μας.³⁶⁷

³⁶³ Ι. Πέτρου, *Πολυπολιτισμικότητα και θρησκευτική ελευθερία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας 2005) σ. 155.

³⁶⁴ Μοναχού Μωυσή Αγιορείτη, *Η ευλογία του πόνου και ο πόνος της αγάπης*, (Αθήνα: εκδ. Τήνος 1991) σ. 59.

³⁶⁵ Γ. Γρίβα, «Ανθρώπινο Πρόσωπο και νοητική ανεπάρκεια», *Σύναξη*, 89 (2004) σ. 11.

³⁶⁶ Γ. Μεταλληνού, *Ενορία. Ο Χριστός εν τω μέσω ημών*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία Εκκλησίας της Ελλάδας 1990) σ.58.

³⁶⁷ Λ. Δελλασούδα, *Εισαγωγή στην Ειδική Αγωγή. Τόμος Α'. Σχολική ένταξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Από τη θεωρία στην πράξη. Σύγχρονες τάσεις για: τη γενική εκπαίδευση, την*

Η Εκκλησία ίσως θα έπρεπε να στοχεύει στο να περιοριστεί η εξάρτησή του αδύναμου μέλους της από άλλα πρόσωπα. Να στοχεύσει δηλαδή, στη παροχή βοήθειας προκειμένου να επιτευχθεί η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αυτοδυναμία του ανάπηρου προσώπου. Οι προϋποθέσεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης αυτών των ατόμων, είναι η επαγγελματική και η πνευματική τους στήριξη. Η Εκκλησία μπορεί να στηρίζει πνευματικά τα άτομα αυτά, ώστε να γίνουν ικανά να αντιμετωπίσουν κάθε κοινωνική πρόκληση³⁶⁸.

Ο Θεός «*ήλάττωσε*» τον άνθρωπο κάτι λίγο από τους αγγέλους, και έστειλε τον Υιό του να θυσιασθεί για να τον εξυψώσει³⁶⁹. Ο Εσταυρωμένος Ιησούς κουβαλά στις πλάτες Του το βάρος της φθοράς και του πόνου, ενώ με την Ανάστασή Του συνθλίβει τα δεσμά της φθοράς και του θανάτου, δίνοντας σε όλους την ελπίδα της ζωής.

Η πραγματικότητα που βιώνουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες κάθε φορά που δέχονται συμπεριφορές απόρριψης και εγκατάλειψης, ομοιάζουν και θυμίζουν την εικόνα του ανήμπορου Ιησού στον σταυρό. Ρόλος της Εκκλησίας είναι να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα αυτή. Είναι οδυνηρό να διαπιστώνει κανείς την αδράνεια της Εκκλησίας απέναντι στα βάσανα των περιθωριοποιημένων αυτών ανθρώπων, ή τη λανθασμένη αντιμετώπιση της λύπησης και ελεημοσύνης. Η φιλανθρωπία μόνη, οδηγεί σε σχέσεις εξάρτησης και αναπαράγει τον κοινωνικό αποκλεισμό³⁷⁰.

Η Εκκλησία έχει τη δυνατότητα επιρροής και ευαισθητοποίησης του γενικού πληθυσμού, ώστε να χτιστούν γέφυρες επικοινωνίας των ατόμων με ειδικές ανάγκες, με εκείνα που ανήκουν στον λεγόμενο γενικό πληθυσμό³⁷¹.

Η κατανόηση και η παροχή ευκαιριών στα άτομα με αναπηρίες, τους δίνουν τη δυνατότητα ανάπτυξης ικανοτήτων και ένταξης στην κοινωνία³⁷². Η ενσωμάτωση των προσώπων με ειδικές ανάγκες στην Εκκλησία του Χριστού, υποδηλώνει και

επαγγελματική κατάρτιση, τη διδακτική μαθητών με αισθητηριακά προβλήματα, (Αθήνα: εκδ. Λ. Δελλασούδα 2003).

³⁶⁸ Λ. Δελλασούδα, *Εκκλησία και Κοινωνική Ένταξη Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες*, (Αθήνα: εκδόσεις Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1997) σ. 66.

³⁶⁹ Α. Παπαντωνίου, «Κοινωνική Ένταξη Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες και ο ρόλος της Εκκλησίας», στο *Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος “Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α”*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 1999) σσ. 63 – 64.

³⁷⁰ Στ. Σκαράγγα, *Οι απόψεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας σήμερα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες όπως εκφράζονται στον περιοδικό εκκλησιαστικό τύπο*, ό. π., σελ. 49.

³⁷¹ Αικ. Μπακλέ, *Η στήριξη της οικογένειας με άτομο με ειδικές ανάγκες, Ποιμαντική Προσέγγιση, Θεολογική Σχολή*, ό. π., σελ.74.

³⁷² Samuel Kabue, *Άτομα με ειδικές ανάγκες σε μια θεραπευτική και συμφιλωτική κοινότητα*, Συνέδριο του ΠΣΕ για την ιεραποστολή και τον Ευαγγελισμό Αθήνα 9-16 Μαΐου 2005 plen 11 Μαΐου, στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.oikoumene.org/..Plen-1-doc.1.τ.π.12/1/2013>. σελ. 6.

αποδεικνύει την έμπρακτη εκδήλωση αγάπης των χριστιανών προς τα άτομα αυτά, ώστε η ισότιμη μεταχείριση και ο σεβασμός προς αυτά, να γίνουν το παράδειγμα της γενικότερης κοινωνικής τους ενσωμάτωσης, προκειμένου να μην υποφέρουν πια από περιθωριοποίηση και κοινωνικό αποκλεισμό.

Το ρόλο της διδασχής και της πνευματικής καθοδήγησης φέρει στους ώμους του ο πνευματικός πατέρας, ο οποίος ως λειτουργός της Εκκλησίας είναι σε θέση να καταδείξει στους πιστούς την ασθένεια τους, την προερχόμενη από την αδυναμία τους να αγαπήσουν τον συνάνθρωπο. Αυτή είναι η απόδειξη της ανεπάρκειας της πίστης τους³⁷³.

Ο πνευματικός μπορεί πραγματικά να στηρίζει και να καθοδηγήσει ουσιωδώς το ποίμνιό του, όταν είναι συνοδοιπόρος των ενοριτών του και ενδιαφέρεται πραγματικά για τα προβλήματά τους. Είναι σημαντικό να έχει αυξημένες πνευματικές εμπειρίες και γνώσεις, αλλά και ψυχικό σθένος. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να έχει την ικανότητα να φανεί αντάξιος της αποστολής του Κυρίου Ιησού Χριστού.

Η επιστήμη της ψυχιατρικής σε συνδυασμό με την ποιμαντική και το ιερό μυστήριο της Εξομολογήσεως, έχουν ως σημείο ταύτισης τον άνθρωπο και την απαλλαγή του από όσα βαραίνουν τη ψυχή του, με τη μορφή της θεραπείας και της διακονίας ως προς αυτόν³⁷⁴.

Εξαιρετικά σημαντική μπορεί να αποδειχθεί η διακονία αυτή στις οικογένειες των παιδιών με ειδικές ανάγκες που έρχονται καθημερινά αντιμέτωπες με σωρεία προβλημάτων και έχουν μεγάλη ανάγκη από αποδοχή, κατανόηση, καθοδήγηση, παρηγοριά και βοήθεια. Που άραγε θα μπορούσαν να στραφούν γι' αυτά εκτός από τον οίκο του Θεού και τους επί γης εκπροσώπους Του³⁷⁵;

Ακόμα, ο ποιμένας θα μπορούσε να στηρίζει και να καθοδηγήσει τα ζευγάρια που ξαφνικά έρχονται αντιμέτωπα με τη σοκαριστική πραγματικότητα μιας προβληματικής κύησης και μαθαίνουν ότι το έμβρυο που κυοφορούν δεν είναι υγιές και απολύτως φυσιολογικό. Θα ήταν ανακουφιστική γι' αυτούς η βοήθεια, ώστε να κατανοήσουν τις ενέργειες του Θεού πριν προβούν σε διαδικασίες που θα μπορούσαν να αποβούν μοιραίες για την ολοκλήρωση της κύησης αυτής³⁷⁶.

³⁷³ π. Φιλ. Φάρου, *Η ίαση ως υγείας ολοκληρία.*, ό. π., σελ. 187.

³⁷⁴ Στ. Σκαράγγα, *Οι απόψεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας σήμερα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες*, ό. π., σ. 70.

³⁷⁵ Ό. π., σ. 44.

³⁷⁶ Ό. π., σ. 44.

Στο χώρο της Εκκλησίας δίνονται ευκαιρίες ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων, μέσω διαφόρων δραστηριοτήτων, κυρίως πνευματικού ή ψυχαγωγικού χαρακτήρα, που βοηθούν στην κοινωνική αλληλοαποδοχή και συμβίωση³⁷⁷.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων, η Εκκλησία συνεργάζεται με εξειδικευμένους φορείς ή πρόσωπα, όπως κληρικοί, επιστήμονες και νοσηλευτικά ιδρύματα, αλλά και με κάθε άνθρωπο που έχει τη διάθεση της προσφοράς. Η εντολή της προσφοράς και της θεραπείας δόθηκε από τον ίδιο τον Χριστό σε όσους τον ακολουθούσαν³⁷⁸.

³⁷⁷ Λ. Δελλασούδα, *Φιλανθρωπική και Πνευματική Διακονία της Εκκλησίας και Κοινωνική Ένταξη Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες*, (Αθήνα: εκδ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2005) σσ. 63-65.

³⁷⁸ π. Φ. Φάρου, *Η ίαση ως υγείας ολοκληρία*, ό. π., σ. 50.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο άνθρωπος από την αρχή της υπάρξεώς του, αποστρέφεται κάθε μορφή ασθένειας ή αναπηρίας. Γνωρίζουμε πως ήδη από τα προϊστορικά χρόνια οποιαδήποτε κατάσταση μειονεξίας ή ελαττώματος, σωματικού ή πνευματικού, δέχθηκε συμπεριφορές φόβου και απέχθειας. Στην αλλαγή αυτής της νοοτροπίας λειτούργησε καταλυτικά η διδασκαλία και το παράδειγμα του Κυρίου Ιησού Χριστού.

Ο Ιησούς ως προϋπάρχων Λόγος και μονογενής Υιός του Θεού που συνυπάρχει με τον Πατέρα, μετέχει στη δόξα του και καταργεί με την παρουσία του το Νόμο, με τα έργα του που έχουν θεία προέλευση, δημιουργικό και εσχατολογικό χαρακτήρα³⁷⁹.

Στην περίπτωση του «Σημείου» του εκ γενετής τυφλού, ο Ιησούς με θεϊκή παντοδυναμία λειτουργεί δημιουργικά δίνοντας το φως των οφθαλμών στον εκ γενετής τυφλό, αλλά και εσχατολογικά αφού στο τέλος της διηγήσεως παρουσιάζεται το αποτέλεσμα της ελεύσεώς του στον κόσμο ως «κρίμα» σύμφωνα με το οποίο οι μη βλέποντες μπορούν πλέον να βλέπουν, ενώ οι βλέποντες γίνονται τυφλοί³⁸⁰.

Ο Ιωάννης στο κεφ. 9 εξετάζει το ζήτημα της «κρίσεως του Θεού». Το «φως» για τον τυφλό είναι η βάση για το κήρυγμα σχετικά με την τελική κρίση του Θεού. Η εσχατολογική «κρίση» που έφερε στον κόσμο ο ερχομός και η δράση του Ιησού, ενεργείται από τον Υιό του Ανθρώπου αυτόματα στο παρόν και δεν αναμένεται στο μέλλον. Η κρίση αυτή συντελέστηκε και συνεχίζει να συντελείται. Έτσι, άνθρωποι που φαίνονται να κατέχουν πνευματικά το φως του Θεού αποδεικνύονται τυφλοί, σε αντίθεση με εκείνους, που φαινομενικά κατατάσσονται στους τυφλούς και πνευματικά καθυστερημένους και αποδεικνύεται ότι διαθέτουν πνευματική διαύγεια, ώστε να είναι ικανοί να αναγνωρίζουν τη θεία πραγματικότητα³⁸¹.

Κάθε ανθρώπινο σώμα για την Εκκλησία του Χριστού, είναι από τη δημιουργία του ναός του Πνεύματος. Κάθε χριστιανός ως μέλος του Σώματος της Εκκλησίας στοχεύει στην τελείωση του, που πραγματώνεται με την ένωσή του με το Αρχέτυπό του, δηλαδή τον Κύριο Ιησού Χριστό, ο οποίος είναι η Κεφαλή του Σώματος. Από το στόχο της θεώσεως δεν εξαιρείτε κανένα, άρα ούτε και ο ανάπηρος άνθρωπος, δεδομένου ότι η ατελής φύση διακατέχει κάθε άνθρωπο, ενώ η φθορά της φύσης

³⁷⁹ Χρ. Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο* ό. π., σ. 229.

³⁸⁰ Ό. π., σ. 236.

³⁸¹ Σ. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α' Κεφ. 1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι*, ό. π., σ. 468-469.

συνεπάγεται τον θάνατο για όλους.

Στους κόλπους της Εκκλησίας του Χριστού, κάθε άνθρωπος είναι 'πρόσωπο' ξεχωριστό, μοναδικό και ανεκτίμητο. Κάθε άνθρωπος χωρίς καμιά εξαίρεση, καλείται να εκπληρώσει το καθ' ομοίωσιν. Ως όπλα στο δύσκολο δρόμο της επίτευξης του στόχου αυτού, ο άνθρωπος χρησιμοποιεί την ελεύθερη βούληση και την επιλογή της αγάπης και της δημιουργίας σχέσεως με τον πλησίον και τον ίδιο τον Θεό. Η εικόνα που περιγράφει την αξία του ανθρώπου αδιακρίτως σύμφωνα με την Ορθοδοξία, είναι ψυχή και σώμα ως όλο, που τείνει στο καθ' ομοίωσιν.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία ζει ως κοινωνία, σύμφωνα πάντα με το πρότυπο της Τριαδικής Κοινωνίας. Η προοπτική της ζωής της, όπως και των μελών της, βρίσκεται στα έσχατα, στο μυστήριο του μέλλοντος, στην αγιότητα της «καινής κτίσεως»³⁸². Ο ανάπηρος άνθρωπος καλείται σε συμμετοχή στα μυστήρια της Εκκλησίας, όπως στον Αγιασμό, το Ευχέλαιο και κυρίως τη Θεία Ευχαριστία, που στοχεύουν στην ίαση σώματος και ψυχής και στη λήψη της θείας χάρης. Με τη Θεία Ευχαριστία κάθε πιστός προγεύεται τη Βασιλεία του Θεού, στην οποία μετέχουν όλοι ξεφεύγοντας από τα στενά όρια της βιολογικής ζωής.

Για τον βαριά ανάπηρο άνθρωπο που ίσως δεν είναι σε θέση να αποφασίσει συνειδητά την ένταξή του στους κόλπους της Εκκλησίας, μεριμνούν οι πιστοί αδερφοί του μέσω της διακονίας προς αυτόν. Με τον τρόπο αυτό ο βιολογικά στιγματισμένος άνθρωπος από την αναπηρία, μπορεί να δώσει στους αδελφούς του τη δυνατότητα να υπερβούν τα όρια του οίκτου και της αποστροφής, επιλέγοντας να διαθέσουν τον εαυτό τους στη διακονία του, συνειδητοποιώντας πως είμαστε όλοι ατελείς χωρίς τον συνάνθρωπο. Έτσι η αγαπητική σχέση που αναπτύσσεται στην Ευχαριστιακή Κοινωνία μεταξύ των μελών του Σώματος, του οδηγεί στην ολοκλήρωση ως «πρόσωπα» και στην ένωσή τους με την Κεφαλή, δηλαδή τον Χριστό.

Μεταξύ των πιστών χριστιανών όμως παρατηρήθηκε η υπερίσχυση του πνεύματος της φιλανθρωπίας, με έντονη την έκφραση της ελεημοσύνης, χωρίς την ταυτόχρονη ουσιαστική αποδοχή των αδύναμων αυτών ανθρώπων. Στην ίδια λογική συχνά κινούνται και οι σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, συνδυάζοντας τους ανάπηρους ανθρώπους κυρίως με την οικονομική επιβάρυνση, που επωμίζεται το

³⁸² X. Τερέζη, «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», στο Α. Αυγουστίδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερόμος, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζη, Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου, (Πάτρα: Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2002) σ. 42.

σύνολο του γενικού πληθυσμού, για τη φροντίδα τους και θεωρώντας τους πολίτες β' κατηγορίας, αφού συνήθως πρόκειται για μη παραγωγικά άτομα. Προς την ίδια κατεύθυνση βρίσκονται και οι επιστήμες. Η ιατρική και η βιοτεχνολογία προσπαθούν εναγωνίως να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής του ανθρώπινου είδους. Η προσπάθεια αυτή είναι θετική αρκεί να μην αντιτίθεται στη φύση του ανθρώπου παρακάμπτοντας τη δεοντολογία, την ηθική, ακόμα και το νόμο. Μέθοδοι όπως η ευγονική και η ευθανασία προφανώς κινούνται προς την κατεύθυνση αυτή.

Στο χώρο της εκπαίδευσης, η παιδαγωγική της ένταξης αρχικά φάνηκε να αφορά μόνον στα άτομα με ειδικές ανάγκες. Στις μέρες μας γίνεται ολοένα και πιο φανερό η αναγκαιότητά της για το σύνολο της κοινωνίας. Μέσω της κοινής ζωής και μάθησης προάγονται αξίες όπως η αλληλοκατανόηση και ο σεβασμός στη διαφορετικότητα, ενώ διασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μεταξύ των πολιτών της σύγχρονης πολυπολιτισμικής κοινωνίας μας. Η ένταξη αντί του διαχωρισμού, αποτελεί την ευκαιρία για να αρθούν οι προκαταλήψεις και να διορθωθούν εσφαλμένες αντιλήψεις, ενώ αλλάζει διαρκώς τις ευκαιρίες μάθησης, μέσω της ενίσχυσης. Συμβάλλει στην ανοχή απέναντι στις ατομικές διαφορές, αυξάνοντας ταυτόχρονα το πλήθος των θετικών μοντέλων – προτύπων, ώστε να διευρυνθεί το πεδίο μάθησης και να οδηγηθούμε στην αυτονομία ορθή άποψη ότι είναι απολύτως φυσική η συνύπαρξη υγείας και ασθένειας, χαράς και λύπης, ζωής και θανάτου. Βοηθά τους μαθητές με ή χωρίς ειδικές ανάγκες, που έχουν βιώσει αρνητικές εμπειρίες μαθησιακής ή κοινωνικής αποτυχίας να θέτουν ρεαλιστικούς προσωπικούς στόχους επίτευξης μάθησης. Για το λόγο αυτό, είναι επιβεβλημένο οι κοινωνικο-εκπαιδευτικές πολιτικές και το σχολικό σύστημα, να διέπονται από την αρχή της παιδαγωγικής της ένταξης και προωθώντας μια σειρά από αλλαγές στην εκπαιδευτική διαδικασία να οδηγήσουν το ελληνικό σχολείο, από σχολείο του διαχωρισμού σε ένα σχολείο για όλους, όπου τα παιδιά και οι έφηβοι θα μάθουν να ζουν με λιγότερες φοβίες σε μια κοινωνία συνεργασίας και αλληλοαποδοχής.

Η «Παιδαγωγική της ένταξης» ως στόχους έχει την αναγνώριση της προσωπικής αξίας κάθε ανθρώπου ανεξάρτητα με τη φυσική, ψυχική ή διανοητική κατάστασή του, την αποδοχή της διαφορετικότητας, την κατανόηση και το σεβασμό των πολιτισμικών διαφορών, την επικράτηση της κοινωνικής ισότητας, την ανάπτυξη πνεύματος αλληλεγγύης, τη δημοκρατική συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, τη μέριμνα για το συμπολίτη, την ανάπτυξη κοινωνικής συνείδησης, τη συνειδητοποίηση των ευθυνών του κάθε ατόμου έναντι τόσο του εαυτού του όσο και

των άλλων, αλλά και του περιβάλλοντος γενικότερα και τέλος, την καλλιέργεια ενός ανοικτού πνεύματος απέναντι στην αλλαγή.

Κάθε γενικό σχολείο μπορεί με κατάλληλο σχεδιασμό, συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προγράμματα που αναφέρονται σε μαθητές με ειδικές ανάγκες και με τη συνεργασία ειδικών παιδαγωγών, να αναπτύξει ενταξιακές πρακτικές, στοχεύοντας στη ένταξη των παιδιών με αναπηρίες στο σχολικό σύστημα αρχικά, στους εργασιακούς χώρους αργότερα και στην κοινωνία γενικότερα.

Τα άτομα με ειδικές ανάγκες κατανοούνται από το κοινωνικό σύνολο ως εκφραστές του πόνου. Όποιος όμως συναναστρέφεται μαζί τους είναι σε θέση να γνωρίζει το πόσο χαρούμενοι και αισιόδοξοι άνθρωποι είναι και το πόσο θετικά προσεγγίζουν τη ζωή, που σίγουρα για αυτούς έχει πολύ περισσότερες δυσκολίες από ότι για εμάς. Ο αγώνας και οι προσπάθειες των ατόμων με ειδικές ανάγκες μπορούν να γίνουν για όλους μας πρότυπα μαχητικότητας και πηγή έμπνευσης, σκέψης και ενθάρρυνσης.

Η απομόνωση και ο διαχωρισμός τους από το κοινωνικό σύνολο, εξυπηρετεί στο να μπορούν οι υπόλοιποι να θεωρούν τους εαυτούς τους ως υγιείς και φυσιολογικούς, σαν να πρέπει απαραίτητως οι υγιείς να είναι προστατευμένοι από τον πόνο, το φόβο, την ασθένεια ή τις ατέλειες της ζωής.

Η Εκκλησία δεν κρίνει τους ανθρώπους βάση των φυσικών αδυναμιών ή πλεονασμάτων τους, αλλά επιθυμεί την ένταξη όλων στη λατρευτική ζωή της. Συχνά, η πραγματικότητα των παιδιών με ειδικές ανάγκες είναι η απομόνωση. Η Εκκλησία είναι σημαντικό να στρέψει το ενδιαφέρον της προς την προετοιμασία και την ευαισθητοποίηση του γενικού πληθυσμού, προκειμένου τα ανάπηρα άτομα να γίνουν όσο το δυνατόν αποδεκτά, ώστε να οδηγηθούν στην κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση. Ο κύριος τρόπος επίτευξης του στόχου αυτού είναι η ανάδειξη της αγαπητικής σχέσης των πιστών μελών του Εκκλησιαστικού Σώματος και η θυσιαστική υπέρβαση της ατομικότητας. Η Εκκλησιαστική ενσωμάτωση μπορεί να λειτουργήσει ως πρώτο βήμα της γενικότερης κοινωνικής αποδοχής.

Τελικά, είναι εύκολο να διαπιστώσουμε πόσο ομοιάζουν οι θέσεις της Παιδαγωγικής και της Εκκλησίας του Χριστού, ως προς τον τρόπο προσέγγισης των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Η Εκκλησία και το Σχολείο έχουν κοινές θέσεις στα ζητήματα αυτά, οπότε μπορούμε να ελπίζουμε πως η καθοδήγηση αφενός των πιστών και αφετέρου των μαθητών, θα αποφέρει θετικούς καρπούς ως προς την εξομάλυνση των όποιων κοινωνικών διαφορών. Οι δύο αυτοί παράγοντες, (Εκκλησία και

Σχολείο), μπορούν να νουθετήσουν και να προετοιμάσουν περισσότερο ευαισθητοποιημένους πολίτες, συνεισφέροντας τα μέγιστα στη διαμόρφωση της αυριανής κοινωνίας. Μια κοινωνία στην οποία οι πολίτες της μαθαίνουν από νωρίς να ζουν από κοινού, να μοιράζονται εμπειρίες και να συνδημιουργούν πολιτισμό, με σεβασμό στις όποιες προσωπικές ιδιαιτερότητές, είναι δυνατό να προσεγγίσει τον καλύτερο κόσμο που αναζητά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Καινή Διαθήκη, (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Ελλάδος, 2006).

Για τα έργα των Πατέρων χρησιμοποιήθηκε και η έκδοση του J.P.Migne, Patrologiae Graeca

Καβάσιλα, Ν. *Περί της εν Χριστώ ζωής*, Λόγος έκτος, PG 150, 680C

Αγ. Συμεών του Νέου Θεολόγου, *Αλφαριθμητικά κεφάλαια*, (Άγιον Όρος: Εκδόσεις Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, 2005).

Τα φιλολογικά έργα των αρχαίων Ελλήνων που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτή την εργασία προέρχονται από τις παρακάτω κριτικές εκδόσεις:

Πλάτωνος, *Πολιτεία*, Platononis opera.I-V, ed. Burnet J., Clarendon Press, Oxford 1967-68 .

Αριστοτέλους, *Πολιτικά*,. *Aristotelis Politica. Πολιτικά*, ed. Ross W.D., Oxford 1957.

Αριστοτέλους, *Περί Ζώων Γενέσεως*, Βιβλ. Δ΄ κεφ.3, 767 b,1 ,στο el.wikisource.org/wiki/Περί_ζώων_γενέσεως/1,βιβλ.Δ.764a-778a.

Ομήρου, *Ιλιάδα*,ed. D. B. Monro and T. W. Allen. Oxford, 1920.

Σοφοκλή, *Αντιγόνη*, *Sophoclis Fabulae*, ed. Pearson A.C., Oxford .1967.

Ελληνόγλωσση

Αγουρίδη, Σ. *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α΄ Κεφ.1-12, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2005).

Αλεξίου, Θ. «΄Κοινωνικός αποκλεισμός΄΄ και ΄΄αποκλεισμένες ομάδες΄΄: Οι ιδεολογικές λειτουργίες μιας εννοιολόγησης», Θεματική Ενότητα ΄, Κοινωνικός Αποκλεισμός, Κοινωνία και Ψυχική Υγεία , Α.Π.Θ. (Θεσσαλονίκη: εκδ. Επιτροπή Ερευνών 2006) σ.45.

Αμφιλοχίου Μητρ. Μαυροβουνίου, «Πάθει μαθών», στο Εκκλησία και Ασθένεια Πρακτικά Διεθνούς Ιατροθεολογικού Συνεδρίου (Θήβα 5-7 Σεπτεμβρίου 2003), (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 2003).

Βασιλειάδη, Π. *Ο Ιησούς Χριστός Ιατρός των ψυχών και των σωμάτων*. Βιβλική προσέγγιση στο

http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/commitees/liturgical/vasileiadis_psychi.pdf

Βλάχου, Κ. «Τα άτομα με ειδικές ανάγκες στην Παλαιά Διαθήκη», στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες, Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α.», (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία Εκκλησίας της Ελλάδος, 1999).

Βούλγαρη, Χρ. *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην τόμος Α΄* (Αθήνα: 2005).

Γιαγκάζογλου, Σ. *Κοινωνία Θεώσεως. Η Σύνθεση Χριστολογίας και Πνευματολογίας στο έργο του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δομός, 2001).

Γιανναρά, Χ. *Αλφαβητάρι της Πίστεως*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1981).

Γιανναρά, Χ. *Η Ελευθερία του Ήθους*, (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη2, 1979).

Γιούλτση, Β. *Η «άλλη» θέαση του Κοινωνικού*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά, 2005).

Γκαλλάν, Αν. Γκαλλάν, Ζ. *Το παιδί με νοητική καθυστέρηση και η κοινωνία*, μτφρ.: Ε. Κοσμά, (Αθήνα: εκδ. Πατάκη 1997).

Γρίβα, Γ. «Ανθρώπινο Πρόσωπο και νοητική ανεπάρκεια», *Σύναξη*, 89 (2004) σ. 11.

Δελλασούδα Λ., *Εισαγωγή στην Ειδική Αγωγή. Τόμος Α΄. Σχολική ένταξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Από τη θεωρία στην πράξη. Σύγχρονες τάσεις για: τη γενική εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση, τη διδακτική μαθητών με αισθητηριακά προβλήματα*, (Αθήνα: εκδ. του ιδίου, 2003).

Δελλασούδα Λ., *Εκκλησία και Κοινωνική Ένταξη Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες*, (Αθήνα: εκδόσεις Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1997).

Δελλασούδα, Λ. *Κοινοτική Κοινωνική Πολιτική και ειδική επαγγελματική κατάρτιση*, (Αθήνα: 1991).

Δελλασούδα Λ., *Φιλανθρωπική και Πνευματική Διακονία της Εκκλησίας και Κοινωνική Ένταξη Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες*, (Αθήνα: εκδ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2005).

Δραγώνα, Θ. «Στερεότυπα και προκαταλήψεις», στο Κλειδιά και αντικλειδιά, (Αθήνα: εκδ. ΥΠΕΠΘ - Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002).

Ελευθερίου, Π. *Αντιλήψεις για τα Άτομα με Αναπηρία*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις University Studio Press, 2009).

Ζαννή, Τ. «Μελέτη Θανάτου», Σύναξη 43,(1992) σ. 46

Ζαχαρία Αρχιμ., *Αναφορά στην θεολογία του γέροντα Σωφρονίου*, (Εσσεξ Αγγλίας: Εκδόσεις Ιεράς Σταυροπηγιακής Μονής Ιωάννου Προδρόμου, 2000), σ. 53 και σ. 203,στο

<https://www.box.com/shared/jt26sgnzrv#/s/jt26sgnzrv/1/27193022/338334830/1>

Ζηζιούλα, Ι. *Από τό προσωπεϊον εις τό πρόσωπον. Ἡ συμβολή τῆς Πατερικῆς Θεολογίας εις την ἔννοιαν τοῦ Προσώπου, στο Χαριστήρια εις τιμήν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνας Μελίτωνος*, (Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετών, 1977).

Ζιάκα, Θ. Ι. *Ἡ ἐκλειψη του Ὑποκειμένου. Ἡ κρίση της νεωτερικότητας και η ελληνική παράδοση*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2001).

Ζηζιούλα, Ι. «Μαθήματα Χριστιανικῆς Δογματικῆς», στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.oodegr.com/oode/dogmat1/perieh.htm> (τελευταία ανάκτηση: 25-2-2012).

Ιω. Ζηζιούλα, «Περί γνώσεως και πίστεως» στο διαδικτυακό τόπο: http://oodegr.co/oode/dogmat1/doc_gn4.htm

Ζηζιούλα, Ι. *Ορθοδοξία και Σύγχρονος Κόσμος*, (Λευκωσία: Εκδόσεις Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2006).

Ζώνιου-Σιδέρη Α., Άτομα με Ειδικές Ανάγκες και η Ένταξή τους, (Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2000).

Ζώνιου-Σιδέρη Α., *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους*, (Αθήνα: εκδ. Πεδίο, 2011).

Ζώνιου-Σιδέρη Α., *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*, (Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1998)⁴.

Θεοδωροπούλου-Καλογήρου, Ε. «Η περίπτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες: Μια νέα πρόκληση για το Φιλοσοφικό Λόγο και τους Φιλοσοφούντες», Πρακτικά του Διεπιστημονικού Συμποσίου «Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», (Ρόδος 1992) ,(Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1994) σσ. 59-65.

π. Θέρμου, Β. “Συνέντευξη”, Παρεμβολή, 84(2008).

Ι.Τ.Υ.(Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών), Τηλεργασία 2000, του Ινστιτούτου Τεχνολογίας Ι.Τ.Υ., δημοσιεύτηκε την 22/5/2006. www.disabled.gr/tilergasia-elliniko-mnimonio-katanoisis-gia-tin-tilergasia/ Περιοδικό Αυτονομία, Αναπηρία Τεχνολογία, Απασχόληση.

Καγκελίδου, Π. *Θρησκευτική αγωγή και εκπαιδευτική διαδικασία τω ΑμεΑ ως προς την κοινωνική ενσωμάτωσή τους*. Διπλωματική εργασία ΕΑΠ (Πάτρα: 2014)

Καμπούρη, Α. *Θεολογία του Πόνου. Βιβλική και Πατερική θεώρηση της σωματικής και πνευματικής ασθένειας*, (Θεσσαλονίκη: Εκδ. Μυγδονία, 2012).

Κανατά, Γ. *Η Οικονομική, Λειτουργική, Κοινωνική Διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες*, Διδ. Διατριβή, (Θεσσαλονίκη: 2005).

Καραβιδόπουλου, Ιω. *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη3, Ο λόγος ο του σταυρού δύναμις Θεού έστι* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2007).

Καρακόλη, Κ. Χρ. *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 1997).

Κεσελόπουλου, Α. *Έκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Θεολογικὴ προσέγγιση στὶς προκλήσεις τῆς βιοηθικῆς*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρνάρα, 2009).

Κεσελόπουλου, Α. «*Θεολογικὴ αποτίμηση καὶ ποιμαντικὴ προσέγγιση στὶς προκλήσεις τῆς βιοηθικῆς*», Πνευματικὴ Διακονία, 10 (2011).

Κατσιμίγκα, Γ. *Νοσηλευτικὴ καὶ Θεολογικὴ προσέγγιση τοῦ πόνου*, στο διαδικτυακὸ τόπο: http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/katsimigasp_ponos.html

Κίτσου, Κ. *Ψυχολογία τῆς μαθήσεως*, (Αθήνα: εκδ. Δωδώνη 1971).

Κρουσταλάκη, Γ. *Διαπαιδαγώγηση πορεία ζωῆς, θεωρία καὶ πράξη τῆς αγωγῆς τοῦ νέου ἀνθρώπου*, (Αθήνα: εκδ. Γ. Κρουσταλάκη, 2006).

Κρουσταλάκη, Γ. *Παιδιά με ιδιαίτερες ἀνάγκες*, (Αθήνα: εκδ. Γ. Κρουσταλάκη 2000).

Κυπριωτάκη, Α. *Τα εἰδικὰ παιδιά καὶ ἡ αγωγή τους*, (Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη 2000).

Λεπίδα, Σ. *Ἡ στάση των Ἑυρωπαϊῶν Πολιτῶν ἀπέναντι στα άτομα με Ἀναπηρία*, σ.56, στο http://www.pspa.uoa.gr/data/download/ede/conferences/KDP_2003/Proceedings/Lepida_Styliani.pdf

Μαντζανάρη Κ., *Ἐλεγχος αὐτοσυνειδησίας*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. του ἰδίου, 2011).

Μαντζανάρη Κ., *Ίχνη ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τοῦ εαυτοῦ καὶ τοῦ ἄλλου*, (Αθήνα: εκδ. Ψηφίδα, Χ.Η).

Μαντζαρίδη, Γ. «*Βιοηθικὴ ἢ ἠθικὴ τῆς παγκοσμιοποιήσεως*», Ἴνδικτος, 14 (2001).

Μαντζαρίδη, Γ. *Χριστιανική ηθική II, άνθρωπος και Θεός, άνθρωπος και συνάνθρωπος, υπαρξιακές και βιοηθικές θέσεις και προοπτικές*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναράς, 2004).

Μαρκαντώνη, Ι. *Παραδόσεις παιδαγωγικής ψυχολογίας*, (Αθήνα: εκδ. Μαυρομάτη Δ. 1978).

Ματσούκα, Ν. *Δογματική και συμβολική θεολογία Β΄, έκθεση της Ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Πουρναρά , 1999).

Μελισσάρη, Α. Γ. «Η Ορθοδοξία και η Κατάφαση του Ανθρωπίνου Προσώπου», στο Α. Αυγουστήδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερμός, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου, (Πάτρα: Εκδόσεις Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, 2002).

Μεταλληνού, Γ. *Ενορία. Ο Χριστός εν τω μέσω ημών*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία Εκκλησίας της Ελλάδας 1990).

Μπακογιάννη, Β. *Υγεία και Αρρώστια κατά την Αγία Γραφή και τους Πατέρες*, (Αθήνα: εκδ. Αποστολικής Διακονίας, 2000).

Μπακλέ, Αικ. *Η στήριξη της οικογένειας με άτομο με ειδικές ανάγκες (ποιμαντική προσέγγιση)*, ΑΠΘ, Θεολογική σχολή, Τμήμα ποιμαντικής και κοινωνικής θεολογίας, τομέας Δικαίου, οργάνωσης, ζωής και διακονίας της εκκλησίας, Διδ. Διατριβή, (Θεσσαλονίκη 2012).

Μπαμπινιώτη, Γ. *Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο*, (Αθήνα: εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, 2004).

Μπρεκ, Λυν & π. Ιωάν. *Από τη γέννηση ως το θάνατο. Ορθόδοξες προσεγγίσεις σε βιοηθικά διλήμματα*, (Αθήνα: Εκδόσεις Εν πλώ, 2008).

Μωυσίδου, Μ. *Εύγονική και παιδοκομία παρά τοις ἀρχαίοις Ἑλλησι. Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς Παιδοκομίας*, (Αθήνα: εκδ. Μακρίδου-Αλευρόπουλου, 1925).

Μωυσή Μοναχού Αγιορείτη, *Η ευλογία του πόνου και ο πόνος της αγάπης*, (Αθήνα: εκδ. Τήνος 1991).

Μωυσή Μοναχού Αγιορείτη, *Ο Άγιος Πόνος. Μαθητεία στην επίσκεψη του Πόνου στη ζωή μας*, Κέντρο Βιοϊατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας, (Αθήνα: 2005).

Νέλλα, Π. *Ζώνον Θεούμενον. Προοπτικές για μια ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, (Αθήνα: Εκδόσεις Σύναξη2, 1981).

Νικολάου Μητρ. Μεσογαίας, *Άνθρωπος μεθόριος. Από τα αναπάντητα διλήμματα στα περάσματα της «άλλης λογικής»*, (Αθήνα: Εκδόσεις Εν Πλω, 2005).

Ντε Μεζεράκ, Ιζ. *Ένα παιδί για την αιωνιότητα*, μετ. Πολ. Τσαλίκη-Κιοσόγλου, (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 2010).

Παπαϊωάννου-Σταυροπούλου, Ντ. *Στου πόνου τη γυάλινη πίστα συνάντησα το πρόσωπο*, (Αθήνα: εκδ. Ακρίτας, 1996).

Παπαντωνίου, Α. «Κοινωνική Ένταξη Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες και ο ρόλος της Εκκλησίας», στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος “Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α”, (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 1999),σ. 63 – 64.

Παρασκευόπουλου, Ι. *Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση τόμος Ι* (Αθήνα: 1985).

Πέτρου, Ι. *Πολυπολιτισμικότητα και θρησκευτική ελευθερία*, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας 2005).

Πόποβιτς, Ιουστίνου *Πίστις και Γνώσις*, στο διαδικτυακό τόπο: http://orthodoxvoice.blogspot.com/2012/04/blogpost_561.html

Σκαράγγα, Σ. Οι απόψεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας σήμερα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες όπως εκφράζονται στον περιοδικό εκκλησιαστικό τύπο, Η Ελληνική εκκλησία τροχοπέδη ή εφαλτήριο για την κοινωνική ένταξη των ατόμων με αναπηρία, Μετ. Πρόγραμμα Εκπ/ση και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Α.Π.Θ., Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπ/σης, Θεσσαλονίκη 2009, σ.55.

π. Σκιαδαρέση, Ι. *Ιωάννεια Γραμματεία*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2013).

Σκουτέρη, Κ. *Βιοηθικήν και το ήθος της Ορθοδοξίας*, σ.4, στο http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=selides_katixisis/contents_Skouteris.asp&main=kat012&file=12.3.htm

Σιούτη, Στ. Άτομα με προβλήματα όρασης-Θρησκευτική Ζωή-Προσβασιμότητα, στο διαδικτυακό τόπο www.maty.gr.

Σούλη, Σ. *Παιδαγωγική της ένταξης*, Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για Όλους», τόμος Α' (Αθήνα: εκδ. Γ. Δαρδάνος, 2002).

Σούλη, Σ. *Τα παιδιά με βαριά νοητική καθυστέρηση και ο κόσμος τους. Άτομα με πολλαπλές αναπηρίες*, (Αθήνα: εκδ. Gutenberg, 2001).

Στασινός, Δ. *Η ειδική Εκπαίδευση 2020. Για μια συμπεριληπτική ή ολική εκπαίδευση στο νέο ψηφιακό σχολείο, με ψηφιακούς πρωταθλητές*, (Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2013)

Σταυρόπουλου, Α. «Ποιμαντική προσέγγιση κοινωνικής ένταξης των ατόμων με ειδικές δυνατότητες», Στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α' εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α», (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία της Ελλάδας, 1999).

Σφακιανού, Μ. *Από τον Οιδίποδα στον Ήφαιστο: Αναπηρία Η πραγματικότητα πίσω από τον μύθο*, www.eoty.gr/main/pass.asp?titlenumber_fo=2812, τ.π.28/4/2014.

Αρχιμ. Σωφρονίου, *Γράμματα στη Ρωσία, μτφρ. Αρχιμ. Ζαχαρία*, (Εσσεξ Αγγλίας: Εκδόσεις Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής, 2009), σσ.

138_139στοδιαδικτυακότόπο:<https://www.box.com/shared/jt26sgnzrv#/s/jt26sgnzrv/1/27193022/309791192/1> (τελευταία ανάκτηση 19-5-2012).

Αρχιμ. Σωφρόνιου, *Η ζωή του ζωή μου*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1983),σ.29,στοδιαδικτυακότόπο<https://www.box.com/shared/jt26sgnzrv#/s/jt26sgnzrv/1/27193022/282173112/1>

Τερέζη, Χ. «Η Ορθοδοξία και ο Σεβασμός της Ανθρώπινης Προσωπικότητας», στο Α. Αυγουστίδης, Κ. Ζορμπάς, Β. Θερμός, Ν. Κοκοσαλάκης, Χ. Τερέζης, *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, (Πάτρα: Εκδόσεις Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου, 2002).

Τρεμπέλα, Ν. *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον* (Αθήνα: Αδελφότης θεολόγων «ο Σωτήρ», 1979).

Φανάρα, Β. *Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Ηθικοκοινωνική προσέγγιση*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Το Παλίμψηστον, 2000),

π. Φάρου, Φιλ. *Η Ίαση ως Υγείας Ολοκληρία. Η ολιστική Ιατρική ως εκκλησιαστική παράδοση και επιστημονική πρωτοπορία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός3, 2003).

Φειδά, Β. «Η Θεσμική μέριμνα της Εκκλησίας στη Βυζαντινή Περίοδο για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος “Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α”, (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 1999).

Φίλια, Γ. «Η θεολογία του πόνου», *Σύναξη*, 89 (2004).

Αρχιμ. Φιλόθεου, «Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες», Στο Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες . Πρακτικά Α΄ εκδήλωσης του ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α.», (Αθήνα: εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδας, 1999).

Φουστέρη, Ελ. Η ετερότητα ως τρόπος κατανόησης της διαφορετικότητας. Θεολογική προσέγγιση της αναπηρίας. Διπλωματική εργασία ΕΑΠ, (Πάτρα: 2012).

Χατζηαποστόλου, Κ. *Αυτονομία, Αναπηρία Τώρα, Απασχόληση*, www.disabled.gr/lib/?p=7316 στις τ.π. 17/11/2013.

Αρχ. Χατζηνικολάου, Ν. «Βιοηθική και ο άνθρωπος», στο του ιδίου: *Ελεύθεροι από το γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, (Αθήνα: εκδ. Κέντρου Βιοϊατρικής και Δεοντολογίας) σ. 31.

Χρυσοστόμου, Ιω. Σ.Γ.51, «Ὁμιλία εἰς τόν παραλυτικόν διά τῆς στέγης χαλασθέντα...» στο Ο Χριστός ανορθώνει τους κατακοίτους. Ερμηνευτικά κείμενα των ι. Πατέρων, μτφρ. Η. Γ. Πετρόπουλου, (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2007) σ. 93.

Berdyayev, N. *Το Πεπρωμένο του Ανθρώπου στο Σύγχρονο Κόσμο*, μτφρ. Ε. Β. Γιούλτση, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρνάρα, 1980).

Bloom, A. *Ο Ευάλωτος Θεός. Το Μυστήριο της Γέννησης του Σωτήρα*, (Αθήνα: Εκδόσεις Εν Πλω, 2008).

Dale, N. *Τρόποι συνεργασίας με οικογένειες παιδιών με ειδικές ανάγκες*, Επιστ. επιμ.: Βασίλειος Καπετάνιος, μτφρ. Μ. Αποστολή, (Αθήνα: εκδ. Έλλην 2000).

Fromm, E. *Η υγιής κοινωνία*, μετ. Μ. Θεοδορακάτου (Αθήνα: εκδ. Μπουκουμάνη, 1973).

Goffman, E. *Στίγμα . Σημειώσεις για τη πλάγια διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, μτφρ. Δ. Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, (Αθήνα: 2000).

Hodapp, R. M. *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία*, μτφρ. Μ. Δεληγιάννη, (Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο 2003).

Kabue S., *Άτομα με ειδικές ανάγκες σε μια θεραπευτική και συμφιλωτική κοινότητα*, Συνέδριο του ΠΣΕ για την ιεραποστολή και τον Ευαγγελισμό, Αθήνα 9-16 Μαΐου

2005, plen 11 Μαΐου στο διαδικτυακό τόπο:<https://www.oikoumene.org/..Plen-1-doc.1.τ.π.12/1/2013>.

Larchet, J. C. *Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων. Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμος Α' (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, 2008).

Miller, T. S. *Η γέννησις του Νοσοκομείου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, αποδ. Ν. Κελερμένος, (Αθήνα: Εκδόσεις Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λεβαδείας, 1998), σ. 76

Oliver, M. *Αναπηρία και πολιτική*, (Αθήνα: εκδ. Επίκεντρο, 2009).

Zozul'ak, Jan. «Σωματική και πνευματική ασθένεια του ανθρώπου», στο Εκκλησία και Ασθένεια Πρακτικά Διεθνούς Ιατροθεολογικού Συνεδρίου (Θήβα 5-7 Σεπτεμβρίου 2003), (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 2003) σ. 196.

Ξενογλώσση

Braddock, D. & Parish, S., *An institutional history of Disability*, στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.class.uidaho.edu/normal/Readings/Institutional%20History.pdf>

Clapton, J. & Fitzgerald J., *The history of Disability: A history of 'Otherness*, (Renaissance Universal), στο διαδικτυακό τόπο: <http://ru.org/human-rights/the-history-of-disability-a-history-of-otherness.html> (Michigan Press, 1999).

Foucault, M., *History of madness*, Tran. J. Murphy and J. Khalifa , (London and New York, 2006).

Foulquie, P. *Dictionnaire de la langue pedagogique*, (Paris, P.U.F., 1971).

French S. and Swain, J. *Disability and Communication: Listening is not enough*, στο δικτυακό τόπο :www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/French/isability%20and%20Communication.pdf

Planchard, E. *Introduction, a la Pedagogie, Louvain, Nauwelaerts*, (Paris, Beatrice-Nauwelaerts, 1963).

Stiker, H-J., *A History of Disability*, transl. William Sayers, (Publ. The University of Michigan Press, 1999).